

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ;*

Κατὰ μιὰ πολὺ γνωστὴ ἄποψη, ἡ καλύτερη μέθοδος γιὰ νὰ διατυπώσουμε τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ποὺ περιβάλλουν τόσο τὴν ἔννοια τοῦ νοήματος ὅσο καὶ ἄλλες συναφεῖς ἔννοιες, εἶναι νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα: ποιά μορφή πρέπει νὰ πάρει αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται 'θεωρία τοῦ νοήματος' γιὰ μιὰ ὀλόκληρη γλώσσα; Ἡ καλύτερη δηλαδὴ μέθοδος εἶναι ὁ λεπτομερειακὸς καθορισμὸς τῶν νοημάτων ὅλων τῶν λέξεων τῆς γλώσσας, καθὼς καὶ ὅλων τῶν διεργασιῶν σχηματισμοῦ προτάσεων, τοὺς ὁποίους αὐτὴ ἡ γλώσσα προσφέρει, ἔτσι ὥστε νὰ προκύπτει καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ νοήματος κάθε ἔκφρασης καὶ πρότασης τῆς γλώσσας. Δὲν ἐμφανίζει ἡ ἄποψη αὐτὴ τὴν κατασκευὴ μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος, κατὰ τὴν παραπάνω ἔννοια, σὰν ἔργο πρακτικὰ ἐφικτό. Θεωρεῖ ὁμως πῶς, ὅταν πιά μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε τὶς γενικὲς ἀρχές, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἐκτελεστεῖ μιὰ τέτοια κατασκευὴ, τότε θὰ ἔχουμε φτάσει σὲ μιὰ λύση τῶν σχετικῶν μὲ τὸ νόημα προβλημάτων ποὺ ὀδηγοῦν σὲ ἀμηχανία τοὺς φιλόσοφους.

Συμμερίζομαι καὶ ἐγὼ τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ μέθοδος αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν πιὸ καρποφόρα προσέγγιση τῶν προβλημάτων τοῦ σχετικοῦ τομέα τῆς φιλοσοφίας, ἂν καὶ δὲν νομίζω πῶς θὰ μποροῦσα νὰ τὸ ἀποδείξω σὲ κάποιον ποὺ θὰ τὸ ἀρνιόταν: ὡστόσο, ἂν ἀντιπαραθέσουμε ὀρισμένες ἄλλες περιπτώσεις, μποροῦμε νὰ δοῦμε μερικοὺς λόγους ποὺ συνηγοροῦν ὑπὲρ αὐτῆς. Ἄπ' ὅσο ξέρω, κανένας ποτὲ δὲν ὑπόδειξε μιὰν ἀνάλογη προσέγγιση τῶν προβλημάτων τῆς γνωσιολογίας: κανένας δηλαδὴ δὲν ὑποστήριξε πῶς ὁ σωστός δρόμος γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἔννοια τῆς γνώσης θὰ ἦταν νὰ ἐξεταστεῖ τὸ πῶς θὰ μποροῦσε νὰ κατασκευαστεῖ μιὰ θεωρία τῆς γνώσης, μὲ τὴν ἔννοια ἑνὸς λεπτομερειακοῦ καθορισμοῦ ὅλων τῶν πραγμάτων ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ξέρει ἓνα ἄτομο ἢ μιὰ κοινότητα. Καὶ νομίζω πῶς αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ τὴν ἔννοια τῆς γνώσης τὴν κατέχουμε μᾶλλον ἀσφαλέστερα ἀπ' ὅσο κατέχουμε τὴν

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο μέρη μιᾶς ἀπάντησης στὸ ἐρώτημα. Τὸ δεῦτερο μέρος θὰ δημοσιευτεῖ στὸ *Essays in Semantics*, (ἐκδ.) Gareth Evans καὶ John McDowell, Oxford U.P. [ΣτΕ: Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου: 'What is a Theory of Meaning?'. δημοσιεύτηκε στὴ συλλογὴ *Mind and Language: Wolfson College Lectures 1974*, ἐκδ. Simon Guttenplan, © Oxford U.P., 1975· στὸ μεταξὺ δημοσιεύτηκε καὶ ἡ συλλογὴ τῶν Evans καὶ McDowell, μὲ τὸν ὀριστικὸ τίτλο *Truth and Meaning* (Oxford U.P., 1976), ὅπου περιέχεται καὶ τὸ δεῦτερο μέρος τῆς ἀπάντησης, 'What is a Theory of Meaning? (II)'. Ἡ μετάφραση δημοσιεύεται μὲ τὴν ἄδεια τοῦ Oxford U.P.].

έννοια τοῦ νοήματος. Ἀμφιβάλλουμε, βέβαια, ὡς πρὸς τὸ τί θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρεῖται γνώση. Ἀμφιβάλλουμε ἀκόμα περισσότερο γιὰ τὸ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ διατυπώσουμε τὶς ἀρχές ποὺ σιωπηρὰ ἐφαρμόζουμε, ὅποτε ἀποφασίζουμε ἂν κάτι ἀποτελεῖ γνώση ἢ ὄχι. Ἔχουμε ἐπίσης κάποια ἀβεβαιότητα γύρω ἀπὸ τὴ σημασιολογικὴ ἀνάλυση τῶν προτάσεων ποὺ ἀποδίδουν σὲ κάποιον γνώση γιὰ κάποιο πράγμα. Στὶς περιπτώσεις ὅμως αὐτὲς εἴμαστε τουλάχιστον ἀρκετὰ βέβαιοι ὡς πρὸς τὸ ποιὸς εἶναι οἱ προτάσεις, τῶν ὁποίων τὴ λογικὴ μορφή καὶ τὶς συνθήκες ἀλήθειας προσπαθοῦμε νὰ ἀναλύσουμε. Ἀλλιῶς ἔχουν τὰ πράγματα σὲ σχέση μὲ τὴν έννοια τοῦ νοήματος. Ἐδῶ, ἂν καὶ οἱ περισσότεροι, καὶ ἐγὼ μαζί, θὰ συμφωνούσαμε πῶς ἡ έννοια τοῦ νοήματος εἶναι θεμελιακὴ καὶ ἀπαραίτητη, δὲν ἔχουμε ξεκαθαρίσει οὔτε κἀν ποιά εἶναι ἡ ἐπιφανειακὴ δομὴ τῶν δηλώσεων ὅπου χρησιμοποιεῖται. Ποιὸ εἶδος πρότασης τῆς φυσικῆς γλώσσας θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται πῶς εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ μορφή ποὺ παίρνει ἡ ἀπόδοση ἑνὸς ὀρισμένου νοήματος σὲ μιὰ δεδομένη λέξη ἢ ἔκφραση; Ὅχι μόνον ἀγνοοῦμε τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτό: δὲν ξέρουμε κἀν ἂν πρόκειται γιὰ τὸ σωστὸ ἐρώτημα ποὺ πρέπει νὰ τεθεῖ. Ἴσως εἶναι ἀδύνατο, γενικά, νὰ δηλωθεῖ τὸ νόημα μιᾶς ἔκφρασης. Ἴσως νὰ πρέπει μᾶλλον νὰ ζητήσουμε νὰ μάθουμε μὲ ποιά γλωσσικὰ μέσα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ρητὴ δήλωση, ἢ καὶ πιθανῶς ἀκόμα μὲ ποιά μέσα μὴ γλωσσικά, εἶναι δυνατό νὰ μεταβιβάσουμε τὸ νόημα μιᾶς ἔκφρασης. Ἴσως μάλιστα καὶ αὐτὸ νὰ εἶναι ἐσφαλμένο. Ἴσως νὰ πρέπει νὰ ρωτήσουμε, ὄχι πῶς ἐκφράζεται τὸ ὅτι μιὰ ἔκφραση ἔχει ἕνα ὀρισμένο νόημα, ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ ἀναλύονται οἱ προτάσεις ποὺ ἐμπεριέχουν τὴν έννοια τοῦ νοήματος κατὰ κάποιο διαφορετικὸ τρόπο. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ, στὴν προκείμενη περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας, γνωρίζουμε σὲ βαθμὸ ἀκόμα μικρότερο τί εἶναι αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάμε, ἀπ' ὅσο τὸ γνωρίζουμε σὲ ἄλλες τῆς περιοχῆς, γι' αὐτὸ καὶ ἡ σύσταση νὰ προσεγγίσουμε τὰ προβλήματά μας, ἐξετάζοντας τὸ πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ καθορίσουμε τὰ νοήματα τῶν ἐκφράσεων μιᾶς ὀλόκληρης γλώσσας, δὲν φαίνεται νὰ ὀδηγεῖ σὲ ἀπώλεια χρόνου, σὰν ἐκείνη στὴν ὁποία θὰ ὀδηγοῦσε ἀνάλογη σύσταση, ἂν διατυπωνόταν στὰ πλαίσια τῆς ἐπιστημολογίας.

Ὅπως εἶναι πολὺ γνωστὸ, μερικοί, πρῶτος καὶ καλύτερος ὁ Quine, προτίμησαν νὰ παρακάμψουν τὴ δυσκολία αὐτή, διερευνώντας τὶς ἀρχές στὶς ὁποῖες βασίζεται ἡ κατασκευὴ ὄχι μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος γιὰ μιὰ γλώσσα, ἀλλὰ ἑνὸς μεταφραστικοῦ ἐγχειριδίου γιὰ τὴ μετάφραση ἀπὸ τὴ γλώσσα αὐτὴ σὲ μιὰν ἄλλη, γνωστὴ. Τὸ πλεονέκτημα εἶναι ὅτι ξέρουμε ἀκριβῶς ποιά μορφή πρέπει νὰ πάρει ἕνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο, δηλαδή ἕνα ἀποτελεσματικὸ σύνολο κανόνων γιὰ τὴν ἀντιστοίχιση προτάσεων τῆς μεταφραζόμενης γλώσσας μὲ προτάσεις τῆς γλώσσας στὴν ὁποία γίνεται ἡ μετάφραση· ἔτσι μποροῦμε νὰ συγκεντρωθοῦμε ἀποκλειστικὰ στὰ ἐρωτήματα τοῦ πῶς γίνεται νὰ φτάσουμε σὲ ἕνα μεταφραστικὸ σύστημα, ἐνσωματωμένο

σὲ ἓνα τέτοιο ἐγχειρίδιο, καὶ ποιὸς ὄρους πρέπει νὰ ἐκπληρῶνει ἓνα παρόμοιο σύστημα, γιὰ νὰ εἶναι ἀποδεκτό. Ὑπάρχει ὅμως καὶ τὸ ἀκόλουθο μειονέκτημα: κάθε ἐρευνα αὐτοῦ τοῦ εἴδους παρουσιάζει ἐνδιαφέρον στὸ βαθμὸ πὸ φωτίζει τὴν ἐννοια τοῦ νοήματος· ὥστόσο, ἡ διερεύνηση μέσα ἀπὸ τὴν μετάφραση δὲν ἐπιτρέπει νὰ εἶμαστε βέβαιοι ὡς πρὸς τὸ ποιὸς εἶναι οἱ συνέπειες πὸ ἔχουν τὰ ἀποτελέσματά της γιὰ τὴν ἐννοια τοῦ νοήματος. Καὶ τοῦτο, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ τὰ ἀποτελέσματά της διατυπώνονται χωρὶς ἄμεση προσφυγὴ στὴν ἐννοια τοῦ νοήματος. Τὸ νὰ συλλάβει κανεὶς τὸ νόημα μιᾶς ἐκφρασης συνίσταται στὸ νὰ κατανοήσῃ τὸ ρόλο της μέσα στὴ γλώσσα. Ἄρα, μιὰ πλήρης θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ μιὰ γλώσσα ταυτίζεται μὲ μιὰ πλήρη θεωρία τοῦ πῶς ἡ γλώσσα αὐτὴ λειτουργεῖ ὡς γλώσσα. Ἔτσι, τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ τὸ νόημα, ὡς γενικὴ ἐννοια, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μιὰ γλώσσα ἐργάζεται. Κατὰ συνέπεια, μιὰ ἄμεση περιγραφή τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάζεται μιὰ γλώσσα — ὅλων δηλαδὴ τῶν πραγμάτων πὸ πρέπει κανεὶς νὰ μάθει νὰ κάνει, ὅταν μαθαίνει τὴ γλώσσα αὐτὴ — θὰ ἔλυνε τὶς ἀπορίες μας μὲ τρόπο πὸ μιὰ ἔμμεση περιγραφή, μὲ μέσο τὴν μετάφραση, ἀδυνατεῖ νὰ πετύχει. Πολὺ σωστὰ θὰ παρατηρηθεῖ πῶς, στὴν διερεύνηση τῆς μετάφρασης, τὸ ἐνδιαφέρον δὲν στρέφεται πρὸς τὴν ἴδια τὴν μετάφραση, ἀλλὰ πρὸς τὰ κριτήρια πὸ προτείνονται γιὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ κατὰ πόσο ἓνα μεταφραστικὸ σχῆμα εἶναι ἀποδεκτό. Καὶ πῶς τὰ κριτήρια αὐτὰ πρέπει νὰ ἀναφέρονται στὴν παρατηρήσιμη λειτουργία τῆς πρὸς μετάφραση γλώσσας. Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ ὑποστηριχθεῖ μὲ εὐλογοφάνεια, πῶς μόνο μιὰ πλήρης θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ τὴν γλώσσα — πλήρης δηλαδὴ περιγραφή τοῦ τρόπου λειτουργίας της — θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἀποτελέσει ἐπαρκὴ βάση γιὰ νὰ κριθεῖ ἡ ὀρθότητα ἐνὸς προτεινόμενου μεταφραστικοῦ σχήματος. Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἀποφανθῶ γιὰ τὸ βάσιμο τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ. Ἄν εἶναι σωστός, τότε τὸ πλεονέκτημα πὸ φαίνεται νὰ ἔχει ἡ προσέγγισις μέσα ἀπὸ τὴν μετάφραση (ἀντὶ γιὰ τὴν προσέγγισις κατὰ τὴν ὁποία θὰ ἐτίθετο ἐξαρχῆς τὸ ἐρώτημα: ποιά μορφή πρέπει νὰ πάρῃ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ τὴν γλώσσα;) εἶναι ὀλότελα ἀπατηλό. Ἄν δὲν εἶναι σωστός — καὶ σίγουρα ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο προχώρησε ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς μεταφραστικῆς προσέγγισις ὑποδηλώνει ὅτι ὁ ἴδιος δὲν θεωρεῖ τὸν ἰσχυρισμὸ σωστὸ — τότε, ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα πὸ ἀφοροῦν τὴν μετάφραση, δὲν μποροῦν νὰ συναχθοῦν συμπεράσματα πὸ νὰ ἀφοροῦν τὸ νόημα.

Εἶπα πῶς δουλειὰ μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος γιὰ μιὰ γλώσσα εἶναι νὰ περιγράψῃ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἡ γλώσσα αὐτὴ λειτουργεῖ, δηλαδὴ τὸ πῶς αὐτοὶ πὸ τὴν μιλάνε ἐπικοινωνοῦν χρησιμοποιώντας τὴν ὡς μέσο, ὅπου τὸ 'ἐπικοινωνῶ' δὲν ἔχει περιεχόμενο ἀκριβέστερο ἀπὸ τὸ ἐξῆς: 'κάνω ὅτιδήποτε μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τὴν ἐκφορὰ μιᾶς ἢ περισσότερων προτάσεων τῆς γλώσσας'. Καὶ ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ κάτι πὸ ὑποστήριξα ἄλλοῦ, πῶς δηλαδὴ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος εἶναι μιὰ θεωρία τῆς κατανόησις.

Με άλλα λόγια, εκείνο που μιὰ θεωρία του νοήματος οφείλει να περιγράφει είναι το τί ξέρει κάποιος που ξέρει τη γλώσσα, κάποιος δηλαδή που γνωρίζει τα νοήματα των εκφράσεων και προτάσεων της γλώσσας. Ένα ερώτημα που μπορεί να τεθεί ως προς τη μορφή που πρέπει να πάρει μιὰ θεωρία του νοήματος είναι: άραγε πρέπει μιὰ τέτοια θεωρία να καταλήγει σε άμεσες αποδόσεις νοήματος, δηλαδή σε προτάσεις (propositions) της μορφής 'το νόημα της λέξης/πρότασης X είναι. . .' ή της μορφής 'Η λέξη/πρόταση X σημαίνει. ..'. Αν ή απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι καταφατική, φαίνεται τότε πως μιὰ τέτοια θεωρία του νοήματος δεν θα έχει ανάγκη ρητής αναφοράς στην έννοια της γνώσης. Γιατί, αν ή θεωρία μᾶς επιτρέπει να πούμε πως το νόημα μιᾶς δεδομένης λέξης ή πρότασης είναι τάδε, έστω Q, τότε, ένδεχόμενα, θα επιθυμούμε επίσης να πούμε πως κάποιος γνωρίζει το νόημα της δεδομένης αυτής λέξης ή πρότασης, αν γνωρίζει πως ή λέξη ή ή πρόταση αυτή σημαίνει το Q. Θα έχουμε πιο κάτω λόγους να άμφιβάλλουμε γι' αυτό. Για την ώρα όμως ἄς αναστείλουμε την κρίση μας. Αν λοιπόν ή θεωρία του νοήματος μᾶς επιτρέπει να συνάγουμε τέτοιες άμεσες αποδόσεις νοήματος και αν οί άμεσες αυτές αποδόσεις είναι τέτοιες που να οδηγούν, με τον άπλο αυτόν τρόπο, σε χαρακτηρισμό του τί θα πεί να γνωρίζεις το νόημα κάθε λέξης ή πρότασης της γλώσσας, τότε, όμολογώ, ό ισχυρισμός μου πως μιὰ θεωρία του νοήματος είναι θεωρία της κατανόησης δεν προβάλλεται τόσο έπιτακτικά, ώστε να αποκλείει μιὰ τέτοια θεωρία μόνο και μόνο επειδή δεν χρησιμοποιεί και αυτή την έννοια της γνώσης: Θα ήταν τότε σωστό να δεχτούμε μιὰ τέτοια θεωρία ως θεωρία της κατανόησης. Από το άλλο μέρος, αν, παρόλο που ή θεωρία του νοήματος επιτρέπει να συναχθούν άμεσες αποδόσεις νοήματος, οί αποδόσεις αυτές είναι έτσι διατυπωμένες, ώστε να μὴν επιτρέπουν άμεσο χαρακτηρισμό του τί είναι αυτό που ξέρει όποιος γνωρίζει το νόημα μιᾶς δεδομένης λέξης ή πρότασης, τότε, έξ ύποθέσεως, ή θεωρία δεν έπαρκει για να καλύψει έναν εξαιρετικά σημαντικό τύπο πλαισίου, μέσα στο όποιο έχουμε την τάση να χρησιμοποιούμε τη λέξη 'νόημα'. Αν, ωστόσο, ή θεωρία του νοήματος δεν καταλήγει καθόλου σε άμεσες αποδόσεις νοήματος σαν τις παραπάνω: αν, ακόμα, δεν περιέχει μέσα της μιὰ ρητή περιγραφή του τί οφείλει κανείς να ξέρει για να ξέρει ή για να συλλαμβάνει το νόημα κάθε έκφρασης της γλώσσας: αν, αντί για όλα αυτά, ή θεωρία του νοήματος παρέχει άπλως την εξήγηση άλλων πλαισίων, στα όποια χρησιμοποιούμε τη λέξη 'νόημα' (εξήγηση της μορφής 'το X σημαίνει το ίδιο όπως και το Y' ή της μορφής 'το X έχει νόημα'), τότε, νομίζω, ή θεωρία του νοήματος πάλι δεν έπαρκει για να κατασκευάσουμε από αυτήν οποιαδήποτε θεωρία της κατανόησης. Με άλλα λόγια, αν ήταν δυνατό να περιγραφεί, λόγου χάρι, το πότε δύο εκφράσεις έχουν το ίδιο νόημα, χωρίς ή περιγραφή αυτή να στηρίζεται ρητά σε μιὰ περιγραφή του σε τί συνίσταται το να γνωρίζει κανείς το νόημα μιᾶς έκφρασης, τότε δεν θα ήταν δυνατό να συναχθεί από την πρώτη περιγραφή μιὰ περιγραφή της

γνώσης τοῦ νοήματος. Εἶναι βέβαια εὐλόγο νὰ ὑποτεθεῖ πὼς ἡ συνωνυμία μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ μόνο μὲ περιγραφή τῆς κατανόησης. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ ἡ περιγραφή τῆς συνωνυμίας πρέπει νὰ πληροῖ τὴ συνθήκη ὅτι ὁποῖος γνωρίζει τὰ νοήματα δύο συνώνυμων ἐκφράσεων, πρέπει καὶ νὰ γνωρίζει πὼς εἶναι συνώνυμες. Ἐγὼ ἀπλῶς ὑποστηρίζω πὼς, ἂν μιὰ τέτοια περιγραφή τῆς συνωνυμίας ἦταν δυνατὴ, δὲν θὰ ὑπῆρχε δρόμος ποῦ νὰ ὀδηγεῖ ἀπὸ αὐτὴν σὲ μιὰ περιγραφή τῆς κατανόησης.

Ἐποιαδήποτε θεωρία τοῦ νοήματος δὲν θὰ ἀποτελοῦσε, ἢ δὲν θὰ παρήγε ἄμεσα, μιὰ θεωρία τῆς κατανόησης, δὲν θὰ πραγματοποιοῦσε τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο, φιλοσοφικά, ζητᾶμε μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος. Γιατί, ὅπως ἔχω ὑποστηρίξει, μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος εἶναι ἀναγκαία γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ δοῦμε τὴ λειτουργία τῆς γλώσσας. Γνώση μιᾶς γλώσσας εἶναι ἡ ἰκανότητα τῆς χρήσης της. Ἄρα, ἔχοντας μιὰ ρητὴ περιγραφή ἐκείνου στὸ ὁποῖο συνίσταται ἡ γνώση μιᾶς γλώσσας, ἔχουμε ταυτόχρονα καὶ περιγραφή τῆς λειτουργίας τῆς γλώσσας αὐτῆς. Τίποτα ἄλλο, τίποτα λιγότερο, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς δώσει ἐκεῖνο ποῦ ζητᾶμε. Ἀντίστροφα, νομίζω ἐπίσης πὼς, ὅταν μποροῦμε νὰ ποῦμε σὲ τί συνίσταται τὸ νὰ γνωρίζει κανεὶς μιὰ γλώσσα, δηλαδὴ νὰ γνωρίζει τὰ νοήματα ὅλων τῶν ἐκφράσεων τῆς γλώσσας, τότε ἔχουμε οὐσιαστικὰ λύσει κάθε πρόβλημα ποῦ εἶναι δυνατὸ νὰ παρουσιαστεῖ σὲ σχέση μὲ τὸ νόημα. Λόγου χάρι, ὅταν ἔχουμε ξεκαθαρίσει σὲ τί συνίσταται τὸ νὰ γνωρίζει κανεὶς τὸ νόημα μιᾶς ἐκφρασης, τότε τὰ ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὸ ἂν, στὴν τάδε συγκεκριμένη περίπτωση, ἀλλάζει τὸ νόημα μιᾶς λέξης, βρίσκουν ἀπάντηση μὲ τὴν ἐρώτηση: χρειάζεται κάποιος, ποῦ κατανοοῦσε τὴ λέξη πρὶν, νὰ ἀποκτήσει νέες γνώσεις, γιὰ νὰ τὴν κατανοήσει τώρα;

Ἄν μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος περιγράφει τὴ λειτουργία τῆς γλώσσας στὴν ὁποία ἀναφέρεται, τότε, καταπῶς φαίνεται, πρέπει νὰ περιέχει μιὰν ἐξήγηση ὅλων τῶν ἐννοιῶν ποῦ εἶναι ἐκφράσιμες στὴ σχετικὴ γλώσσα, τουλάχιστον μὲ μοναδιαῖες ἐκφράσεις. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σταθοῦμε καὶ νὰ ἐρευνήσουμε ἂν, ἢ σὲ ποιὲς περιπτώσεις, κάποιος ποῦ δὲν διαθέτει τὰ γλωσσικὰ μέσα γιὰ νὰ ἐκφράσει μιὰν ἐννοια, ἢ κάποιος ποῦ δὲν ξέρει καμιὰ γλώσσα, θὰ μποροῦσε ὥστόσο νὰ συλλάβει τὴν ἐννοια ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφράσει: ἀρκεῖ ἡ ἀναγνώριση τοῦ ὅτι ἡ παραδειγματικὴ περίπτωση τῆς σύλληψης μιᾶς ἐννοιας εἶναι ἡ περίπτωση, κατὰ τὴν ὁποία ἡ σύλληψη αὐτὴ συνίσταται στὴν κατανόηση μιᾶς ὀρισμένης λέξης ἢ ἐκφρασης, ἢ ἐνὸς φάσματος ἐκφράσεων, διατυπωμένων σὲ κάποια γλώσσα. Ἄρα, ἂν μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος εἶναι θεωρία τῆς κατανόησης, ὅπως ἔχω ὑποστηρίξει πὼς εἶναι, φαίνεται νὰ ἔπεται ὅτι μιὰ τέτοια θεωρία τοῦ νοήματος πρέπει, ὅταν ἐξηγεῖ τί πρέπει κανεὶς νὰ γνωρίζει γιὰ νὰ ξέρει τὸ νόημα κάθε ἐκφρασης τῆς γλώσσας, νὰ ἐξηγεῖ ταυτόχρονα σὲ τί συνίσταται τὸ νὰ ἔχει κανεὶς τὶς ἐννοιες ποῦ εἶναι ἐκφράσιμες στὴ γλώσσα αὐτή.

Ἐποσδήποτε, ἡ θεωρία τοῦ νοήματος θὰ ἔχει καὶ ἄλλες δυνατότητες:

φανερὸ εἶναι ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ περιορίζεται στὴν ἐξήγηση τῶν ἐννοιῶν τῶν ἐκφράσιμων στὴ δεδομένη γλώσσα, ἀφοῦ αὐτὲς οἱ ἐννοιες μποροῦν νὰ συλλαμβάνονται ἀπὸ κάποιον ποὺ ἔχει τέλεια ἄγνοια τῆς γλώσσας αὐτῆς, ξέρει ὅμως κάποιαν ἄλλη, στὴν ὁποία οἱ ἴδιες ἐννοιες εἶναι ἐπίσης ἐκφράσιμες. Κατὰ συνέπεια, ἡ θεωρία τοῦ νοήματος πρέπει ἐπίσης νὰ συνδέει τὶς ἐννοιες μὲ λέξεις τῆς γλώσσας — νὰ δείχνει δηλαδὴ ἢ νὰ δηλώνει ποιὲς ἐννοιες ἐκφράζονται μὲ ποιὲς λέξεις. Καὶ ὑπάρχει καὶ ἡ ἐναλλακτικὴ ἄποψη ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ δουλειὰ εἶναι ἡ μοναδικὴ ποὺ προσιδιάζει στὴ θεωρία τοῦ νοήματος: ὅτι δηλαδὴ τὸ νὰ ζητᾶμε ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ νοήματος νὰ χρησιμεύει γιὰ τὴν ἐξήγηση νέων ἐννοιῶν σὲ κάποιον, ὁ ὁποῖος δὲν τὶς ἔχει ἀπὸ πρὶν, ἀποτελεῖ ὑπερβολικὴ ἀπαίτηση καὶ ὅτι ὅλο κι ὅλο ποὺ μποροῦμε νὰ ζητήσουμε ἀπὸ μιὰ τέτοια θεωρία εἶναι νὰ παρέχει τὴν ἐρμηνεία τῆς γλώσσας σὲ κάποιον ποὺ ἤδη διαθέτει τὶς ἀναγκαῖες ἐννοιες. "Ἄς ὀνομάσουμε μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, ποὺ διατείνεται ὅτι ἐκτελεῖ μόνον τὸ περιορισμένο αὐτὸ ἔργο, 'ὀλιγαρκὴ' (modest), ἐνῶ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, ποὺ πραγματικὰ ἐπιδιώκει νὰ ἐξηγήσει τὶς ἐννοιες ποὺ ἐκφράζονται μὲ ἀρχικούς ὄρους (primitive terms) τῆς γλώσσας, ἄς τὴν ποῦμε 'ἰσχυρὴ' (full-blooded). "Ἐνα ἐρώτημα στὸ ὁποῖο ἐπιθυμῶ νὰ προσπαθῶσω νὰ ἀπαντήσω εἶναι τὸ ἑξῆς: εἶναι ἄραγε δυνατὴ μιὰ ὀλιγαρκὴς θεωρία τοῦ νοήματος; ἢ πρέπει, ὅτιδήποτε πρόκειται νὰ συγκαταλεχθεῖ στίς θεωρίες τοῦ νοήματος, νὰ εἶναι ἰσχυρὴ θεωρία;

"Ἄν γίνει ἀποδεκτὴ μιὰ πολὺ γνωστὴ ἀντίληψη, ποὺ τὴν πρότεινε ὁ Davidson, (α) γιὰ τὴ μορφή τὴν ὁποία πρέπει νὰ πάρει μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, τότε, νομίζω, πρέπει νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι δὲν δικαιούμεθα νὰ ζητᾶμε τίποτα παραπάνω ἀπὸ μιὰ ὀλιγαρκὴ θεωρία τοῦ νοήματος. Κατὰ τὴν παραπάνω ἀντίληψη, πυρήνα τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος θὰ ἀποτελεῖ μιὰ θεωρία τῆς ἀλήθειας, διατυπωμένη σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπο ἐνὸς ὀρισμοῦ τῆς ἀλήθειας τοῦ εἶδους τοῦ Tarski (ὅπου ἡ γλώσσα-ἀντικείμενο δὲν ὑποτίθεται πὼς εἶναι, γενικά, τμῆμα τῆς μεταγλώσσας): ὡστόσο, μιὰ τέτοια θεωρία τῆς ἀλήθειας δὲν θὰ διαθέτει τὸν ἀπαραίτητο ἐξοπλισμὸ γιὰ τὴ μετατροπὴ τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ σὲ ρητὰ διατυπωμένο ὀρισμὸ. Οὔτε θὰ χρησιμεύει γιὰ τὴν, μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο, ἐπεξήγηση τῆς ἐννοίας τῆς ἀλήθειας ἀλλὰ, θεωρώντας τὴν ἤδη γνωστὴ, θὰ χρησιμεύει γιὰ νὰ δοθεῖ ἢ ἐρμηνεῖα τῆς γλώσσας-ἀντικείμενο. Ἡ θεωρία τῆς ἀλήθειας θὰ παράγει μιὰν Α-πρόταση γιὰ κάθε πρόταση τῆς γλώσσας-ἀντικείμενο, δηλαδὴ εἴτε μιὰ ἰσοδυναμία (ποὺ τὸ ἀριστερὸ τῆς σκέλος εἶναι τῆς μορφῆς "Ἡ πρόταση S εἶναι ἀληθὴς") ἢ τὴν καθολικὴ ποσοδεικτοποίηση μιᾶς ἰσοδυναμίας (ποὺ τὸ ἀριστερὸ τῆς σκέλος εἶναι τῆς μορφῆς "Ἡ ἐκφορὰ τῆς πρότασης S ἀπὸ ἕναν ὁμιλητὴ x σὲ χρόνον t εἶναι ἀληθὴς"). Ὡστόσο, γιὰ νὰ κριθεῖ ἂν οἱ Α-προτάσεις, τὶς ὁποῖες παράγει ἡ θεωρία, εἶναι οἱ σωστὲς, δὲν γίνεται προσφυγὴ στὴν ἐννοια τῆς μετάφρασης. Ἄντι γι' αὐτὴν, ὑπάρχουν περιοριστικοὶ ὄροι ποὺ ἡ θεωρία πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ γιὰ νὰ εἶναι παραδεκτὴ καὶ ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὶς προτάσεις, τὶς

όποιες οί δμιλητές τῆς γλώσσας θεωροῦν ἀληθεῖς (ὅπου ὑποτίθεται ὅτι μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε κριτήρια ἐπαρκῆ γιὰ τὸ ἂν ἕνας ποὺ μιλάει τὴ γλώσσα θεωρεῖ ἀληθῆ μιὰ δεδομένη πρόταση). Τέτοιος περιορισμὸς εἶναι, πρῶτα-πρῶτα, ὅτι, κατὰ κανόνα, οί Α-προτάσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας, πρέπει νὰ δηλώνουν στὸ δεξιὸ σκέλος τὶς συνθήκες, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες οί δμιλητές θεωροῦν ἀληθεῖς τὶς προτάσεις ποὺ κατονομάζονται στὸ ἀριστερὸ σκέλος.

Τὰ ἀξιώματα τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας, ὅταν αὐτὴ, σύμφωνα μὲ μιὰ τέτοια ἀντίληψη, ἀποτελεῖ μέρος τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος γιὰ μιὰ γλώσσα, θὰ δηλώνουν τὶς καταδηλώσεις τῶν κύριων ὀνομάτων τῆς γλώσσας, θὰ παρέχουν τὶς συνθήκες ἱκανοποίησης τῶν ἀρχικῶν κατηγορημάτων κλπ. "Ἄν κάποιον ἀρχικὸν κατηγορηματὶ τῆς γλώσσας ἐκφράζει μιὰν ὀρισμένη ἔννοια, θὰ φαινόταν ἰδιαίτερα ἀναιτιολόγητο νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς πὼς μιὰ παρόμοια θεωρία τοῦ νοήματος ἢ, εἰδικά, τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος, τὸ ὁποῖο θὰ διέπει τὸ κατηγορηματὶ αὐτό, παρέχει ὁποιαδήποτε ἐξήγηση τῆς ἐκφραζόμενης ἔννοιας. Μᾶλλον, ἡ θεωρία θὰ ἦταν κατανοητὴ μόνο γιὰ ὅποιον εἶχε συλλάβει τὴν ἔννοια αὐτὴ ἀπὸ πρῖν. Μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Davidson εἶναι ὀλιγαρκῆς θεωρία.

Παρατήρησα πιὸ πάνω πὼς ἕνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο πρέπει νὰ ἀντιδιαστέλλεται πρὸς μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος καὶ δὲν μπορεῖ νὰ διεκδικεῖ τὴν ιδιότητά της. Μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος περιγράφει ἄμεσα τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ ἡ γλώσσα, ἐνῶ ἕνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο ἀπλῶς προβάλλει τὴ γλώσσα αὐτὴ πάνω σὲ μιὰν ἄλλη, ἢ λειτουργία τῆς ὁποίας πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἤδη γνωστὴ, ἂν ἡ μετάφραση πρόκειται νὰ ἔχει πρακτικὴ χρησιμότητα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπέμεινε ἐξίσου καὶ ὁ Davidson, ὁ ὁποῖος εἶπε σχετικὰ πὼς τὸ μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο μᾶς λέει μόνο πὼς ὀρισμένες ἐκφράσεις τῆς μιᾶς γλώσσας σημαίνουν τὸ ἴδιο μὲ ὀρισμένες ἐκφράσεις τῆς ἄλλης, χωρὶς ὅμως νὰ μᾶς λέει τί συγκεκριμένα σημαίνουν οἱ ἐκφράσεις ὁποιασδήποτε ἀπὸ τὶς δύο γλώσσες. Θὰ ἦταν καταρχὴν δυνατό, ὑποστηρίξει, νὰ γνωρίζουμε, γιὰ κάθε πρόταση μιᾶς δεδομένης γλώσσας, πὼς ἢ πρόταση αὐτὴ σημαίνει τὸ ἴδιο μὲ μιὰ ὀρισμένη πρόταση μιᾶς ἄλλης γλώσσας, χωρὶς ὥστόσο νὰ ξέρουμε ποῖο εἶναι τὸ νόημα οὔτε τῆς μιᾶς πρότασης οὔτε τῆς ἄλλης. Ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ, ἐνάντια στὸ νὰ θεωρηθεῖ πὼς ἕνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο ἀποτελεῖ θεωρία τοῦ νοήματος, εἶναι ὀλοφάνερα σωστὴ: ἔχουμε ὅμως τὸ δικαίωμα νὰ ἀναρωτηθοῦμε, γιὰτί τάχα δίνεται τόση ἔμφαση στὴ διάκριση μεταξὺ μεταφραστικοῦ ἐγχειριδίου καὶ θεωρίας τοῦ νοήματος, τὴ στιγμὴ ποὺ δὲν ζητεῖται νὰ εἶναι ἢ θεωρία τῆς σημασίας ἰσχυρὴ ἀλλὰ μόνο ὀλιγαρκῆς. "Ἐνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο ὀδηγεῖ σὲ κατανόηση τῆς μεταφραζόμενης γλώσσας μόνο μέσα ἀπὸ μιὰ κατανόηση τῆς γλώσσας στὴν ὁποία γίνεται ἢ μετάφραση, κατανόηση ποὺ αὐτὸ τὸ ἴδιο δὲν προσφέρει. Μποροῦμε ἄρα νὰ ποῦμε ὅτι τὸ μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο δὲν δείχνει, ἄμεσα, σὲ τί συνίσταται μιὰ κατανόηση τῆς

μεταφραζόμενης γλώσσας. Κατὰ τὸν ἴδιο ὁμοῦς τρόπο, καὶ μιὰ ὀλιγαρκῆς θεωρία τοῦ νοήματος ὀδηγεῖ σὲ κατανόηση τῆς γλώσσας-ἀντικείμενο μόνο μέσα ἀπὸ μιὰ σύλληψη τῶν ἐννοιῶν τὶς ὁποῖες ἐκφράζουν οἱ ἀρχικῆς τῆς ἐκφράσεις, τὶς ὁποῖες ὁμοῦς, αὐτὴ ἢ ἴδια ἢ θεωρία, δὲν ἐξηγεῖ. Φαίνεται λοιπὸν πὼς θὰ πρέπει ὁμοῖα νὰ ποῦμε, πὼς μιὰ τέτοια θεωρία τοῦ νοήματος δὲν ἐκθέτει πλήρως σὲ τί συνίσταται μιὰ κατανόηση τῆς γλώσσας-ἀντικείμενο. Ἰδιαίτερα μάλιστα ἰσχύει αὐτό, ἐπειδὴ τὸ καλῦτερο πρότυπο — καί, σὲ πολλὰς περιπτώσεις, τὸ μοναδικὸ — ποῦ ἔχουμε γιὰ νὰ συλλάβουμε μιὰν ἐννοια μᾶς τὸ παρέχει ἢ κατοχὴ μιᾶς ἐκφρασης, ἢ ἐνὸς φάσματος ἐκφράσεων, κάποιας γλώσσας. Ἔτσι, ἓνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο προϋποθέτει τὴν κατοχὴ μιᾶς ὀρισμένης ἄλλης γλώσσας — ἐκείνης στὴν ὁποία γίνεται ἢ μετάφραση — ἂν πρόκειται νὰ ἀποκομίσουμε ἀπὸ τὸ ἐγχειρίδιο αὐτὸ μιὰ κατανόηση τῆς μεταφραζόμενης γλώσσας. Ὡστόσο, μιὰ ὀλιγαρκῆς θεωρία τοῦ νοήματος προϋποθέτει τὴν κατοχὴ κάποιας, ἂν καὶ μὴ καθορισμένης, γλώσσας, ἂν πρόκειται νὰ ἀποκομίσουμε ἀπὸ τὴν θεωρία αὐτὴ μιὰ κατανόηση τῆς γλώσσας-ἀντικείμενο. Ἡ σπουδαία ὁμοῦς ἀντίθεση δὲν φαίνεται νὰ βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ κάποια θεωρία, ποῦ (ὅπως ἓνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο) θέτει μιὰν εἰδικὴν προϋπόθεση, καὶ σὲ κάποια ἄλλη, ἢ ὁποία (ὅπως μιὰ ὀλιγαρκῆς θεωρία τοῦ νοήματος) θέτει μιὰ προϋπόθεση λιγότερο ἐξειδικευμένη ἀλλὰ ἐξίσου ἰσχυρὴ. Ἡ ἀντίθεση βρίσκεται μᾶλλον ἀνάμεσα σὲ θεωρίες ποῦ (ὅπως καὶ οἱ δύο αὐτὲς) βασίζονται σὲ ὑποθέσεις ἐπείσακτες καὶ σὲ θεωρίες ποῦ δὲν βασίζονται καθόλου σὲ τέτοιες προϋποθέσεις.

Ἄς ἐπιστρέψουμε στὸ ἐρώτημα, ἂν μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος θὰ πρέπει νὰ καταλήγει σὲ ἄμεσες ἀποδόσεις νοήματος. Ὅπωςδήποτε, μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος θὰ πρέπει νὰ μᾶς λέει, γιὰ κάθε ἐκφραση τῆς γλώσσας, τί σημαίνει ἢ ἐκφραση αὐτή: θὰ ἦταν ὁμοῦς πολὺ ἐπιπόλαιο νὰ συμπεράνουμε ἀπ' αὐτὸ πὼς θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ μπορούμε νὰ συνάγουμε ἀπὸ τὴν θεωρία αὐτὴ δηλώσεις ποῦ θὰ ἀρχίζουν ὡς ἐξῆς: "Ἡ ἐκφραση X σημαίνει. . .". Γιὰ νὰ δώσουμε ἓνα μικρὸ παράδειγμα: ἢ πετυχημένη θεωρία ἐνὸς ἐγκλήματος, ἐνὸς φόνου ἂς ποῦμε, θὰ πρέπει νὰ μᾶς λέει τὴν ταυτότητα τοῦ δολοφόνου. Αὐτὸ ὁμοῦς δὲν σημαίνει πὼς θὰ πρέπει νὰ συνάγουμε ἀπὸ τὴν θεωρία μιὰ δήλωση ποῦ νὰ ἀρχίζει ὡς ἐξῆς: "Ἡ ταυτότητα τοῦ δολοφόνου εἶναι. . .". Καὶ μάλιστα, δὲν ὑπάρχουν ὀρθὰ σχηματισμένες δηλώσεις ποῦ νὰ ἀρχίζουν ἔτσι. Ἄς ἐξετάσουμε ἓνα σοβαρότερο παράδειγμα κι ἂς σημειώσουμε πὼς ἢ ἴδια ἢ 'χημεία' δὲν ἀποτελεῖ ἐννοια τῆς χημικῆς θεωρίας. Ζητᾶμε βέβαια ἀπὸ τὴν θεωρία τῆς χημείας νὰ μᾶς δίνει τὴν δυνατότητα νὰ ποῦμε ποιὲς ἀπὸ τὶς ιδιότητες μιᾶς οὐσίας εἶναι χημικῆς, ποιὲς ἀλληλεπιδράσεις εἶναι χημικῆς κλπ. Ἔτσι ἀκριβῶς μπορούμε νὰ ζητήσουμε καὶ ἀπὸ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος νὰ μᾶς προσφέρει τὴν δυνατότητα νὰ λέμε ποιὲς ἀπὸ τὶς ιδιότητες μιᾶς ἐκφρασης εἶναι σημασιακῆς, δηλαδὴ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ νόημα καὶ μόνο τῆς ἐκφρασης: δὲν μπορούμε ὁμοῦς νὰ ἀπαιτήσουμε νὰ ἀποτελεῖ τὸ ἴδιο τὸ 'νόημα' ἐννοια τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος, τουλάχιστον ἂν κάτι τέτοιο θεωρηθεῖ

ὅτι συνεπάγεται πὼς μπορούμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὶς σημασιακὲς ιδιότητες μιᾶς ἔκφρασης χρησιμοποιώντας κάποια δήλωση ποὺ θὰ ἀρχίζει ὡς ἑξῆς: “Ἡ σημασία τῆς ἔκφρασης εἶναι. . .” ἢ “Ἡ ἔκφραση σημαίνει. . .”.

Γιὰ τὶς ἐκφράσεις τὶς μικρότερες ἀπὸ τὶς προτάσεις, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς συνδέσμους, τὶς προθέσεις, κλπ., ὑπάρχει κάποια δυσκολία στὴ διαμόρφωση ἀκόμα καὶ μιᾶς γραμματικῆς ὀρθῆς μορφῆς γιὰ τὴν ἄμεση ἀπόδοση νοήματος (ὅπου, βέβαια, δὲν θέλουμε νὰ χρησιμοποιήσουμε, ὡς ἀντικείμενο τοῦ ρήματος ‘σημαίνει’, κάποιον ὄρο ποὺ νὰ καταδηλώνει μιὰν ἔκφραση, ἔτσι ὥστε τὸ ‘σημαίνει’ νὰ μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ τὸ ‘σημαίνει τὸ ἴδιο μὲ τό’). Ὡστόσο, δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ ἐρευνήσω πῶς, ἢ ἀκόμα καὶ ἂν, μπορούν νὰ ἐπιλυθοῦν τέτοιες δυσκολίες. Ἄς περιοριστοῦμε στὴν ἐξέταση τῆς περίπτωσης προτάσεων, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν παρουσιάζεται ἡ δυσκολία αὐτή. Ὁ ἴδιος ὁ Davidson παραδέχεται πὼς θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ συνάγονται ἄμεσες ἀποδόσεις νοήματος, τουλάχιστον γιὰ προτάσεις, ἀπὸ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος τοῦ εἴδους ποὺ αὐτὸς προτιμᾷ. Ἄς ὑποθέσουμε μιὰν Α-πρόταση, ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἀπὸ μιὰ θεωρία τῆς ἀλήθειας ποὺ ἱκανοποιεῖ τοὺς ἀπαιτούμενους περιοριστικούς ὄρους, λόγου χάρι τὴν ἀκόλουθη: «Τὸ ‘la terra si muove’ εἶναι ἀληθές, τότε καὶ μόνον τότε, ἂν ἡ γῆ κινεῖται». Τὴν πρόταση αὐτὴ μπορούμε θεμιτὰ νὰ τὴ μετατρέψουμε σ’ αὐτὸ ποὺ θὰ ὀνομάσουμε Ν-πρόταση, δηλαδή στὴν προκείμενη περίπτωση «Τὸ ‘la terra si muove’ σημαίνει πὼς ἡ γῆ κινεῖται». Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι νωρίτερα ἐξετάσαμε τὸ ἐρώτημα, ἂν μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος ποὺ δὲν θὰ περιεῖχε ρητὴ ἀναφορὰ στὴ γνώση, θὰ μπορούσε ὥστόσο νὰ μᾶς δώσει τὴ δυνατότητα νὰ συνάγουμε ἀπ’ αὐτὴ, γιὰ κάθε ἔκφραση, μιὰ περιγραφή αὐτοῦ στὸ ὁποῖο συνίσταται ἡ γνώση τῆς ἐννοίας τῆς συγκεκριμένης ἔκφρασης. Καὶ δεχτήκαμε, εἰδικότερα, πὼς ἂν ἡ θεωρία ἐπιτρέπει νὰ συνάγουμε μιὰν ἄμεση ἀπόδοση νοήματος γιὰ κάθε ἔκφραση, τότε πρέπει ἐπίσης νὰ μᾶς παρέχει μιὰ περιγραφή αὐτοῦ στὸ ὁποῖο συνίσταται ἡ γνώση τοῦ νοήματος μιᾶς δεδομένης ἔκφρασης. Ὑποστηρίξαμε δηλαδή πὼς ἡ δυνατότητα συναγωγῆς μιᾶς ἄμεσης ἀπόδοσης νοήματος γιὰ κάθε ἔκφραση θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ γνώση τοῦ τί δηλώνει ἡ ἄμεση ἀπόδοση τοῦ νοήματος τῆς δεδομένης ἔκφρασης. Τώρα ὁμως ἐρωτώμενοι ἂν ἡ παραπάνω Ν-πρόταση («Τὸ ‘la terra si muove’ σημαίνει πὼς ἡ γῆ κινεῖται») ἐκφράζει αὐτὸ ποὺ πρέπει κανεὶς νὰ ξέρει γιὰ νὰ γνωρίζει τί σημαίνει ἡ ἰταλικὴ πρόταση (‘la terra si muove’), δὲν μπορούμε παρὰ νὰ ἀπαντήσουμε καταφατικὰ: τὸ νὰ ξέρουμε ὅτι τὸ ‘la terra si muove’ σημαίνει πὼς ἡ γῆ κινεῖται, εἶναι ἀπλῶς νὰ ξέρουμε τί σημαίνει τὸ ‘la terra si muove’, ἀφοῦ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ πραγματικὰ σημαίνει ἡ ἰταλικὴ πρόταση. Ἐρωτώμενοι ὥστόσο ἂν, τὸ νὰ ποῦμε πὼς πρέπει κάποιος νὰ ξέρει τί δηλώνει ἡ σχετικὴ Ν-πρόταση, παρέχει μιὰν ἐπαρκῆ περιγραφή αὐτοῦ, στὸ ὁποῖο συνίσταται ἡ γνώση τοῦ νοήματος τοῦ ‘la terra si muove’, εἴμαστε ἐξίσου ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπαντήσουμε ἀρνητικὰ: γιὰ τὴν Ν-πρόταση, ἀπὸ μόνη της, ἂν καὶ ἔχει πληροφοριακὸ περιεχόμενο, εἶναι κατεξοχὴν μὴ ἐπεξηγη-

ματική. "Αν οί σκέψεις αυτές είναι σωστές, έπεται ότι τὸ γεγονός πὸς μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος καταλήγει σὲ άμεσες άποδόσεις δὲν άποτελεῖ, αὐτὸ καθαυτὸ, ίκανή αίτιολόγηση γιὰ τὸν ίσχυρισμὸ πὸς ἡ θεωρία παρέχει μιάν έπαρκή περιγραφή αὐτοῦ στὸ όποιο συνίσταται ἡ γνώση τοῦ νοήματος.

"Ένα ἀπὸ τὰ μέχρι τώρα ἀνεπίλυτα προβλήματά μας ἦταν νὰ ἀνακαλύψουμε τὸ πλεονέκτημα πὸς μιὰ ὀλιγαρκῆς θεωρία τοῦ νοήματος θὰ μπορούσε νὰ ἔχει σὲ σύγκριση μὲ ἕνα ἀπλὸ μεταφραστικὸ ἔγχειρίδιο. Λόγου χάρι, ἕνα μεταφραστικὸ ἔγχειρίδιο θὰ μᾶς πληροφορήσει ὅτι τὸ 'la terra si muove' σημαίνει ὅ,τι σημαίνει καὶ τὸ 'ἡ γῆ κινεῖται': εἶπαμε ὁμως ὅτι κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἀνεπαρκές, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ξέρει πὸς οἱ δύο αὐτὲς προτάσεις εἶναι συνώνυμες, χωρὶς νὰ ξέρει τί σημαίνει οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη. Γιὰ νὰ συνάγει κανεὶς, ἀπὸ τὴ γνώση τῆς συνωνυμίας τῶν δύο προτάσεων, τὴ γνώση τοῦ τί σημαίνει ἡ ἰταλικὴ πρόταση, εἶναι φανερό ὅτι πρέπει πρόσθετα νὰ γνωρίζει τί σημαίνει ἡ ἑλληνικὴ πρόταση. "Εξίσου προφανές εἶναι ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνώση τῆς συνωνυμίας τῶν δύο προτάσεων, αὐτὸ πὸς πρέπει νὰ εἶναι γνωστὸ γιὰ νὰ ξέρει κανεὶς πὸς ἡ ἰταλικὴ πρόταση σημαίνει ὅτι ἡ γῆ κινεῖται, συνίσταται στὸ ὅτι αὐτὸ σημαίνει ἡ ἑλληνικὴ πρόταση. Κατὰ συνέπεια, ἂν ὑποστηρίζαμε πὸς ἡ γνώση τοῦ νοήματος τῆς ἰταλικῆς προτάσεως συνίσταται στὴ γνώση ὅτι ἡ πρόταση αὐτὴ σημαίνει πὸς ἡ γῆ κινεῖται, θὰ ἔπρεπε ἔπίσης νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ γνώση αὐτοῦ, τὸ ὁποῖο σημαίνει ἡ ἑλληνικὴ πρόταση 'ἡ γῆ κινεῖται', συνίσταται στὴ γνώση ὅτι αὐτὴ ἡ τελευταία σημαίνει πὸς ἡ γῆ κινεῖται. Μιὰ N-πρόταση ὅπως «Τὸ 'ἡ γῆ κινεῖται' σημαίνει ὅτι ἡ γῆ κινεῖται», ὡς πρὸς μιὰ γλώσσα-ἀντικείμενο ἡ ὁποία άποτελεῖ μέρος τῆς μεταγλώσσας, φαίνεται ὀλότελα μὴ ἐπεξηγηματικὴ, γιατί, στὴν περίπτωση αὐτὴ, δὲν περιέχει καμία πληροφορία. Παρόλο πὸς ἔξακολουθεῖ νὰ φαίνεται ἀδύνατο νὰ ἀρνηθοῦμε πὸς κάποιος ξέρει τί σημαίνει τὸ 'ἡ γῆ κινεῖται', στὴν περίπτωση πὸς ξέρει ὅτι σημαίνει πὸς ἡ γῆ κινεῖται.

Στὸ πλαίσιο αὐτό, εἶναι σημαντικό νὰ ὑπογραμμίσουμε μιὰ διάκριση, τὴν ὁποία σὲ πολλὰ ἄλλα πλαίσια μπορούμε νὰ τὴν παραβλέψουμε. Πρόκειται γιὰ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ νὰ ξέρει κανεὶς πὸς μιὰ πρόταση * εἶναι ἀληθῆς καὶ στὸ νὰ γνωρίζει τὴν πρόταση (proposition) τὴν ὁποία ἔκφράζει αὐτὴ ἡ πρόταση. "Ότι χρησιμοποιοῦ τὴ φράση 'νὰ γνωρίζει τὴν πρόταση (proposition), τὴν ὁποία ἔκφράζει μιὰ πρόταση', δὲν σημαίνει πὸς ἀναγνωρίζω τίς προτάσεις (propositions) ὡς ὄντότητες, οὔτε ὅτι δεσμεύομαι σχετικὰ μὲ μιάν ὄντολογία τῶν προτάσεων (propositions): τὴν ἔκφραση αὐτὴ τὴ χρησιμοποιοῦ ἄπλῶς σὰν βολικὸ μέσο γιὰ νὰ διατυπώσω τὴ γενίκευση τῆς διάκρισης ἀνάμεσα, λόγου χάρι, στὸ νὰ πῶ γιὰ κάποιον ὅτι ξέρει πὸς ἡ πρόταση 'τὸ 19 εἶναι πρῶτος ἀριθμὸς' εἶναι ἀληθῆς, καὶ στὸ νὰ πῶ γι' αὐτὸν πὸς ξέρει ὅτι τὸ 19 εἶναι πρῶτος ἀριθμὸς. "Ο λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ N-

* Βλέπε γλωσσάρι.

πρόταση «Τὸ ἢ γῆ κινεῖται» σημαίνει ὅτι ἡ γῆ κινεῖται» φαίνεται δλότελα μὴ πληροφοριακὴ, εἶναι ὅτι δὲν θὰ μπορούσε μὲ κανένα τρόπο νὰ υποστηριχτεῖ πὼς ἡ γνώση τοῦ νοήματος τοῦ ἢ γῆ κινεῖται» συνίσταται δῆθεν στὴ γνώση ὅτι ἡ N-πρόταση εἶναι ἀληθοῦς. Γιατὶ ὁποιοσδήποτε ἔχει συλλάβει τὶς ἀπλούστερες ἀρχές, πὺ διέπουν τὴ χρῆση τοῦ ρήματος ἢ σημαίνω», καὶ ξέρει ὅτι τὸ ἢ γῆ κινεῖται» εἶναι ἑλληνικὴ πρόταση, πρέπει ἐπίσης νὰ ξέρει πὼς ἡ παραπάνω N-πρόταση εἶναι ἀληθοῦς, ἂν καὶ μπορεῖ νὰ μὴν ξέρει τί συγκεκριμένα σημαίνει τὸ ἢ γῆ κινεῖται». Ἡ περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴν πρόταση πὺ ἔφερε σὰν παράδειγμα ὁ Kierke: «Τὰ ἄλογα λέγονται ἄλογα». Ὁ Kierke υποστηρίζει πὼς ὁποιοσδήποτε γνωρίζει τὴ χρῆση τοῦ ἢ λέγεται» στὰ ἑλληνικά, πρέπει ἐπίσης νὰ ξέρει ὅτι ἡ παραπάνω πρόταση εἶναι ἀληθοῦς, ἄσχετα μὲ τὸ ἂν ξέρει τί εἶναι τὰ ἄλογα: πρόδηλα, τὸ μόνο πὺ χρειάζεται νὰ γνωρίζει εἶναι πὼς ἡ λέξη ἢ ἄλογο» ἀποτελεῖ στὰ ἑλληνικά ἓνα γενικὸ ὄρο πὺ ἔχει νόημα. Ἐξίσου πρόδηλα, ἡ σχετικὴ σημασία τῆς φράσης ἢ νὰ ξέρει τί εἶναι τὰ ἄλογα» εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποία ἡ φράση αὐτὴ εἶναι συνώνυμη μὲ τὴ φράση ἢ νὰ ξέρει τί σημαίνει ἢ ἄλογο». Δέχεται ὡστόσο ὁ Kierke ὅτι κάποιος, πὺ δὲν γνωρίζει τί εἶναι τὰ ἄλογα, δὲν θὰ ξέρει ἐπίσης ποιὰν ἀλήθεια ἐκφράζει ἡ πρόταση «Τὰ ἄλογα λέγονται ἢ ἄλογα». Φαίνεται λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι, κάνοντας αὐτὴ τὴν παραχώρηση, ὁ Kierke ἔχει τὴν πρόθεση νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἓνα τέτοιο πρόσωπο ξέρει ὅτι τὰ ἄλογα λέγονται ἢ ἄλογα», παρόλο πὺ ὁ Kierke δὲν ἀποφαίνεται ρητὰ πάνω σ'αὐτό. Μὲ ἄλλα λόγια, κατὰ τὴ δικὴ μου ὀρολογία, ἓνα τέτοιο πρόσωπο μπορεῖ νὰ ξέρει πὼς ἡ πρόταση «Τὰ ἄλογα λέγονται ἢ ἄλογα» εἶναι ἀληθοῦς, χωρὶς ὅμως νὰ γνωρίζει καὶ τὴν πρόταση (proposition) τὴν ὁποία ἐκφράζει ἡ παραπάνω πρόταση.

Ἴσως προβληθεῖ ἡ ἀντίρρηση πὼς ὁποιοσ ξέρει ὅτι μιὰ πρόταση εἶναι ἀληθοῦς, πρέπει ἐπίσης νὰ γνωρίζει τὴν πρόταση (proposition) τὴν ὁποία ἡ πρόταση αὐτὴ ἐκφράζει. Γιατὶ ἂν κάποιος ἔχει ἀρκετὴ γνώση γύρω ἀπὸ τὸ νόημα τῆς λέξης ἢ ἀληθοῦς», ὥστε νὰ τοῦ ἀναγνωρίζεται καὶ ἡ γνώση ὅτι ἡ πρόταση εἶναι ἀληθοῦς, τότε αὐτὸς πρέπει νὰ ξέρει ἐπίσης καὶ τὴ σύνδεση πὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ νὰ ξέρει κανεὶς κάτι καὶ στὸ νὰ ξέρει πὼς αὐτὸ τὸ κάτι εἶναι ἀληθές (ἢ ἀνάμεσα στὸ νὰ πιστεύει κανεὶς κάτι καὶ στὸ νὰ πιστεύει πὼς αὐτὸ τὸ κάτι εἶναι ἀληθές κλπ.), σύνδεση ἢ ὁποία ἐκφράζεται μὲ τὶς A-προτάσεις. Λόγου χάρι, τὸ πρόσωπο αὐτὸ πρέπει νὰ ξέρει πὼς τὸ «Τὰ ἄλογα λέγονται ἢ ἄλογα» εἶναι ἀληθές, ἂν καὶ μόνον ἂν τὰ ἄλογα λέγονται ἢ ἄλογα». Κατὰ συνέπεια, ἀφοῦ ἐξ ὑποθέσεως γνωρίζει ὅτι τὸ «Τὰ ἄλογα λέγονται ἢ ἄλογα» εἶναι ἀληθές, θὰ μπορεῖ ἐπίσης, ἂν εἶναι σὲ θέση νὰ βγάλει ἓνα ἀπλὸ συμπέρασμα, νὰ ξέρει πὼς τὰ ἄλογα λέγονται ἢ ἄλογα». Ὡστόσο τὸ εὐλογοφανές τῆς ἀντίρρησης αὐτῆς ὀφείλεται στὸ ὅτι ἀγνοεῖ πὼς στὶς προκειμένες τῆς περιέχεται ἢ ἴδια ἢ διάκριση τὴν ὁποία φιλοδοξεῖ νὰ ἀποδείξει ὡς ἀβάσιμη, δηλαδή ἢ διάκριση ἀνάμεσα στὸ νὰ ξέρει κανεὶς πὼς μιὰ πρόταση εἶναι ἀληθοῦς καὶ στὸ νὰ γνωρίζει τὴν πρόταση (proposi-

tion) τὴν ὁποία ἡ πρόταση αὐτὴ ἐκφράζει. Δικαιολογημένα βέβαια μπορούμε νὰ ἀναγνωρίσουμε σὲ κάποιον, ὁ ὁποῖος ἀγνοεῖ τί σημαίνει 'ἄλογο', ἀλλὰ γνωρίζει ὅτι ἡ λέξη αὐτὴ εἶναι ἕνας γενικὸς ὅρος ποὺ ἔχει νόημα, τὴ γνώση τοῦ ὅτι ἡ Α-πρόταση «Τὰ ἄλογα λέγονται 'ἄλογα'» εἶναι ἀληθῆς, τότε καὶ μόνον τότε, ἂν εἶναι ἀληθὲς πὼς τὰ ἄλογα λέγονται 'ἄλογα': ἀλλὰ τὸ νὰ ὑποθέσουμε, ὅπως μᾶς ζητάει ἡ συλλογιστικὴ τῆς παραπάνω ἀντίρρησης, ὅτι τὸ πρόσωπο αὐτὸ γνωρίζει πὼς τὸ «Τὰ ἄλογα λέγονται 'ἄλογα'» εἶναι ἀληθὲς, τότε καὶ μόνον τότε, ἂν τὰ ἄλογα λέγονται 'ἄλογα', εἶναι σὺν νὰ θεωροῦμε γνωστὸ τὸ ζητούμενο.

Τὸ νὰ ποῦμε γιὰ κάποιον, ὁ ὁποῖος δὲν ξέρει τί σημαίνει τὸ 'Ἡ γῆ κινεῖται', ὅτι αὐτὸς δὲν ξέρει ὅτι τὸ 'Ἡ γῆ κινεῖται' σημαίνει πὼς ἡ γῆ κινεῖται, ἀλλὰ ξέρει μόνον ὅτι ἡ Ν-πρόταση εἶναι ἀληθῆς — αὐτὸ εἶναι ὁλότελα διάφορο τοῦ νὰ ποῦμε πὼς αὐτὸς ὁ κάποιος δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκφέρει ἀποφαντικὰ αὐτὴ τὴ Ν-πρόταση, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐξῆς πρόταση: 'Ἡ πρόταση «Τὸ 'ἡ γῆ κινεῖται' σημαίνει ὅτι ἡ γῆ κινεῖται» εἶναι ἀληθῆς'. Ἀκόμα, εἶναι διάφορο τοῦ νὰ ποῦμε πὼς ὁ κάποιος αὐτὸς δὲν θὰ μπορούσε νὰ αἰτιολογήσει θαυμάσια τὴν προηγούμενη ἐκφορά: κάθε ἄλλο. Γιατὶ θὰ μπορούσε νὰ προσφέρει ἰδιαίτερα πειστικὸς λόγους, νὰ ἐπικαλεστεῖ δηλαδὴ τὴ χρήση τοῦ 'σημαίνει' στὰ ἑλληνικά. Ἔχουμε ὡστόσο διδαχτεῖ ἀπὸ τὸ παράδοξο τοῦ Gettier ὅτι κάθε βάσιμη αἰτιολόγηση μιᾶς ἀληθοῦς πεποίθησης δὲν εἶναι ἐπαρκῆς λόγος γιὰ νὰ μπορεῖ αὐτὸς ποὺ ἔχει τὴν πεποίθηση νὰ διεκδικήσει καὶ γνώση· ἡ αἰτιολόγηση θὰ πρέπει νὰ ἔχει καὶ τὴν κατάλληλη σχέση μὲ ἐκεῖνο ποὺ κάνει τὴν πεποίθηση ἀληθῆ. Κάθε αἰτιολόγηση τῆς ἐκφορᾶς μιᾶς Α-πρότασης, ἡ ὁποία θὰ δικαίωνε τὸ νὰ ἀποδοθεῖ στὸν ὁμιλητὴ γνώση τῆς πρότασης (proposition) ποὺ ἐκφράζει αὐτὴ ἡ Α-πρόταση, θὰ πρέπει νὰ εἶναι αἰτιολόγηση ἐξαρτώμενη ἀπὸ τὴν εἰδικὴ σημασία τῆς πρότασης, γιὰ τὴν ὁποία πραγματεύεται ἡ Ν-πρόταση — καί, στὴν περίπτωσή μας, τῆς πρότασης 'ἡ γῆ κινεῖται' — παρόλο ποῦ, σὲ κανονικὲς συνθήκες, κανεὶς δὲν θὰ σκεφτόταν νὰ αἰτιολογήσει μιὰ τέτοια ἐκφορά μὲ τόσο περίπλοκο τρόπο.

Ἄλλα αὐτὰ δείχνουν ὅτι εἴχαμε ἀπόλυτα δίκιο στὴν πρώτη μας προτίμηση, στὸ νὰ θεωρήσουμε δηλαδὴ ὅτι τὸ νὰ γνωρίζει κάποιος τί σημαίνει τὸ 'ἡ γῆ κινεῖται' ἔχει σὺν ἀναγκαῖα καὶ ἐπαρκῆ συνθήκη τὸ νὰ γνωρίζει ὅτι σημαίνει πὼς ἡ γῆ κινεῖται, μὲ ἄλλα λόγια τὴ γνώση τῆς πρότασης (proposition), τὴν ὁποία ἐκφράζει ἡ Ν-πρόταση. Ἐπίσης ὁμως δείχνουν πὼς εἴχαμε δίκιο καὶ ὅταν θεωρήσαμε ὅτι ἡ Α-πρόταση δὲν ἐξηγεῖ μὲ κανένα τρόπο σὲ τί συνίσταται ἡ γνώση τοῦ νοήματος τῆς πρότασης 'ἡ γῆ κινεῖται'. Ὁ ἀπλούστερος τρόπος ποὺ διαθέτουμε γιὰ νὰ δηλώσουμε τὸν μὴ ἐπεξηγηματικὸ τῆς χαρακτῆρα εἶναι ἡ ἀκόλουθη παρατήρηση: ὡς ἐδῶ δὲν ἔχουμε βρεῖ κανένα ἀνεξάρτητο χαρακτηρισμὸ τοῦ τί περισσότερο πρέπει νὰ ξέρει κάποιος, ὁ ὁποῖος γνωρίζει ὅτι ἡ Ν-πρόταση εἶναι ἀληθῆς, γιὰ νὰ γνωρίζει καὶ τὴν πρόταση (proposition) ποὺ αὐτὴ ἐκφράζει — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι πρέπει νὰ

ξέρει τί σημαίνει τὸ 'ἡ γῆ κινεῖται'. Κατὰ συνέπεια, ἡ γνώση αὐτῆς τῆς πρότασης (proposition) δὲν μπορεῖ νὰ διαδραματίζει ρόλο σὲ μιὰ περιγραφή αὐτοῦ στὸ ὁποῖο συνίσταται μιὰ κατανόηση τῆς πρότασης. Καὶ ἔπεται ὅτι, ἂν μιὰ N-πρόταση, γιὰ τὴν ὁποία ἡ μεταγλώσσα περιέχει τὴ γλώσσα-ἀντικείμενο, εἶναι μὴ ἐπεξηγηματικὴ, τότε καὶ ἡ N-πρόταση, γιὰ μιὰ γλώσσα-ἀντικείμενο ἔξω ἀπὸ τὴ μεταγλώσσα, εἶναι καὶ αὐτὴ στὸν ἴδιο βαθμὸ μὴ ἐπεξηγηματικὴ. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση, ἡ N-πρόταση παρέχει βέβαια κάποια πληροφορία: ἀλλὰ ἡ γνώση τῆς ἀλήθειας μιᾶς τέτοιας N-πρότασης (σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴ γνώση τῆς πρότασης (proposition) ποὺ αὐτὴ ἐκφράζει) δὲν ἀπαιτεῖ τὴν κατοχὴ ὁποιασδήποτε πληροφορίας, ἡ ὁποία νὰ μὴν περιέχεται ἐπίσης στὴν ἀντίστοιχη πρόταση ποὺ προκύπτει ἀπὸ ἓνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο.

Οἱ σκέψεις σχετικὰ μὲ τὴ σύνδεση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ γνώση καὶ τὴν αἰτιολόγηση, σύνδεση ποὺ, ὅπως εἶδαμε, βρίσκεται στὴ βάση τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στὴ γνώση τῆς ἀλήθειας μιᾶς πρότασης καὶ στὴ γνώση τῆς πρότασης (proposition) ποὺ αὐτὴ ἐκφράζει, μποροῦν νὰ γενικευτοῦν, ὥστε νὰ καλύπτουν περιπτώσεις στὶς ὁποῖες τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ παραπάνω διάκριση. Βέβαια, ἡ ἔκφραση 'ξέρει ὅτι' χρησιμοποιεῖται συχνὰ στὸν καθημερινὸ λόγο, καθὼς καὶ σὲ φιλοσοφικὰ πλαίσια ὅπου ἡ προσοχὴ δὲν ἐστιάζεται πάνω στὴν ἔννοια τῆς γνώσης, δηλαδὴ σὰν ἀπλὸ συνώνυμο τῆς ἔκφρασης 'εἶναι ἐνήμερος ὅτι'. Ὅταν ὡστόσο ἡ 'γνώση' χρησιμοποιεῖται μὲ αὐστηρότερο νόημα, ἡ γνώση ἑνὸς γεγονότος ξεπερνᾷ τὴν ἀπλὴ ἐνημερότητα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει κανεὶς γιὰ τὸ γεγονός: γιὰ τὴν ἡ γνώση τοῦ γεγονότος συνεπάγεται ὅτι ἡ σχετικὴ ἐνημερότητα ἐπιτεύχθηκε σύμφωνα μὲ κάποια ἱεραρχημένη διαδικασία, δηλαδὴ ὅτι *πρόκυψε* μὲ κάποιον ἰδιαίτερο τρόπο. Ἄν τότε, ἐπιχειρώντας νὰ ἐξηγήσουμε σὲ τί συνίσταται κάποια ἱκανότητα, ποῦμε ὅτι συνίσταται στὸ νὰ ἔχει κανεὶς μιὰν ὀρισμένη γνώση, καὶ ἂν ἡ εὐλογοφάνεια τῆς περιγραφῆς αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ 'γνώση' ἐκλαμβάνεται μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, καὶ ὄχι σὰν ἀπλὴ ἐνημερότητα, τότε ἡ ἐπιχειρούμενη ἀναπαράσταση τῆς παραπάνω ἱκανότητας θὰ παραμένει ἀνεπαρκῆς, στὸ βαθμὸ ποὺ θὰ περιορίζεται στὸ νὰ δηλώνει, ἀπλὰ καὶ μόνο, τὸ *ἀντικείμενο* τῆς γνώσης — νὰ δηλώνει δηλαδὴ τί πρέπει νὰ γίνῃ γνωστό, κατὰ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, γιὰ νὰ ἔχει κανεὶς τὴν ἱκανότητα αὐτή. Γιὰ νὰ δοθεῖ ἐπαρκῆς ἐξήγηση τῆς ἐξεταζόμενης ἱκανότητας, ἡ περιγραφή της πρέπει νὰ μὴν περιορίζεται στὸ νὰ καθορίζει ἀπλῶς τὸ γεγονός ποὺ πρέπει νὰ γίνῃ γνωστό: πρέπει ἐπίσης νὰ φανερώνῃ τὸν ἰδιαίτερο τρόπο, κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἐνημερότητα γιὰ τὸ γεγονός αὐτὸ ὀφείλει νὰ ἔχει ἐπιτευχθεῖ, δηλαδὴ μὲ ποιά διαδικασία πρέπει νὰ ἔχει προκύψει γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ θεωρεῖται γνώση κατὰ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὄρου.

Ἴσως προβληθεῖ ἡ ἀντίρρηση πὼς κανεὶς ποτὲ δὲν ὑπόθεσε ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ δοθεῖ ἐπαρκῆς ἐξήγηση τοῦ νοήματος, ἢ τῆς κατανόησης, μιᾶς πρότασης μὲ ἀπλὴ ἀναφορὰ στὴ σχετικὴ N-πρόταση. Σύμφωνα μὲ τοὺς ὄρους μὲ τοὺς

όποιους εξέτασα τὸ θέμα ἀμέσως πιὸ πάνω, ἡ βασικὴ ἰδέα τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος συνίσταται στὸ ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ ἐκθέτει τὴν ἱεραρχημένη διαδικασία μὲ τὴν ὁποία ὀφείλει νὰ συναχθεῖ ἡ N-πρόταση: μόνο γιὰ κάποιον ἱκανὸ νὰ τὴ συνάγει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι τὴν ξέρει, κατὰ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ἢ, σύμφωνα μὲ προηγούμενὴ μου διατύπωση, μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι γνωρίζει τὴν πρόταση (proposition) ποὺ αὐτὴ ἐκφράζει. Μιὰ τέτοια ἀντίρρηση θὰ ἦταν ὀλοτέλα σωστή: σκοπός μου, στὴν τόσο λεπτομερειακὴ εξέταση τῶν N-προτάσεων, δὲν ἦταν νὰ καταρρίψω μιὰ θέση ποὺ κανεὶς δὲν ἔχει ὑποστηρίξει ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἀναλύσω τοὺς λόγους ποὺ μᾶς ὑπαγορεύει μιὰ κοινὴ σὲ ὄλους μας διαίσθηση καὶ ποὺ μᾶς ὀδηγοῦν στὴν ἀπόρριψη μιᾶς τέτοιας θέσης — μὲ σκοπὸ νὰ ξεκαθαρίσω ὀρισμένα σημεῖα γενικῆς ἰσχύος, τὰ ὁποῖα μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε καὶ ἄλλοῦ.

Τότε λοιπὸν, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ δοῦμε σὲ τί, κατὰ μιὰ περιγραφὴ σὰν αὐτὴ τοῦ Davidson, συνίσταται ἡ γνώση τοῦ νοήματος μιᾶς πρότασης, πρέπει νὰ στρέψουμε τὴν προσοχή μας στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προκύπτει, κατὰ τὴ θεωρία τοῦ νοήματος, ἡ ἀντίστοιχη N-πρόταση. "Ὅπως σημειώσαμε, ἡ N-πρόταση προκύπτει, ἂν, στὴν ἀντίστοιχη A-πρόταση, ἀντικαταστήσουμε τὸ 'εἶναι ἀληθές, τότε καὶ μόνον τότε, ἂν' μὲ τὸ 'σημαίνει ὅτι'. 'Ἐνῶ, μὲ τὴ σειρά της, ἡ A-πρόταση προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀξιώματα τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας, τὰ ὁποῖα διέπουν τὶς λέξεις ποὺ συνθέτουν τὴν πρόταση, καθὼς καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ διέπουν τὶς μεθόδους σχηματισμοῦ προτάσεων. "Ὅλα αὐτὰ βέβαια βρίσκονται σὲ πλήρη ἄρμονία μὲ τὴ διαίσθησή μας ὅτι ἓνας ὀμιλητῆς συνάγει τὴν κατανόηση μιᾶς πρότασης ἀπὸ τὴν κατανόηση τῶν λέξεων ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὲς οἱ λέξεις ἔχουν συνδυαστεῖ. 'Ἐκεῖνο ποῦ, μέσα σὲ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος τύπου Davidson, παίζει τὸ ρόλο μιᾶς κατοχῆς τῶν νοημάτων τῶν λέξεων, εἶναι ἡ γνώση τῶν ἀξιωμάτων ποὺ διέπουν τὶς λέξεις αὐτὲς. Στὸ παράδειγμά μας, τὰ ἀξιώματα αὐτὰ μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν ὡς ἑξῆς: «Τὸ 'ἡ γῆ' καταδηλώνει τὴ γῆ» καὶ «Τὸ νὰ ποῦμε γιὰ κάτι ὅτι 'κινεῖται' εἶναι ἀληθές, τότε καὶ μόνον τότε, ἂν τὸ κάτι αὐτὸ κινεῖται». ('Ἡ δευτέρη αὐτὴ διατύπωση, ποὺ ἀφορᾷ τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖο διέπει τὸ 'κινεῖται', ἀποφεύγει τὴν προσφυγὴ στὸ τεχνικὸ ἐπινόημα τῆς ἱκανοποίησης μέσω ἀκολουθίας ἄπειρων ὄρων καὶ ἀποτελεῖ μόνο μιὰ κατὰ προσέγγιση ἔνδειξη τοῦ ζητουμένου. "Ἄν ὀμως αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἀποσκοποῦμε, εἶναι μιὰ σοβαρὴ ἀναπαράσταση τοῦ τί γνωρίζει ὁποῖος ξέρει νὰ μιλάει ἑλληνικά, δὲν εἶναι δυνατόν, ἀκριβολογώντας, νὰ καταλογίσουμε τὴν κατανόηση τοῦ τεχνικοῦ αὐτοῦ ἐπινοήματος σὲ ὁποιονδήποτε κάτοχο τῆς ἑλληνικῆς.)

Γιὰ νὰ ξέρει κανεὶς τί σημαίνει ἡ πρόταση 'ἡ γῆ κινεῖται', δὲν ἀρκεῖ νὰ ξέρει ὅτι ἡ N-πρόταση, ποὺ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτήν, εἶναι ἀληθής: πρέπει νὰ γνωρίζει τὴν πρόταση (proposition) τὴν ὁποία ἐκφράζει ἡ N-πρόταση. Καὶ ὁ φυσικὸς τρόπος γιὰ νὰ χαρακτηριστεῖ αὐτὸ ποῦ, ἐπιπλέον, πρέπει νὰ ξέρει κάποιος, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τὴν ἀλήθεια τῆς πρότασης N, γιὰ νὰ γνωρί-

ζει και την πρόταση (proposition) που αυτή εκφράζει, είναι ο ακόλουθος: πρέπει να γνωρίζει τα νοήματα των λέξεων που απαρτίζουν την πρόταση. "Αν τώρα, για να εξηγήσουμε μια κατανόηση των επιμέρους λέξεων, ποῦμε πῶς ἡ κατανόηση αὐτὴ συνίσταται σὲ μιὰ γνώση τῶν ἀξιωμάτων τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας, τὰ ὁποῖα διέπουν αὐτὲς τὶς λέξεις, ἀνακύπτει τὸ ἴδιο ἐρώτημα: ἀρκεῖ ἄραγε νὰ γνωρίζει τὸ παραπάνω πρόσωπο πῶς τὰ ἀξιώματα αὐτὰ εἶναι ἀληθῆ — ἢ πρέπει νὰ γνωρίζει τὶς προτάσεις (propositions) ποῦ αὐτὰ ἐκφράζουν; Ἡ ἀντίρρηση ποῦ μπορεῖ νὰ προβληθεῖ, ἐνάντια στὴν ἀπαίτηση νὰ ξέρει μόνο τὴν ἀλήθεια τῶν ἀξιωμάτων, εἶναι παράλληλη μὲ τὴν ἀντίρρηση ποῦ δεχτήκαμε στὴν περίπτωση τῆς N-πρότασης: ὁποιοσδήποτε γνωρίζει τὴ χρήση τοῦ 'καταδηλώνει', καθὼς καὶ ὅτι 'ἡ γῆ' εἶναι μοναδιαῖος ὅρος τῆς ἑλληνικῆς, πρέπει ἐπίσης νὰ ξέρει ὅτι ἡ πρόταση «Τὸ 'ἡ γῆ' καταδηλώνει τὴ γῆ» εἶναι ἀληθῆς, ἀκόμα καὶ ἂν ἀγνοεῖ τί, εἰδικά, σημαίνει ἡ φράση 'ἡ γῆ' ἢ τί καταδηλώνει.

Ἴσως, ὥστόσο, νὰ προβαλλόταν σ' αὐτὸ ἡ ἀκόλουθη ἀντίρρηση: ἂν ἀλλάζαμε τὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸ "Ἡ γῆ κινεῖται" στὸ "Ὁ Ὀμηρος ἦταν τυφλός", τότε θὰ γινόταν φανερό πῶς, γιὰ νὰ ξέρει κανεὶς ὅτι τὸ «Τὸ "Ὁ Ὀμηρος" καταδηλώνει τὸν Ὀμηρο» εἶναι ἀληθές, πρέπει νὰ ξέρει περισσότερα ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ "Ὀμηρος" εἶναι κύριο ὄνομα: πρέπει δηλαδὴ νὰ ξέρει κανεὶς ἐπίσης ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ κενὸ ὄνομα. Ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ θὰ ἦταν λανθασμένη, γιατί, ὡς πρὸς ὁποιαδήποτε γλώσσα, στὴν ὁποία ὑπάρχει ἀνοιχτὴ ἢ δυνατότητα νὰ εἶναι τὸ "Ὀμηρος" κενὸ ὄνομα, τὸ σχετικὸ ἀξίωμα τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας δὲν θὰ πάρει τὴν ἀπλὴ μορφή «Τὸ "Ὁ Ὀμηρος" καταδηλώνει τὸν Ὀμηρο». Ἡ, τουλάχιστον, δὲν θὰ τὴν πάρει, ἂν τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι κενὸ θὰ στεροῦσε τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὴν πρόταση «Τὸ "Ὁ Ὀμηρος" καταδηλώνει τὸν Ὀμηρο». Μόνο σὲ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ μιὰ γλώσσα τύπου Frege, ὅπου ὅλοι οἱ μοναδιαῖοι ὅροι ἐννοοῦνται κατὰ τρόπο ποῦ νὰ τοὺς ἐξασφαλιζέται μιὰ καταδήλωση, συμβαίνει νὰ παίρνει τὴν ἀπλὴ αὐτὴ μορφή τὸ ἀξίωμα ποῦ διέπει κάθε κύριο ὄνομα. Γιὰ γλώσσες ἄλλων τύπων, τὸ ἀξίωμα ποῦ διέπει ἓνα ὄνομα σὰν τὸ "Ὀμηρος" παίρνει ἀναγκαστικὰ διαφορετικὴ μορφή. Λόγου χάρι, γιὰ ὁποιαδήποτε γλώσσα, στὴν ὁποία τὸ κατηγορηματὴν . . . εἶναι ὁ "Ὀμηρος" θὰ θεωροῦνταν ἀληθές ὡς πρὸς τὸ ἀναφερόμενο (referent) τοῦ 'ὁ Ὀμηρος', ἂν ὑπάρχει τέτοιο ἀναφερόμενο, καὶ ψευδές ὡς πρὸς ὁποιοδήποτε καὶ ὅτιδήποτε ἄλλο, τότε τὸ ἀξίωμα θὰ μπορούσε νὰ πάρει τὴν ἐξῆς μορφή: «Γιὰ κάθε x, τὸ 'ὁ Ὀμηρος' καταδηλώνει τὸ x, τότε καὶ μόνον τότε, ἂν τὸ x εἶναι ὁ Ὀμηρος». Ἄν ὁμοίως ἐπρόκειτο γιὰ γλώσσα τύπου Russell, ἔτσι ὥστε ἡ παρουσία ἑνὸς κενοῦ ὀνόματος σὲ μιὰ ἀτομικὴ πρόταση νὰ καθιστᾷ τὴν πρόταση αὐτὴ ψευδῆ, κατάλληλα πρόσθετα ἀξιώματα θὰ παρήγαν τὴν ἀκόλουθη A-πρόταση: «Τὸ "Ὁ Ὀμηρος ἦταν τυφλός" εἶναι ἀληθές, τότε καὶ μόνον τότε, ἂν ὁ Ὀμηρος ἦταν τυφλός». Ἄν, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἐπρόκειτο γιὰ γλώσσα τέτοια, ὥστε ἡ παρουσία ἑνὸς κενοῦ ὀνόματος σὲ μιὰ πρόταση (ἐκτὸς ἂν ἀκολουθεῖ τὸ σημεῖο τῆς ταυτότη-

τας) να αφαιρούσε από αυτή την πρόταση τη δυνατότητα να έχει τιμή αλήθειας, τότε δεν θα επιθυμούσαμε να μπορεί να προκύψει ή παραπάνω Α-πρόταση, αφού, αν το "Ομηρος" ήταν κενό όνομα, το άριστερό της σκέλος θα ήταν ψευδές, ενώ το δεξιό μη ψευδές. Στη θέση της θα επιθυμούσαμε την ακόλουθη μη τυποποιημένη Α-πρόταση: «Το "Ο Ομηρος ήταν τυφλός" είναι αληθές, τότε και μόνον τότε, αν, για κάποιο x, το x είναι ο "Ομηρος" και το x είναι τυφλός». Κατά συνέπεια, θα ήταν δλότελα άδικαιολόγητη ή άπαιτητη, σύμφωνα με την οποία, για να συνάγει κανείς την Α-πρόταση τη σχετική με το "Ο Ομηρος ήταν τυφλός", θα έπρεπε πρώτα να ξέρει αν το "Ομηρος" είναι κενό όνομα.

Αυτό θα μπορούσε κάποιος να το άρνηθει μόνο αν υποστήριζε πως, για να ξέρει κανείς το νόημα του "Ομηρος", θα πρέπει να ξέρει αν υπήρξε πράγματι ένας τέτοιος άνθρωπος ή όχι: γιατί ή θεωρία της αλήθειας αποτελεί μέρος της θεωρίας του νοήματος για τη γλώσσα και, σαν τέτοια, ενσωματώνει όλα και μόνον όσα απαιτούνται για μιá κατανόηση της γλώσσας. Είναι όμως φανερό πως, για να ξέρουμε τη χρήση του ονόματος "Ομηρος" στη γλώσσα μας, δεν είναι άναγκαίο να ξέρουμε αν το όνομα αυτό έχει, ή όχι, κάποια καταδήλωση: το περισσότερο που θα μπορούσε να απαιτηθεί είναι να πρέπει κανείς να ξέρει αν, ή όχι, είναι γνωστό το κατά πόσο το όνομα έχει καταδήλωση. Θα μπορούσε δηλαδή να υποστηριχτεί πως, ως προς ένα όνομα, για το οποίο είναι γνωστό ότι έχει καταδήλωση, ή γνώση αυτή υπεισέρχεται στην κατανόηση του ονόματος: αν αυτό ισχύει, τότε, ως προς ένα όνομα, έστω "Λονδίνο", το αξίωμα που το διέπει θα πάρει την εξής άπλη μορφή: «Το "Λονδίνο" καταδηλώνει το Λονδίνο». Από το άλλο όμως μέρος, μιá γνώση του αν το "Ομηρος" έχει ή όχι καταδήλωση, δεν μπορεί να αποτελεί μέρος αυτού στο οποίο συνίσταται ή γνώση της χρήσης του ονόματος, και τουτό για τον πρόδηλο λόγο ότι οί όμιλητές της γλώσσας δεν έχουν τη γνώση αυτή.

Αν υποθεθεί ότι, οποιοσδήποτε θα επιχειρούσε μιá σοβαρή έρευνα για το αν υπάρχει ένα μέρος σαν το Λονδίνο, θα έδειχνε με τον τρόπο αυτόν ότι δεν κατέχει την παραδεγμένη χρήση του ονόματος "Λονδίνο", τότε είναι αληθές πως κάποιος, ο οποίος για τη λέξη "Λονδίνο" ξέρει μόνο ότι αυτή αποτελεί κύριο όνομα, δεν μπορεί, μὴν ξέροντας τίποτα άλλο σχετικά, να άναγνωρίσει την αλήθεια του αξιώματος που διέπει αυτό το όνομα: τουτό χρειάζεται ακόμα να γνωρίζει ότι είναι ένα όνομα, για το οποίο είμαστε βέβαιοι πως δεν είναι κενό. Είναι ώστόσο φανερό πως κάποιος θα μπορούσε να πληροφορηθεί αυτό το γεγονός και, κατά συνέπεια, να συμπεράνει την αλήθεια της πρότασης «Το "Λονδίνο" καταδηλώνει το Λονδίνο», χωρίς να ξέρει τί ακριβώς σημαίνει το "Λονδίνο". Και πάλι λοιπόν πρέπει να συμπεράνουμε πως ή γνώση της αλήθειας του αξιώματος δεν έπαρκει για την κατανόηση του ονόματος. Θα ήταν λαθεμένο να αντιτάξουμε έδω το επιχείρημα ότι, το να πληροφορηθούμε άπλως πως το "Λονδίνο" είναι ένα όνομα γνωστό με

βεβαιότητα ως μη κενό, δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ *γνωρίζουμε* τὸ γεγονὸς αὐτό. Καὶ πὼς τὸ νὰ γνωρίζουμε αὐτὸ τὸ γεγονός, κατὰ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τῆς 'γνώσης', προϋποθέτει ὅτι γνωρίζουμε συγκεκριμένα πὼς χρησιμοποιεῖται τὸ ὄνομα 'Λονδίνο'. Ἐὰν ἓνα τέτοιο ἐπιχείρημα ἦταν σωστό, τότε ἡ ἀντίρρηση τοῦ Davidson ἐναντία στὸ νὰ θεωρηθεῖ ἓνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο ὡς θεωρία τοῦ νοήματος, ἀντίρρηση κατὰ τὴν ὁποία θὰ μπορούσε κανεὶς, λόγου χάρι, νὰ ξέρει πὼς τὸ 'la terra' σημαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὸ 'ἡ γῆ' χωρὶς νὰ γνωρίζει τί σημαίνει οὔτε τὸ ἓνα οὔτε καὶ τὸ ἄλλο, θὰ ἦταν ἀβάσιμη: γιατί ἀλλιῶς, θὰ μπορούσε κανεὶς ὅμοια νὰ ὑποστηρίξει πὼς κάποιος, πληροφορημένος γιὰ τὴ συνωνυμία τους, δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ *γνωρίζει*, κατὰ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, τὴ συνωνυμία τους, χωρὶς νὰ ξέρει τί σημαίνουν καὶ οἱ δύο λέξεις. Ἡ παραπάνω ἀντίρρηση θὰ ὀδηγοῦσε σὲ παράβαση τῆς μεθοδολογικῆς ἀρχῆς ποὺ υἰοθετήσαμε, δηλαδή νὰ μὴ δεχόμεστε ὡς μέρος μιᾶς ἐξήγησης τὸ αἴτημα νὰ γνωρίζει κάποιος κάτι, ὅπου ἡ 'γνώση' ἐκλαμβάνεται κατὰ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια (δηλαδή σὰν κάτι ποὺ ξεπερνάει τὴν ἀπλὴ ἐνημερότητα), ἂν δὲν ἐκτίθεται συγχρόνως καὶ τὸ τί θὰ ἀποτελοῦσε τὴ γνώση αὐτή.

Ἡ τήρηση τῆς ἀρχῆς αὐτῆς εἶναι οὐσιώδης, ἂν θέλουμε νὰ ἀποφύγουμε τίς ἄκυρες ἢ τίς κυκλικὲς ἐξηγήσεις. Ἄς ὑποθεθεῖ ἀληθές — ὅσο κι ἂν ἐμένα μοῦ φαίνεται ἀμφίβολο — πὼς δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ γνωρίζει, κατὰ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ὅτι κάποιο ὄνομα καταδηλώνει κάποιο πολὺ γνωστὸ ἀντικείμενο, ποὺ ὑπάρχει ἀκόμα, χωρὶς νὰ ξέρει τὴν ἀκριβὴ χρήση τοῦ ὀνόματος. Αὐτὸ χρειάζεται γιατί, ὁποιαδήποτε ἀντίληψη ἐνὸς γεγονότος, γιὰ νὰ θεωρηθεῖ *γνώση*, ὀφείλει νὰ προκύπτει κατὰ ἓναν ὀρισμένο τρόπο. Μία θεωρία τοῦ νοήματος, γιὰ τὴν ὁποία ἡ κατοχὴ μιᾶς γλώσσας εἶναι γνώση ὄχι μεμονωμένων προτάσεων (propositions) ἀλλὰ προτάσεων (propositions) ποὺ συνδέονται ἀπαγωγικά, ἔχει τὸ προτέρημα νὰ ἀναγνωρίζει ὅπως τοῦ πρέπει τὸ ἀναμφισβήτητο γεγονὸς ὅτι ἡ κατανόηση μιᾶς πρότασης προϋποθέτει κάποια διαδικασία συνεπαγωγῆς. Ἐνα σημεῖο στὸ ὁποῖο μιὰ τέτοια θεωρία δὲν ἐπικαλεῖται ὁποιαδήποτε διαδικασία συνεπαγωγῆς εἶναι, φυσικά, ἐκεῖνο ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀλήθειας τῶν ἀξιωμάτων. Τὸ νὰ ἐπιμείνει ὅμως κανεὶς πὼς αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἀναγνώριση πρέπει νὰ ἰσοδυναμεῖ μὲ γνώση, μὲ τὴ στενὴ ἔννοια, θὰ συνεπαγόταν σιωπηρὴ ἐπίκληση μιᾶς διαδικασίας, ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ πρόκυπτε ἡ ἀλήθεια τῶν ἀξιωμάτων — διαδικασία ποὺ ἡ θεωρία δὲν θὰ μπορούσε νὰ θεματοποιήσει. Λόγου χάρι, θὰ ἦταν ἀπλῶς φαῦλος κύκλος νὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἡ κατανόηση τοῦ ὀνόματος 'Λονδίνο' συνίσταται σὲ γνώση, μὲ τὴ στενὴ ἔννοια, τῆς ἀλήθειας τῆς πρότασης «Τὸ 'Λονδίνο' καταδηλώνει τὸ Λονδίνο» καὶ νὰ συνεχίσει λέγοντας πὼς ἡ κατοχὴ μιᾶς τέτοιας γνώσης ἀποτελεῖ κατανόηση τῆς ἀκριβοῦς χρήσης τοῦ ὀνόματος. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ τὸ ἀρχικὸ ζητούμενο, σὲ μιὰ παρόμοια περίπτωση, εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ στὸ ὁποῖο συνίσταται ἡ κατανόηση τῆς χρήσης ἐνὸς τέτοιου ὀνόματος.

Δέν υπάρχει τρόπος νά υποστηριχτεί ὅτι ἡ κατανόηση τῶν λέξεων πού ἀπαρτίζουν μιὰ πρόταση συνίσταται σέ μιὰ ἀπλή ἐνημερότητα ὅτι τὰ ἀξιώματα πού τῆς διέπουν ἀληθεύουν: γιατί ἀλλιῶς θά ἔπρεπε κανεῖς νά γνωρίζεις τίς προτάσεις (propositions), τίς ὁποῖες ἐκφράζουν τὰ ἀξιώματα αὐτά. Κατά συνέπεια, ἡ θεωρία τοῦ νοήματος πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά ἐξηγήσει τί εἶναι αὐτό πού διαφοροποιεῖ τή γνώση τῶν προτάσεων (propositions), τίς ὁποῖες ἐκφράζουν αὐτά τὰ ἀξιώματα, ἀπό τήν ἀπλή ἐνημερότητα γιά τὸ ὅτι ἀληθεύουν. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Davidson ἀναγνώρισε πλήρως ὅτι μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος ἔχει τήν ὑποχρέωση νά παράγει μιὰ θεωρία τῆς κατανόησης. Καί διατύπωσε μὲ σαφέστατο τρόπο αὐτὸ στὸ ὁποῖο, κατά τήν ἄποψή του, συνίσταται ἡ κατανόηση μιᾶς πρότασης. Κατά τὸν Davidson, ἡ κατανόηση αὐτῆ συνίσταται στὴ γνώση καὶ τῆς ἀντίστοιχης Α-πρότασης καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Α-πρόταση πρόκυψε ἀπὸ μιὰ θεωρία τῆς ἀλήθειας γιά τὴ γλώσσα, ἡ ὁποία ἱκανοποιεῖ τοὺς περιοριστικούς ὅρους, πού ἐπιβάλλονται σέ μιὰ τέτοια θεωρία γιά νά εἶναι ἀποδεκτὴ. Κατὰ τὰ φαινόμενα, τὸ ἀντίστοιχο γιά τὴν κατανόηση μιᾶς λέξης εἶναι ἡ γνώση τοῦ ἀξιώματος πού διέπει τὴ λέξη, καθὼς καὶ τοῦ ὅτι πρόκειται γιά ἀξίωμα μιᾶς θεωρίας τῆς ἀλήθειας, θεωρίας πού ἱκανοποιεῖ τοὺς ἴδιους περιοριστικούς ὅρους. Ἡ ἰδέα πού ἐκφράζεται ἔτσι εἶναι ὅτι μποροῦμε νά ἀναπαραστήσουμε τὴ γνώση τῶν προτάσεων (propositions), τίς ὁποῖες ἐκφράζουν οἱ προτάσεις πού χρησιμεύουν σὰν ἀξιώματα, ὡς συνιστάμενη σέ μιὰν ἀπλή ἐνημερότητα γιά τὴν ἀλήθεια τους, ἐνημερότητα ὅμως πού συμπληρώνεται μὲ ἓνα φόντο γνώσης γύρω ἀπὸ τίς προτάσεις αὐτές.

Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι δέν χρειάζεται παρά λίγη σκέψη, γιά νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ προσφυγὴ αὐτὴ σέ κάποιο φόντο πληροφοριῶν δέν μπορεῖ νά μᾶς παράσχει ἐκεῖνο πού χρειαζόμαστε. Ἄν κάποιος δέν ξέρει τί σημαίνει τὸ 'ἡ γῆ', θά μάθει κάτι, ἂν τοῦ ποῦν πὼς ἡ πρόταση «Τὸ 'ἡ γῆ' καταδηλώνει τὴ γῆ» εἶναι ἀληθές, φτάνει νά κατανοεῖ τὸ ρῆμα 'καταδηλώνει'. Θά μάθει δηλαδή ὅτι τὸ 'ἡ γῆ' εἶναι μοναδιαῖος ὅρος καὶ ὄχι κενός. Ἄν ὅμως τώρα ζητήσῃ νά μάθει τὸ συγκεκριμένο νόημα τοῦ ὅρου, δέν θά τὸν βοηθήσῃ σέ τίποτα, ἂν τοῦ ποῦν πὼς ἡ ἐξεταζόμενη πρόταση ἀποτελεῖ ἀξίωμα μιᾶς θεωρίας τῆς ἀλήθειας γιά τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, θεωρίας πού ἱκανοποιεῖ ὀρισμένους συγκεκριμένους περιοριστικούς ὅρους. Πρόδηλα, ἐκεῖνο πού τοῦ λέει τί εἰδικὰ καταδηλώνει τὸ 'Λονδίνο' εἶναι ἡ ἴδια ἡ πρόταση «Τὸ 'Λονδίνο' καταδηλώνει τὸ Λονδίνο», καὶ ἰδιαίτερα τὸ ἀντικείμενο τοῦ ρήματος 'καταδηλώνει', μέσα σ' αὐτὴ τὴν πρόταση: αὐτὸ δέν τοῦ τὸ λέει καμιά ἐπίσρακτη πληροφορία γύρω ἀπὸ τὴν παραπάνω πρόταση. Αὐτὸ πού ἀποδίδεται σέ κάποιον πού ξέρει ἑλληνικὰ δέν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἐνημερότητα πὼς ἡ παραπάνω πρόταση (καθὼς καὶ ἄλλες παρόμοιες) εἶναι ἀληθές: εἶναι αὐτὴ ἡ ἐνημερότητα, μαζί ὅμως μὲ τὴν κατανόηση τῆς πρότασης, μὲ ἄλλα λόγια ἡ γνώση τῆς πρότασης (proposition) πού ἡ πρόταση ἐκφράζει. Βέβαια, στὴν ἐκφυλισμένη περίπτωση ὅπου ἡ μεταγλώσσα ἀποτελεῖ προέκταση τῆς γλώσ-

σας-άντικείμενο, ή απαίτηση να είναι ή μεταγλώσσα κατανοητή καταλήγει σε φαύλο κύκλο: για να αποκτήσει κανείς από το αξίωμα τή γνώση του τί καταδηλώνει το 'Λονδίνο', θα πρέπει ήδη να κατανοεί το όνομα 'Λονδίνο'. Δεν υπάρχει όμως συνθήκη που να λέει πως ή θεωρία τής αλήθειας πρέπει να εκφράζεται σε μιὰ προέκταση τής γλώσσας-άντικείμενο: αν το αξίωμα είχε διατυπωθεί ως «'Λονδίνο' denota Londra», τότε εκείνο που θα χρειαζόταν κανείς για να μάθει τήν καταδήλωση του 'Λονδίνο' θα ήταν ή κατανόηση του όρου 'Londra' — και δεν θα υπήρχε καμιά κυκλικότητα.

Αυτό από μόνο του είναι αρκετά λογικό, δεν μᾶς βοηθάει όμως να κατανοήσουμε ποιὰ σημαντική διαφορά υπάρχει ανάμεσα σε μιὰ τέτοια όλιγαρκή θεωρία του νοήματος και σε ένα μεταφραστικό έγχειρίδιο. Γίνεται τώρα φανερό ότι, αν κάποιος είναι ικανός να χρησιμοποιεί τή θεωρία τής αλήθειας για να οδηγείται σε μιάν έρμηνεία τής μεταγλώσσας, πρέπει να διαθέτει ήδη μιὰ πρότερη κατανόηση τής μεταγλώσσας. Τοῦτο γίνεται ακόμα φανερότερο, αν τόν θεωρήσουμε ενήμερο του ότι ή θεωρία τής αλήθειας ικανοποιεί τους απαιτούμενους περιοριστικούς όρους, αφού οί όροι αυτοί αναφέρονται στις συνθήκες, οί όποιες δηλώνονται στο δεξιό σκέλος τών Α-προτάσεων, έννοια που δεν μπορεί να έξηγηθεί με τους όρους τής τυπικής θεωρίας αλλά προϋποθέτει έρμηνεία τής θεωρίας αυτής. Έπομένως μιὰ θεωρία του νοήματος του είδους αυτού άπλως εκθέτει σε τί συνίσταται το να φτάσει κανείς στην έρμηνεία μιᾶς γλώσσας μέσα από τήν κατανόηση μιᾶς άλλης, αυτό δηλαδή ακριβώς που κάνει και ένα μεταφραστικό έγχειρίδιο. Δηλαδή, μιὰ τέτοια θεωρία δεν έξηγει σε τί συνίσταται το να κατέχει κανείς μιὰ γλώσσα, ως ποῦμε τή μητρική του, ανεξάρτητα από τή γνώση όποιασδήποτε άλλης.

Το συμπέρασμα αυτό θα ήταν δυνατό να αποφευχθεί, μόνον αν μπορούσαμε να αποδώσουμε σε κάποιον όμιλητή τής γλώσσας-άντικείμενο μιὰ γνώση τών προτάσεων (propositions) που εκφράζουν οί προτάσεις τής θεωρίας τής αλήθειας, ανεξάρτητα από τήν όποιαδήποτε γλώσσα στην όποια ένδεχόμενα θα εκφράζονταν οί προτάσεις (propositions) αυτές. Αν αυτή είναι ή πρόθεση μιᾶς τέτοιας θεωρίας του νοήματος, ή θεωρία δεν θα είναι καθόλου ικανοποιητική. Και τουτο επειδή δεν διαθέτουμε κανένα πρότυπο, μα ούτε και μᾶς παρέχει κάτι τέτοιο ή θεωρία, για το τί είναι αυτό στο όποιο συνίσταται ή κατανόηση τέτοιων προτάσεων (propositions) πέρα από μιάν ικανότητα να τις εκφέρει κανείς γλωσσικά.

Ίσως δοθεί ή απάντηση πως ή κατανόηση τών προτάσεων (propositions) αυτών δεν μπορεί να έξηγηθεί κομματιαστά, χωριστά δηλαδή για κάθε μεμονωμένη πρόταση τής θεωρίας τής αλήθειας· αλλά ότι ή γνώση τής θεωρίας τής αλήθειας στο σύνολό της καταλήγει ακριβώς σε μιάν ικανότητα του να μιᾶ κανείς και να κατανοεί τή γλώσσα-άντικείμενο, έτσι ώστε να μην υπάρχει χάσμα. Αυτό όμως που έτσι μᾶς προσφέρεται είναι ένα πρότυπο θεωρητικό για μιάν ικανότητα πρακτική, τήν ικανότητα τής χρήσης τής

γλώσσας. Ἄφοῦ τὸ πρότυπο εἶναι θεωρητικό, ἡ σχετικὴ ἀναπαράσταση γίνεται μετὰ βᾶση τῆ γνώση ἑνὸς συστήματος ἀπαγωγικᾶ συνδεόμενων προτάσεων (propositions). Καὶ ἐπειδὴ μόνο μετὰ προτάσεις μποροῦμε νὰ ἐκφράζουμε τὶς προτάσεις (propositions), τὸ πρότυπο ὑποχρεωτικᾶ περιγράφεται μετὰ βᾶση ἕνα σύστημα ἀπαγωγικᾶ συνδεόμενων προτάσεων. Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ πρόθεση νὰ θεωρήσουμε πὼς κάποιος ποὺ μιλάει τὴ γλῶσσα-ἀντικείμενο ἔχει προηγούμενη κατανόηση τῆς γλῶσσας στὴν ὁποία ἔχουν διατυπωθεῖ οἱ προτάσεις αὐτές. Τοῦτος εἶναι ἄλλωστε καὶ ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν βλάπτει ἡ διατύπωσή τους σὲ μιὰ γλῶσσα ποὺ νὰ εἶναι ἀκόμα καὶ προέκταση τῆς γλῶσσας-ἀντικείμενο. Ἐπίσης ὅμως δὲν ὑπάρχει ἀνεκπλήρωτη ὑποχρέωση νὰ ποῦμε σὲ τί συνίσταται ἡ κατανόηση τῶν προτάσεων (propositions), τὶς ὁποῖες ἐκφράζει ἡ θεωρία: συνίσταται στὴν πρακτικὴ ἐκείνη ἱκανότητα, γιὰ τὴν ὁποία παρέχουμε ἕνα θεωρητικὸ πρότυπο.

Ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ γίνεται φανερὴ ἡ σύνδεση ἀνάμεσα σὲ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, ἡ ὁποία βγαίνει μέσα ἀπὸ μιὰ θεωρία τῆς ἀλήθειας, καὶ σὲ μιὰ ὀλισθητικὴ ἀποψη τῆς γλῶσσας, σύνδεση ποὺ, σὲ πρώτη ματιὰ, προβληματίζει. Μιὰ σημασιολογία, ἡ ὁποία καταλήγει σὲ μιὰ δήλωση συνθηκῶν ἀλήθειας γιὰ κάθε πρόταση καὶ ἡ ὁποία προκύπτει ἀπὸ πεπερασμένο πλῆθος ἀξιωμάτων, ποὺ τὸ καθένα τους διέπει μιὰ καὶ μόνο λέξη ἢ σύνταξη, φαίνεται στὴν ἀρχὴ νὰ ἀποτελεῖ τὴν πραγματοποίησιν μιᾶς ἀτομιστικῆς (atomistic) ἀντίληψης τῆς γλῶσσας, σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία κάθε λέξη ἔχει δικό της ἀτομικὸ νόημα καὶ κάθε πρόταση δικό της ἀτομικὸ περιεχόμενο: ἡ Α-πρόταση ποὺ ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ δεδομένη πρόταση τῆς γλῶσσας δὲν προκύπτει παρὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα διέπουν τὶς λέξεις καὶ τὶς συντάξεις ποὺ ὑπάρχουν μέσα στὴν πρόταση αὐτή. Ἡ σύνδεση ὡστόσο ἀνάμεσα σὲ μιὰ τέτοια ἀντίληψη καὶ τὴν ὀλισθητικὴ ἀποψη τῆς γλῶσσας βρίσκεται ἀκριβῶς στὸ γεγονός ὅτι δὲν γίνεται κανένας προσδιορισμὸς τοῦ σὲ τί συνίσταται ἡ γνώση τῶν προτάσεων (propositions), τὶς ὁποῖες ἐκφράζουν τὰ ἀξιώματα ἢ οἱ Α-προτάσεις: μόνο συνολικοὶ περιοριστικοὶ ὅροι ἐπιβάλλονται στὴν θεωρία, ὅροι ποὺ ἀφοροῦν τὴ γλῶσσα ὡς σύνολο. Μετὰ βᾶση μιὰ τέτοια περιγραφή, δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα: σὲ τί ἄραγε συνίσταται ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ ὁμιλητῆ κατανόηση μιᾶς ὁποιασδήποτε λέξης ἢ πρότασης; Τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ εἶναι ὅτι ἀπὸ τὴ γνώση ὀλόκληρης τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας ἀπορρέει ἡ ἱκανότητα νὰ μιλάει κανεὶς τὴ γλῶσσα καί, ἰδιαίτερα, μιὰ τάση νὰ ἀναγνωρίζει προτάσεις τῆς ὡς ἀληθεῖς, κάτω ἀπὸ συνθηκῆς οἱ ὁποῖες κατὰ κανόνα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὶς συνθηκῆς, τὶς ὁποῖες δηλώνουν οἱ Α-προτάσεις.

Ἡ προσφυγὴ λοιπὸν στὴ γνώση ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀλήθειας ἱκανοποιεῖ τοὺς ἐξωτερικοὺς περιοριστικοὺς ὅρους δὲν χρησιμεύει γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἀπὸ μέρους τοῦ ὁμιλητῆ κατανόηση μιᾶς ὁποιασδήποτε λέξης ἢ πρότασης, ἔτσι ὥστε νὰ γεφυρωθεῖ τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸ νὰ γνωρίζει αὐτὸς πὼς κάποιον ἀξίωμα ἢ θεώρημα τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας εἶναι ἀληθὲς καὶ στὸ

να γνωρίζει την πρόταση (proposition) που αυτό εκφράζει: είναι μια άπλη διαμεσολάβηση ανάμεσα στο να γνωρίζει τη θεωρία στο σύνολό της και στο να κατέχει όλόκληρη τη γλώσσα. Βέβαια, ή γοητεία μιᾶς θεωρίας του νοήματος αυτού του τύπου είναι ότι φαίνεται να αποσειεί την ύποψία ότι μια όλιστική άποψη τῆς γλώσσας πρέπει αναγκαῖα να είναι αντι-συστηματική. Ἐφοῦ τὸ να μιλάει κανείς τὴ γλώσσα συνίσταται στὸ να ἔχει τὴν ἰκανότητα να ἐκφέρει προτάσεις της σύμφωνα με τὴ συμβατική τους σημασία, δὲν φαίνεται να ὑπάρχει ἔλπιδα για ὁποιαδήποτε συστηματική περιγραφή τῆς χρήσης μιᾶς όλόκληρης γλώσσας, τέτοια που να μὴν παράγει μιὰ περιγραφή τῆς σημασίας τῶν διάφορων ἐπιμέρους ἐκφορῶν. Ἐποῦ τὸ ἄλλο μέρος, μιὰ θεωρία του νοήματος τύπου Davidson συνδυάζει τὴ βασική ἀρχὴ του όλισμού με κάτι που ἀξιώνει να είναι περιγραφή του πῶς τὸ νόημα κάθε ἐπιμέρους πρότασης καθορίζεται ἀπὸ τὰ νοήματα τῶν λέξεων που τὴν ἀπαρτίζουν. Ὅμως ἐδῶ τὰ φαινόμενα ἀπατοῦν. Ἡ διάρθρωση τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας δὲν θεωρεῖται ὡς ἀντίστοιχη ὁποιασδήποτε διάρθρωσης τῆς πρακτικῆς ἐκείνης ἰκανότητας, ἢ κατοχῆ τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὴν ἐκδήλωση τῆς γνώσης που σὰν θεωρητικὸ της πρότυπο παρουσιάζεται ἡ θεωρία αὐτή. Ἡ γνώση του νοήματος μιᾶς μεμονωμένης πρότασης ἀπὸ ἕναν ὁμιλητὴ παρουσιάζεται σὰν να συνίσταται στὴν ἀπὸ μέρος του κατανόηση ἑνὸς τμήματος μιᾶς ἀπαγωγικῆς θεωρίας. Ἡ κατανόηση πάλι αὐτὴ δὲν συνδέεται με τὶς πραγματικὲς ἐκφορὲς του ὁμιλητῆ παρὰ μόνο ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κατανόηση όλόκληρης τῆς θεωρίας ὑποτίθεται πῶς καταλήγει, κατὰ κάποιο τρόπο που διόλου δὲν ἐξηγεῖται, στὴν ἀπὸ μέρος του κατοχῆ τῆς γλώσσας στὸ σύνολό της. Ὡστόσο, δὲν παρέχεται κανένας τρόπος, οὔτε καν καταρχήν, για τὴν κατάτμηση τῆς ἰκανότητάς του να χρησιμοποιεῖ τὸ σύνολο τῆς γλώσσας σὲ ξεχωριστὲς ἐπιμέρους ἰκανότητες, οἱ ὁποῖες να ἐκδηλώνουν τὴν ἀπὸ μέρος του κατανόηση λέξεων, προτάσεων ἢ τύπων προτάσεων. Για τὴν πραγματοποίηση ὁποιασδήποτε τέτοιας κατάτμησης θὰ ἦταν αναγκαῖο να δώσει κανείς μιὰ λεπτομερειακὴ περιγραφή τῆς πρακτικῆς ἰκανότητας, στὴν ὁποία συνίσταται ἡ κατανόηση μιᾶς ὀρισμένης λέξης ἢ πρότασης, τὴ στιγμὴ που, κατὰ τὴν όλιστικὴ ἄποψη, ἢ ἀπὸ τὸν ὁμιλητὴ κατοχῆ τῆς γλώσσας ὄχι μόνο δὲν μπορεῖ να κερματιστεῖ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ὁποιαδήποτε λεπτομερειακὴ περιγραφή του σὲ τί συνίσταται εἶναι ἀδύνατη. Κατὰ συνέπεια, ἡ διάρθρωση τῆς θεωρίας δὲν διαδραματίζει πραγματικὸ ρόλο στὴν περιγραφή αὐτοῦ στο ὁποῖο συνίσταται ἡ κατοχῆ τῆς γλώσσας ἀπὸ κάποιον που τὴ μιλάει.

Ἴσως προβληθεῖ ἐδῶ ἡ ἀντίρρηση πῶς ἡ θεωρία τῆς ἀλήθειας μᾶς λέει πράγματι κάτι για τὴ χρήση κάθε συγκεκριμένης πρότασης: γιατί δηλώνει τὶς συνθήκες, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι πιθανὸ ὁ ὁμιλητὴς να τὴ θεωρήσει ἀληθῆ. Ἄς προσέξουμε ὅμως τὰ ἐξῆς: σίγουρα ἰσχύει πῶς μιὰ θεωρία του νοήματος βασισμένη σὲ μιὰ θεωρία τῆς ἀλήθειας θὰ ἀντικατόπτριζε μιὰν ἄποψη τῆς γλώσσας μοριακὴ, ὄχι όλιστικὴ, ἂν ἦταν δυνατὸ να θεωρήσουμε

πὼς τὸ δεξιὸ σκέλος τῶν Α-προτάσεων δηλώνει συνθήκες, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ ὁμιλητὲς τῆς γλώσσας κρίνουν πάντα ὡς ἀληθεῖς τὶς προτάσεις, οἱ ὁποῖες κατονομάζονται στὸ ἄριστερό τους σκέλος. Μιὰ τέτοια ἐρμηνεία τῆς θεωρίας δὲν εἶναι δυνατή, καὶ τοῦτο γιὰ δύο λόγους. Πρῶτα-πρῶτα, γιὰ ὁποιαδήποτε φυσικὴ γλώσσα, οἱ συνθήκες ποὺ δηλώνονται στὸ δεξιὸ σκέλος τῶν Α-προτάσεων δὲν εἶναι, γενικά, τέτοιες ὥστε νὰ μπορούμε νὰ τὶς ἀναγνωρίσουμε ὡς ἰσχύουσες, ὅποτε ἰσχύουν. Μιὰ μοριακὴ θεωρία τοῦ νοήματος βασισμένη στὴν ἔννοια τῶν συνθηκῶν ἀλήθειας ὀφείλει νὰ ἀποδίδει, σὲ ὅποιον κατανοεῖ μιὰ πρόταση, τὴ γνώση τῆς συνθήκης ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ ἰσχύει γιὰ νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ πρόταση, καὶ ὄχι τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναγνωρίζει αὐτὸς πὼς ἢ πρόταση εἶναι ἀληθὴς, ἂν ἢ συνθήκη ἰσχύει. Κατὰ δεύτερο λόγο, μιὰ τέτοια περιγραφή δὲν θὰ ἄφηνε περιθώρια γιὰ λάθη. Γιὰ νὰ ὑπάρξουν τέτοια περιθώρια, χρειάζεται νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς μιὰ παραδεκτὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας θὰ παρεῖχε τὸ καλύτερο ἐφικτό, ὄχι τὸ ἀπόλυτο, συνταίριασμα ἀνάμεσα στὶς συνθήκες ἀλήθειας μιᾶς πρότασης καὶ στὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἢ πρόταση ἐκλαμβάνεται ὡς ἀληθὴς. Ἐπεταὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐκτιμήσουμε κατὰ πόσο ἓνας ὁμιλητὴς κατανοεῖ μιὰ πρόταση, παρὰ μόνο ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὴ χρήση ὀλόκληρης τῆς γλώσσας ἀπὸ αὐτὸν τὸν ὁμιλητὴ. (Ἐπὶ τὸν ὅτι ὑπάρχουν μάλιστα κάποιες ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὸ ἂν εἶναι κἀν ἐφικτὸ νὰ ἐκφέρουμε κρίση γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς γλώσσας ἀπὸ ἓναν ὁμιλητὴ. Ἐὰν ἔχουμε ἀναγνωρίσει μιὰ γλωσσικὴ κοινότητα, τῆς ὁποίας δὲν εἴμαστε μέλος, τότε μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος τύπου Davidson μᾶς παρέχει ἓναν ἄρκετὰ καλὸ ὁδηγὸ — ἂν καὶ ἀναγκαστικὰ ἀτελή — ὡς πρὸς τὸ ποιὲς προτάσεις τὰ μέλη τῆς κοινότητας αὐτῆς θὰ θεωροῦσαν ὡς ἀληθεῖς. Θὰ ὑπάρχουν ἀποκλίσεις ποὺ θὰ ἀφοροῦν ὀλόκληρη τὴν κοινότητα — καὶ στὶς περιπτώσεις αὐτὲς θὰ λέμε, μὲ βάση τὴν παραπάνω θεωρία τοῦ νοήματος, ὅτι ἢ κοινότητα ἔχει μιὰ λανθασμένη πεποίθηση. Θὰ ὑπάρχουν ἐπίσης διαφωνίες ἀνάμεσα σὲ διάφορους ὁμιλητὲς. Πὼς ἄραγε θὰ γίνεται ἢ διάκριση ἀνάμεσα σὲ μιὰ διαφωνία, ἢ ὁποῖα ἐνδεχόμενα θὰ προκύπτει μεταξὺ δύο ὁμιλητῶν ποὺ καὶ οἱ δύο σιωπηρὰ δέχονται τὴν ἴδια θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ τὴν κοινὴ τους γλώσσα, καὶ σὲ μιὰ διαφωνία ποὺ ἀντικατοπτρίζει διαφορετικὲς ἐρμηνεῖες τῆς γλώσσας αὐτῆς; Εἶναι εὐλογοφανὲς ὅτι, ἂν κάποιος μέλος τῆς γλωσσικῆς κοινότητας ἀσπάζεται μιὰν ἀποκλίνουσα θεωρία τῆς ἀλήθειας γιὰ τὴ γλώσσα, οἱ κρίσεις του θὰ τείνουν νὰ ἀποκλίνουν ἀπὸ τὶς κρίσεις τῆς πλειονότητας σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ ὅ,τι οἱ κρίσεις τῶν περισσότερων ὁμιλητῶν. Ἐπειδὴ ὅμως κανένα πεπερασμένο σύνολο τέτοιων ἀποκλίσεων δὲν θὰ δείχνει ἀπὸ μόνου του ὅτι τὸ μέλος αὐτὸ ἀσπάζεται μιὰ ἀνορθόδοξη θεωρία τῆς ἀλήθειας, εἶναι δύσκολο νὰ δεῖ κανεὶς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ διαπιστωθεῖ εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο, εἴτε ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὁμιλητὲς, εἴτε ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς παρατηρητὲς, καθὼς καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ἴδιο γεγονὸς, ἔχοντας διαπιστωθεῖ, θὰ ἦταν δυνατό καὶ νὰ διορθωθεῖ. Ἡ δυσκολία δημιουρ-

γεϊται ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ καθοριστεῖ, μέσα σὲ μιὰ τέτοια θεωρία, τὸ εἰδικὸ περιεχόμενο μὲ τὸ ὁποῖο ὁποιοδήποτε ὁμιλητὴς ἐφοδιάζει μιὰ πρόταση.)

Ὁ Davidson, κάνοντας τὴν ἀνάγκη φιλοτιμία, χρησιμοποιεῖ, ὅπως μάθατε ἀπὸ τὴν εὐφυέστατα σαφὴ παρουσίασή του στὴν πρώτη διάλεξη αὐτῆς τῆς σειρᾶς, τὸ χάσμα ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ συνθήκη ἀλήθειας μιᾶς πρότασης καὶ στὴ συνθήκη, μὲ βάση τὴν ὁποία ἡ πρόταση ἐκλαμβάνεται ὡς ἀληθὴς, γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴ γένεση τῆς ἔννοιας τῆς πεποίθησης. Αὐτὸ ὡστόσο ἀποτελεῖ ἀπάρνηση ἐκείνου, τὸ ὁποῖο ἔχουμε δικαίωμα νὰ περιμένουμε ἀπὸ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος. Ὅτι δηλαδὴ μιὰ τέτοια θεωρία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ κάνει τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ διαφωνίες προερχόμενες ἀπὸ διαφορὰ ἐρμηνείας καὶ διαφωνίες οὐσίας (διαφωνίες ὡς πρὸς τὰ γεγονότα). Θὰ ἔπρεπε νὰ μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει πῶς εἶναι δυνατό νὰ προκύπτουν διαφωνίες γιὰ τὴν τιμὴ ἀλήθειας προτάσεων, ἀκόμα καὶ ὅταν ὑπάρχει συμφωνία γιὰ τὸ νόημα τῶν προτάσεων αὐτῶν. Βέβαια, ὁ Quine μᾶς δίδαξε νὰ ἀντιμετωπίζουμε τὴν παραπάνω διάκριση μὲ καχυποψία. Καὶ σίγουρα ἰσχύει ἀναντίρρητα πῶς τὰ νοήματα τῶν ἐκφράσεων τῆς φυσικῆς γλώσσας εἶναι συχνὰ συγκεχυμένα, ὅπως καὶ ὅτι, κατὰ συνέπεια, ἡ διάκριση γίνεται καὶ αὐτὴ ἀσαφής. Ἐξίσου ἰσχύει ὅτι, ὅπως παρατήρησε ὁ Davidson στὴ διάλεξή του, δὲν θὰ πρέπει νὰ πάρουμε ἀβασάνιστα ὡς δεδομένο ὅτι κάθε διαφωνία ὡς πρὸς τὴν τιμὴ ἀλήθειας, λόγου χάρι τὴν τιμὴ ἀλήθειας τῆς πρότασης "Ἡ γῆ εἶναι στρογγυλή", θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται διαφωνία οὐσίας καὶ ὄχι ἐρμηνείας. Ἀλλὰ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, ἡ ὁποία καταρχὴν ἀρνεῖται τὴ βιωσιμότητα τῆς διάκρισης, διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ γίνει σολιψιστικὴ. Μιὰ διαφωνία, ἡ ὁποία προκύπτει ταυτόχρονα μεταξὺ διαφορῶν ὁμιλητῶν, κατόχων τῆς ἴδιας γλώσσας, εἴτε εἶναι ὀλοτέλα ἀδύνατο νὰ περιγραφεῖ, εἴτε θὰ πρέπει νὰ ἐξηγεῖται μὲ τὸ νὰ ἀποδώσει κανεὶς στοὺς ὁμιλητὲς αὐτοὺς ἀποκλίνουσες μεταξὺ τους θεωρίες τῆς ἀλήθειας γιὰ τὴ συγκεκριμένη γλώσσα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν περίπτωση ἀλλαγῆς γνώμης ἀπὸ μέρος τοῦ ἴδιου ἀτόμου. Ἄν ἀκολουθηθεῖ ἡ δεύτερη πορεία (ἀπόδοση, στοὺς ὁμιλητὲς, θεωριῶν ποὺ ἀποκλίνουν μεταξὺ τους), τότε χάνουμε τὴν ἔννοια τῆς γλωσσικῆς κοινότητας: ἡ γλώσσα, ἂν θεωρήσουμε ὅτι τὴν καθορίζει μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, γίνεται κάτι ποὺ ὁμιλεῖται ἀπὸ ἓνα καὶ μόνο ἄτομο σὲ μιὰ συγκεκριμένη περίοδο.

Ἐκεῖνο ποὺ πρόδηλα συμβαίνει εἶναι ὅτι οἱ κρίσεις ποὺ ἐκφέρουμε δὲν συσχετίζονται ἄμεσα μὲ τὶς πραγματικὲς καταστάσεις, οἱ ὁποῖες καθιστοῦν τὶς προτάσεις αὐτὲς ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση ποὺ ἡ ὀρθὴ θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ τὴ γλώσσα μας θὰ παρίστανε τὴν ἀπὸ μέρος μας κατοχὴ τοῦ νοήματος κάθε πρότασης ὡς συνιστάμενη στὴν ἀπὸ μέρος μας γνώση τῆς συνθήκης, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἰσχύει γιὰ νὰ εἶναι ἀληθὴς ἡ πρόταση, ἀκόμα καὶ τότε δὲν φτάνουμε, κατὰ κανόνα, στὴν ἐκτίμηση τῆς ἀλήθειας μιᾶς πρότασης μέσα ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση ὅτι ἰσχύει ἡ κατάλ-

ληλη συνθήκη. Και τοῦτο γιατί, τὶς πὶο πολλές φορές, ἡ συνθήκη αὐτὴ δὲν εἶναι τέτοια πὸ νὰ μᾶς ἐπιτρέπει μιὰ παρόμοια ἀναγνώρισή της. Ἄραγε θὰ ἔπρεπε κατὰ συνέπεια νὰ ποῦμε, ὅτι μιὰ ἐπαρκῆς θεωρία τοῦ νοήματος ὀφείλει νὰ μπορεῖ νὰ δώσει περιγραφή, ὄχι μόνον αὐτοῦ πὸ καθορίζει ἀν οἱ κρίσεις μας εἶναι σωστὲς ἢ λανθασμένες, ἀλλὰ καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὀποῖο φτάνουμε σ' αὐτές, ἀφοῦ καὶ ἐκεῖνος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ νοήματα πὸ ἀποδίδουμε στὶς προτάσεις τῶν ὀποίων κρίνουμε τὴν τιμὴ ἀλήθειας; Καὶ ὅτι ἡ περιγραφή αὐτὴ ὀφείλει νὰ μπορεῖ νὰ δείξει πὸς εἶναι δυνατὸ ἡ διαδικασία αὐτὴ νὰ μᾶς ὀδηγεῖ σὲ σφάλματα, ὅσο καὶ ἀν συμεριζόμαστε μὲ ἄλλους ὀμιλητὲς μιὰ κοινὴ ἐρμηνεία τῆς πρότασης; Τὸ ἀν θὰ ποῦμε κάτι τέτοιο ἢ ὄχι ἀποτελεῖ ἐν μέρει θέμα γούστου, πὸσα θέλουμε νὰ λογαριάσουμε ὅτι ἀνήκουν στὴ θεωρία τοῦ νοήματος. Καὶ μιὰ περιγραφή σὰν τὴν παραπάνω σίγουρα περιέχεται σὲ μιὰ πλήρη περιγραφή τῆς λειτουργίας τῆς γλώσσας. Ἄν μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, βασισμένη σὲ μιὰ μοριακὴ ἄποψη γιὰ τὴ γλώσσα, ἐπιτρέπει νὰ δοθεῖ σαφὲς περιεχόμενο στὴ σύνδεση, ἀπὸ ἕναν ὀμιλητὴ, ἐνὸς ὀρισμένου νοήματος πρὸς μιὰ πρόταση, νοήματος πὸ καθορίζει πότε ἡ πρόταση αὐτὴ μπορεῖ δικαιολογημένα νὰ θεωρηθεῖ ἀληθῆς, τότε ἐπίσης ἔχουμε καὶ ἕνα σαφὲς κριτήριο γιὰ τὸ πότε μιὰ κρίση φανερώνει σφάλμα ὡς πρὸς ἕνα πραγματικὸ γεγονὸς. Καὶ ἀν στὴ συνέχεια προτιμήσουμε νὰ ποῦμε πὸς μιὰ περιγραφή τῶν διαδικασιῶν, οἱ ὀποῖες ὀδηγοῦν σὲ τέτοια σφάλματα, δὲν ἀνήκει στὴ θεωρία τοῦ νοήματος, αὐτὸ δὲν συνεπάγεται παρὰ μόνο μιὰ διαφωνία σχετικὰ μὲ τὴν ὀριοθέτηση. Ἄλλὰ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος βασισμένη σὲ ὀλιστικὴ ἄποψη, ἡ ὀποία δὲν προσφέρει κριτήριο γιὰ τὴ σύνδεση, ἀπὸ ἕναν ὀμιλητὴ, ἐνὸς συγκεκριμένου νοήματος πρὸς ὀποιαδήποτε συγκεκριμένη πρόταση, (πέρα ἀπὸ τὴν προτίμηση τοῦ ὀμιλητῆ νὰ θεωρεῖ τὴν πρόταση ἀληθῆ ἢ ψευδῆ), καὶ ἡ ὀποία κατὰ συνέπεια ἰσχυρίζεται ὅτι παρέχει περιγραφή τῆς ἀπὸ μέρους τοῦ κατανόησης, ὄχι τῆς πρότασης αὐτῆς, ἀλλὰ μόνο ὀλόκληρης τῆς γλώσσας — μιὰ τέτοια λοιπὸν θεωρία δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ δώσει συγκεκριμένο περιεχόμενο στὴν ἔννοια τοῦ σφάλματος ἀλλὰ τὴν ἐπικαλεῖται μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἔλλειψη ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας καὶ στὶς κρίσεις, τὶς ὀποῖες πραγματικὰ ἐκφέρουν οἱ ὀμιλητὲς. Θὰ ἦταν παράλογο νὰ περιμένει κανεὶς ἀπὸ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος νὰ ἀποδίδει σὲ κάθε ἔκφραση ἕνα νόημα μὲ ἀπόλυτα σαφὲς περίγραμμα. Ἐποστηρίζω ὡστόσο ὅτι ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρξει πρόβλεψη καὶ γιὰ τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ μιὰ διαφωνία οὐσίας καὶ σὲ μιὰ διαφωνία ἐπάνω στὸ νόημα, διαφωνία ἢ ὀποία, στὸ κάτω-κάτω, δὲν ἐφευρέθηκε ἀπὸ παραπλανημένους θεωρητικὸς ἀλλὰ πραγματικὰ χρησιμοποιεῖται μέσα στὴ γλώσσα μας. Ὀποιαδήποτε θεωρία συνδυάζει τὶς προτάσεις ἀπλῶς καὶ μόνο μὲ συνθηκὲς ἀλήθειας, χωρὶς οὔτε νὰ ἐπιχειρεῖ ὀποιαδήποτε περιγραφή τῶν μέσων, μὲ τὰ ὀποῖα ἀναγνωρίζουμε ἢ κρίνουμε τὴν ἐκπλήρωση αὐτῶν τῶν συνθηκῶν ἀλήθειας, οὔτε καὶ νὰ παρέχει τρόπο προσδιορισμοῦ τοῦ κατὰ πὸσο ἕνας συγκεκριμένος

όμιλητής, ή ακόμα και ολόκληρη ή κοινότητα, συνδέει κάποια ορισμένη συνθήκη αλήθειας προς κάποια επίσης ορισμένη πρόταση, εκτός από μια κατά προσέγγιση συμφωνία ανάμεσα, αφενός, στις συνθήκες αλήθειας όλων των προτάσεων σύμφωνα με μια δεδομένη θεωρία και, αφετέρου, στις κρίσεις που εκφέρονται ως προς αυτές — οποιαδήποτε τέτοια θεωρία είναι ανίκανη να βρει θέση για μια διάκριση σαν την παραπάνω.

Τώρα βέβαια, θα μπορούσε κάποιος να μου απαντήσει ότι δεν έχω καθόλου δίκιο που αρνιέμαι ότι ο Davidson μπορεί να αναπαραστήσει την κατοχή του νοήματος μιας συγκεκριμένης πρότασης από μέρους ενός ορισμένου όμιλητή. Στη διάλεξη, με την οποία εγκαινιάστηκε η σειρά αυτή, ο Davidson δήλωσε ότι η κατανόηση μιας πρότασης από μέρους ενός ατόμου συνίσταται στο να γνωρίζει ότι η σχετική Α-πρόταση μπορεί να προκύψει από κάποια θεωρία της αλήθειας για τη γλώσσα, ή οποία θα ικανοποιούσε τους αναγκαίους περιοριστικούς όρους, χωρίς το παραπάνω άτομο να γνωρίζει αυτή την ίδια τη θεωρία της αλήθειας. Πώς γίνεται όμως να κρίνουμε αν το άτομο αυτό έχει την πιο πάνω γνώση; Μάλιστα, τί μπορεί το άτομο αυτό να κάνει με τη σχετική πληροφορία, αν υποθεθεί ότι την έχει; Ίσως ισχυριζόταν κανείς πως θα εκδήλωνε την προαναφερόμενη γνώση του κρίνοντας ότι η σχετική πρόταση είναι αληθής στην περίπτωση και μόνο που ισχύει η συνθήκη, την οποία δηλώνει η Α-πρόταση. Γιατί όμως να πράξει κάτι τέτοιο; Επειδή, ίσως πεί κάποιος, γνωρίζει ότι η θεωρία της αλήθειας, ή οποία παράγει αυτή την Α-πρόταση, οδηγεί στο καλύτερο συνταίριασμα με τις κρίσεις που εκφέρουν οι άλλοι όμιλητές και επειδή επιθυμεί να μεγιστοποιήσει το βαθμό συμφωνίας της δικής του κρίσης με τις άλλες. Είναι εξ υποθέσεως αληθές ότι αυτή η θεωρία της αλήθειας οδηγεί στο καλύτερο δυνατό συνταίριασμα για μια θεωρία της αλήθειας. Αφοῦ όμως δεν οδηγεί σε τέλειο συνταίριασμα, το παραπάνω άτομο θα πετύχαινε υψηλότερο βαθμό συμφωνίας της κρίσης του με τις άλλες κρίσεις, αν δεν αφήνόταν να οδηγηθεί αποκλειστικά από μια θεωρία της αλήθειας. Πώς μπορεί να ξέρει ότι δεν θα πετύχαινε πλησιέστερη συμφωνία, αν δεν λάβαινε υπόψη του τη θεωρία της αλήθειας στην προκείμενη περίπτωση; Σε τελευταία ανάλυση, δεν είναι δυνατό να αληθεύει πως όλοι οι άλλοι όμιλητές εφαρμόζουν την τακτική να κρίνουν την τιμή αλήθειας των προτάσεων σύμφωνα μόνο με τη δεδομένη θεωρία της αλήθειας, γιατί, αν συνέβαινε αυτό, τότε το συνταίριασμα θα ήταν τέλειο: γιατί λοιπόν να ακολουθήσει αυτός την παραπάνω τακτική; Η μόνη απάντηση που μπορεί να δοθεί εδώ είναι ότι οι άλλοι όμιλητές προσπαθούν να εφαρμόσουν αυτή την τακτική, αλλά στην προσπάθειά τους διαπράττουν λάθη. Και έτσι καταλήγουμε ακόμα μια φορά στην ερώτηση: τί είναι λάθος; Αποδίδοντας στους όμιλητές την τακτική του να συμμορφώνουν τις κρίσεις τους προς μια θεωρία της αλήθειας, τους αποδώσαμε λάθρα μιάν ικανότητα να κρίνουν αν εκπληρώνονται οι συνθήκες αλήθειας των προτάσεων — και οι αντίστοιχες κρίσεις δεν είναι πάντα σωστές.

δὲν δώσαμε ὅμως κανένα περιεχόμενο στὴν ἔννοια μιᾶς τέτοιας κρίσης, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὶς κρίσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν τιμὴ ἀλήθειας τῶν προτάσεων.

Ἡ προσφυγὴ στὴν ἔννοια τοῦ λάθους, γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ἔλλειψη ἀρμογῆς ἀνάμεσα σὲ μιὰ θεωρία τῆς ἀλήθειας καὶ στὶς ἴδιες τὶς κρίσεις, τὶς ὁποῖες ἐκφέρουν οἱ ὀμιλητὲς τῆς γλώσσας, φαίνεται εὐλογοφανὴς μόνον ἐπειδὴ ἡ ἔννοια ἐνὸς τέτοιου λάθους μιᾶς εἶναι κατανοητὴ ἀπὸ πρὶν· εἴμαστε ἀρκετὰ ἐξοικειωμένοι μὲ τὴν ἰδέα ὅτι κάποιος μπορεῖ νὰ ἀποδώσει ἕνα ὀρισμένο νόημα σὲ μιὰ πρόταση καὶ ὥστόσο νὰ τὴ θεωρήσει λανθασμένα ὡς ἀληθὴ. Ὡστόσο, μιὰ θεωρία, ἡ ὁποία δὲν προσφέρει καμιὰ ἐξήγηση γιὰ τὸ πῶς συμβαίνουν τέτοια λάθη, δὲν δικαιούται νὰ προσφεύγει σ' αὐτὴ τὴν ἔννοια. Αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸ δοῦμε καθαρά, ἂν ἐξετάσουμε μιὰ θεωρία ποὺ δὲν ἔχει σὰν ἀντικείμενό της τὴ γλώσσα, ἄς ποῦμε μιὰ θεωρία γιὰ τὴν ὕλη. Ἐτσι, λόγου χάρι, θὰ ἦταν ἀπαράδεκτο νὰ ποῦμε γιὰ κάποια θεωρία τῶν κινήσεων τῶν πλανητῶν ὅτι ὀδηγεῖ στὸ καλύτερο δυνατὸ συνταίριασμα μὲ τὶς παρατηρημένες κινήσεις τους καὶ ὅτι ὁποιαδήποτε ἀπόκλιση μεταξὺ τῶν δύο ὀφείλεται σὲ λάθη ἀπὸ μέρους τῶν πλανητῶν. Ἄν, γιὰ τὴν κατασκευὴ μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος, δὲν διαθέταμε ἄλλη βάση ἀπὸ τὶς κρίσεις ὀμιλητῶν ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος τῶν προτάσεων καὶ ἀπὸ τὶς συνθήκες οἱ ὁποῖες ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὴν ἐκφορὰ τῶν κρίσεων αὐτῶν, τότε θὰ εἴχαμε τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσουμε τέλεια ἀρμογὴ ἀπὸ κάθε θεωρία ποὺ θὰ μιᾶς ζητοῦσαν νὰ δεχτοῦμε, ἐκτὸς ἀπὸ μικρὲς ἀποκλίσεις, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ λάθη τῆς παρατήρησης. Εὐτυχῶς ὅμως, δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ μόνη βάση ποὺ διαθέτουμε.

Κατὰ συνέπεια, τὸ ἀποτέλεσμα στὸ ὁποῖο καταλήγει ἡ συζήτησή μας εἶναι τὸ ἐξῆς. Ἄν μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος αὐτοῦ τοῦ τύπου ἐρμηνευτεῖ κατὰ γράμμα, ὅτι δηλαδὴ ἀναφέρεται σὲ μιὰ θεωρία τῆς ἀλήθειας διατυπωμένη σὲ πραγματικὲς προτάσεις, τότε αὐτὴ ἡ θεωρία τοῦ νοήματος δὲν παρουσιάζει κανένα πλεονέκτημα ἀπέναντι σὲ ἕνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο, ἀφοῦ ἀναγκαῖα προϋποθέτει γνώση τῆς μεταγλώσσας. Ἄν πάλι ἐρμηνευτεῖ ὅτι ἀποδίδει στὸν ὀμιλητὴ μιὰ ἐνδιάθετη γνώση τῶν προτάσεων (propositions), τὶς ὁποῖες ἐκφράζουν οἱ προτάσεις τῆς θεωρίας, τότε ἡ ἐπεξηγηματικὴ τῆς δύναμη ἐξανεμίζεται· ἡ θεωρία δὲν παρέχει κανένα μέσο, μὲ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξηγήσουμε πῶς ἕνα ἄτομο γνωρίζει τὶς διαφορὲς ἐπιμέρους προτάσεις (propositions) καὶ τὴν ἀπαγωγικὴ τους διασύνδεση. Μὲ ἄλλα λόγια: μιὰ ὀλιγαρκὴς θεωρία τοῦ νοήματος εἴτε δὲν κατορθώνει τίποτα παραπάνω ἀπὸ ἕνα μεταφραστικὸ ἐγχειρίδιο — καὶ τότε ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσει τί, γενικά, εἶναι αὐτὸ ποὺ ξέρει κανεὶς, ὅταν γνωρίζει μιὰ γλώσσα· εἴτε πρέπει νὰ ἐρμηνευτεῖ ὀλιστικὰ — καὶ τότε ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς ὅτι παρέχει συστηματικὴ περιγραφὴ τῆς κατοχῆς μιᾶς γλώσσας εἶναι ψευδής, ἀφοῦ μιὰ ὀλιστικὴ ἄποψη τῆς γλώσσας ἀποκλείει τὴ δυνατότητα ὁποιασδήποτε τέτοιας περιγραφῆς.

Σημειώσαμε ότι μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, ἂν παρουσιάζει τὴν κατανόηση μιᾶς ἔκφρασης ὡς συνιστάμενη στὴν κατοχὴ κάποιας ὀρισμένης γνώσης, δὲν μπορεῖ νὰ ἀρκεστεῖ στὸ νὰ καθορίσει τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης αὐτῆς καὶ νὰ ἐπιμείνει στὸ ὅτι ἡ 'γνώση' πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κατὰ τὴν αὐστηρή της ἔννοια. Ἀλλὰ ἐπίσης ὀφείλει νὰ ἐκθέτει τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ προκύπτει ἡ γνώση αὐτή, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ γνώση. Ὡστόσο, οἱ πιὸ πρόσφατες παρατηρήσεις μας ἀναφέρθηκαν σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο. Μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὑπάρχουν πλαίσια, μέσα στὰ ὁποῖα δὲν εἶναι προβληματικὸ τὸ νὰ ἀποδώσουμε σὲ κάποιον ἀπλή ἐνημερότητα γιὰ ἓνα γεγονός (ἀφοῦ μποροῦμε νὰ ἀποδώσουμε στὸ ἄτομο αὐτὸ μιὰ κατανόηση τῆς γλώσσας) καὶ ἡ ἐκδήλωση τῆς ἐνημερότητάς του αὐτῆς θὰ συνίσταται κυρίως στὴν ἱκανότητά του νὰ δηλώνει τὸ παραπάνω γεγονός ἢ στὴν τάση του νὰ καταφάσκει μιὰ δήλωση τοῦ γεγονότος. Στὶς περιπτώσεις ὅμως ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀναπαράσταση μιᾶς πρακτικῆς ἱκανότητας μὲ ὄρους προτασιακῆς (propositional) γνώσης, καὶ ἰδιαίτερα στὶς περιπτώσεις ποὺ ἡ πρακτικὴ αὐτὴ ἱκανότητα εἶναι ἀκριβῶς ἡ κατοχὴ μιᾶς γλώσσας, τότε ἔχουμε τὴν ὑποχρέωση, ἂν ἡ περιγραφή μας πρόκειται νὰ ἔχει ἐπεξηγηματικὴ ἀξία, νὰ καθορίσουμε ὄχι μόνον τί πρέπει κανεὶς νὰ ξέρει, γιὰ νὰ ἔχει τὴν ἱκανότητα αὐτή, ἀλλὰ καὶ σὲ τί συνίσταται τὸ νὰ ἔχει αὐτὴ τὴ γνώση, τί δηλαδὴ θεωροῦμε πῶς ἀποτελεῖ ἐκδήλωση γνώσης αὐτῶν τῶν προτάσεων (propositions). Ἄν δὲν ἐκπληρώσουμε τὴν παραπάνω ὑποχρέωση, τότε δὲν θὰ ὑπάρξει καὶ ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στὴ θεωρητικὴ ἀναπαράσταση καὶ στὴν πρακτικὴ ἱκανότητα, τὴν ὁποία ἡ ἀναπαράσταση αὐτὴ θέλει νὰ παρουσιάζει. Λέγοντας αὐτά, δὲν προβάλλω ἀντίρρηση ἐνάντια στὴν ἴδια τὴν ἰδέα τῆς θεωρητικῆς ἀναπαράστασης μιᾶς πρακτικῆς ἱκανότητας — καί, βέβαια, πολὺ λιγότερο ἐνάντια στὸ νὰ χρησιμοποιηθεῖ μιὰ ἀπαγωγικὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τῆς κατοχῆς μιᾶς γλώσσας. Τὸ μόνον ποὺ ὑποστηρίζω εἶναι πῶς ἂν δὲν ἐξηγηθεῖ ἡ κατανόηση τῶν ἐπιμέρους προτάσεων (propositions) μὲ βάση μιὰ συγκεκριμένη πρακτικὴ ἱκανότητα τοῦ ὁμιλητῆ, τότε ἡ θεωρητικὴ ἀναπαράσταση δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἐξηγήσει τίποτα. Δὲν ξέρω ἂν αὐτὸ εἶναι δυνατό, δὲν ξέρω ἂν ὁ ὀλισμὸς ἀποτελεῖ λανθασμένη ἀντίληψη τῆς γλώσσας. Ὑποστηρίζω ὅμως πῶς ἡ παραδοχὴ τοῦ ὀλισμοῦ θὰ ὀδηγοῦσε στὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀδύνατη ὁποιαδήποτε συστηματικὴ θεωρία τοῦ νοήματος καὶ ὅτι ἡ προσπάθεια νὰ ἀντισταθεῖ κανεὶς στὴν ἀποδοχὴ αὐτοῦ τοῦ συμπεράσματος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὀδηγήσει στὴν κατασκευὴ ψευδοθεωριῶν. Κατὰ συνέπεια, ἐγὼ προτιμῶ νὰ δεχτῶ, ὡς μεθοδολογικὴ ἀρχή, ὅτι ὁ ὀλισμὸς εἶναι ψευδής.

Τὸ ἐπόμενο ἐρώτημα ποὺ φυσικὰ ἀνακύπτει εἶναι ἂν θὰ μποροῦσε νὰ κατασκευαστεῖ μιὰ ἰσχυρὴ θεωρία τοῦ νοήματος μὲ βάση τὴν ἔννοια τῶν συνθηκῶν ἀλήθειας μιᾶς πρότασης; δὲν πρόκειται ὅμως νὰ σᾶς κουράσω μὲ τὴ μακροσκελὴ συζήτηση, τὴν ὁποία θὰ ἀπαιτοῦσε ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτό. Εἴμαστε ὅμως σὲ θέση νὰ πραγματευτοῦμε μὲ συντομία ἓνα

ἄλλο ζήτημα σχετικά με τὴ μορφή ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ πάρει μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, ἂν δηλαδή, σύμφωνα με ὀρολογία ποῦ δανείζομαι ἀπὸ τὸν κ. John McDowell, μιὰ τέτοια θεωρία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι 'πλούσια' ἢ 'λιτή'. Ἐάν ἡ θεωρία τοῦ νοήματος βασίζεται στὴν ἔννοια τῶν συνθηκῶν ἀλήθειας, τότε, προκειμένου γιὰ ἓνα κύριο ὄνομα, μιὰ πλούσια θεωρία θὰ ἀποδίδει σὲ κάποιον ὁμιλητὴ, ποῦ κατανοεῖ τὸ ὄνομα, γνώση τῆς συνθήκης ἐκείνης, τὴν ὁποία πρέπει νὰ πληρεῖ ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο πρόκειται νὰ εἶναι ὁ φορέας τοῦ ὀνόματος. Ἐνῶ γιὰ μιὰ λιτή θεωρία ὁ ὁμιλητὴς ἀπλῶς γνωρίζει πῶς φορέας τοῦ ὀνόματος εἶναι τὸ ἀντικείμενο, τὸ ὁποῖο ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ ὄνομα. Σ' αὐτὴ τουλάχιστον τὴν περίπτωση, ὅταν δηλαδή ἡ θεωρία ἔχει κατασκευαστεῖ με βάση τὴς συνθηκῆς ἀλήθειας, ἢ διάκριση ἀνάμεσα σὲ μιὰ πλούσια καὶ μιὰ λιτή θεωρία φαίνεται νὰ συμπίπτει με τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ μιὰ ὀλιγαρκὴ καὶ σὲ μιὰ ἰσχυρὴ θεωρία, ἂν καὶ διατυπώνεται διαφορετικὰ. Ἐλλὰ στὴν περίπτωση μιᾶς θεωρίας περισσότερο ἐπαληθευτικοῦ τύπου, μιὰ λιτή θεωρία θὰ ἀποδίδει, σὲ ὅποιον κατανοεῖ ἓνα ὄνομα, μιὰν ἰκανότητα νὰ ἀναγνωρίζει τὸ φορέα τοῦ ὀνόματος ὅταν τὸν συναντᾷ, ἐνῶ μιὰ πλούσια θεωρία θὰ παρουσιάζει ὅποιον κατανοεῖ ἓνα ὄνομα ὡς ἰκανὸ νὰ ἀναγνωρίσει ὅτιδήποτε θεωρηθεῖ πῶς ἀποδεικνύει, γιὰ ὁποιοδήποτε δεδομένο ἀντικείμενο, ὅτι τὸ δεδομένο αὐτὸ ἀντικείμενο εἶναι ὁ φορέας τοῦ ὀνόματος. Ἐπεὶ τῆς πλούσιας θεωρίας θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ: 'Τὰ ἀντικείμενα δὲν τὰ ἀναγνωρίζουμε ἀπλῶς καὶ μόνο. Τὰ ἀναγνωρίζουμε ἀπὸ κάποιο χαρακτηριστικὸ τους'. Καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς λιτῆς θεωρίας θὰ μπορούσε νὰ ἀπαντηθεῖ ὅτι τὸ πῶς ἀναγνωρίζουμε ἓνα ἀντικείμενο ἀποτελεῖ θέμα ψυχολογικὸ, ἄσχετο πρὸς ὁποιαδήποτε θεωρία τοῦ νοήματος, καὶ ὅτι, ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει κάποιο μέσο με τὸ ὁποῖο νὰ τὸ ἀναγνωρίζουμε. Λόγου χάρι, κανεὶς δὲν θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ δώσει καὶ πολὺ σπουδαία περιγραφή τοῦ μέσου, με τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ κατηγορηματὶς '... εἶναι κόκκινο' ἰσχύει γιὰ κάποιο πράγμα. Ἐστὼ λοιπὸν ὅτι συναντᾷμε κάποια ὄντα λογικά, ποῦ ὁμως δὲν εἶναι ἄνθρωποι, τὰ ὁποῖα ἔχουν μιὰ γλώσσα ποῦ περιέχει λέξεις οἱ ὁποῖες φαίνεται νὰ εἶναι ὀνόματα ποταμῶν: ἂν καί, χρησιμοποιώντας τὰ ὀνόματα αὐτά, ἀναγνωρίζουν τοὺς ποταμοὺς με ἀξιοσημεῖωτη ἀκρίβεια, οὔτε ἐμεῖς μπορούμε νὰ ἀνακαλύψουμε τὸ μέσο με τὸ ὁποῖο πετυχαίνουν παρόμοιες ἀναγνωρίσεις, οὔτε καὶ τὰ ὄντα αὐτά μπορούν νὰ μᾶς δώσουν τὴ σχετικὴ περιγραφή. Ἐξακολουθεῖ ὡστόσο νὰ ἀληθεύει ὅτι, ἂν ἓνα ἀπὸ τὰ ὄντα αὐτά ἔχει ἀναγνωρίσει δύο ξεχωριστὲς νεροσυρμὲς με τὸ ἴδιο ὄνομα ποταμοῦ καὶ στὴ συνέχεια ἀποδειχτεῖ, με ἀνίχνευση πῶν διαδρομῶν τους, ὅτι δὲν ὑπάρχει ροὴ ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη, τότε αὐτὸ τὸ ὄν πρέπει νὰ ἀνακαλέσει ἢ τὴ μιὰ ἀναγνώριση ἢ τὴν ἄλλη. Ἐλλιῶς, ἂν τὰ ὄντα δὲν ἀναγνωρίζουν αὐτὴ τὴν ἀναγκαιότητα, οἱ λέξεις τους δὲν θὰ μπορούν νὰ θεωροῦνται ὀνόματα ποταμῶν. Οἱ ἀποκαλούμενες θεωρίες τῆς ἀναφορᾶς εἶναι θεωρίες γιὰ τὸ τί εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖο, σὲ προβληματικὲς περιπτώσεις, θὰ πρέπει νὰ θεωροῦμε ὅτι ἀποδεικνύει ποιὸ

ἀντικείμενο, ἂν ὑπάρχει τέτοιο ἀντικείμενο, εἶναι ὁ φορέας ἑνὸς δεδομένου κύριου ὀνόματος. Θὰ ἦταν ἄρα ἀκριβέστερο, ἂν οἱ θεωρίες αὐτὲς ὀνομάζονταν θεωρίες τῆς σημασίας (sense) γιὰ κύρια ὀνόματα: τὸ γεγονός ὅτι αὐτὲς οἱ θεωρίες εἶναι τόσο ἀμφισβητήσιμες, δείχνει πόσο λίγο ἔχουμε συνειδητοποιήσει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐμεῖς οἱ ἴδιοι χρησιμοποιοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα. Ἄλλὰ ἂν τὰ φανταστικά μας ὄντα χρησιμοποιοῦν τὰ ὀνόματα μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε, σὲ περίπτωση διαφωνίας, ὁποιαδήποτε παραδεκτὴ σὲ μᾶς τακτοποίηση τοῦ ζητήματος, ποῦ θὰ εἶχε ἀνακύψει ὡς πρὸς τὸ ποῖο ἀντικείμενο εἶναι ὁ φορέας κάποιου ὀνόματος, θὰ ἦταν γι' αὐτὰ ἀπαραδέκτη, τότε δὲν κατανοοῦν τὰ ὀνόματά τους μὲ τὸν τρόπο ποῦ ἐμεῖς κατανοοῦμε τὰ δικά μας. Τέτοια παραδείγματα δείχνουν ἀνάγλυφα τὴν ἀξία τῆς ἰδέας ὅτι αὐτὸ ποῦ καθορίζει τὸ νόημα μιᾶς λέξης δὲν εἶναι τόσο αὐτὸ ποῦ, στὴν πράξη, μᾶς κάνει νὰ τὴ χρησιμοποιοῦμε, ὅσο ἐκεῖνο ποῦ, σὲ περίπτωση ποῦ οἱ γνώμες δίστανται, θὰ συμφωνηθεῖ ὡς ἡ ὀριστικὴ ἐπιβεβαίωση τῆς ὀρθῆς χρήσης: ἂν κανεὶς ὑποστήριζε ὅτι, στίς συνηθισμένες περιστάσεις χρήσης τῶν λέξεων, δὲν χρειάζεται νὰ ἐξαρτιόμαστε ἀπὸ ὁποιαδήποτε κατευθυντήρια ἀρχὴ γιὰ τὸ πῶς νὰ ἐφαρμόζουμε μιὰ λέξη, θὰ τοῦ διέφευγε ἡ σημασία τῆς παραπάνω οἰκείας ἰδέας.

Καταλήγω ἄρα στὸ συμπέρασμα ὅτι μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, ἂν ὑποθέσουμε πῶς κάποια τέτοια θεωρία μπορεῖ νὰ εἶναι κἂν δυνατὴ, πρέπει νὰ συμφωνεῖ πρὸς κάποια ἀτομιστικὴ, ἢ τουλάχιστον μοριακὴ, καὶ ὄχι ὀλιστικὴ ἀντίληψη τῆς γλώσσας. Ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἰσχυρὴ, ὄχι ὀλιγαρκῆς, καὶ πλούσια, ὄχι λιτὴ. Καὶ ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ καταλήγει σὲ ὁποιοσδήποτε ἀμεσες ἀποδόσεις νοήματος, πρέπει ὅμως νὰ παρέχει ρητὴ περιγραφή ὄχι μόνο τοῦ τί πρέπει νὰ ξέρεи κάποιος γιὰ νὰ γνωρίζει τὸ νόημα μιᾶς δεδομένης ἔκφρασης, ἀλλὰ καὶ τὸ σὲ τί συνίσταται τὸ νὰ ἔχει κανεὶς παρόμοια γνώση. Ὅπως παρατήρησα, τὸ ἐπόμενο βῆμα θὰ ἦταν τὸ ἐρώτημα ἂν ἄραγε μιὰ τέτοια θεωρία τοῦ νοήματος πρέπει νὰ βασίζεται στὴν ἔννοια τῶν συνθηκῶν ἀλήθειας ἢ σὲ κάποια ἄλλη ἔννοια. Ὅταν ἄρχισα νὰ συγγράφω αὐτὴ τὴ διάλεξη, εἶχα τὴν ἀνοησία νὰ πιστεύω πῶς διέθετα τὸ χρόνο ποῦ χρειαζόταν γιὰ νὰ προχωρήσω καὶ νὰ ἐξετάσω ὄχι μόνον αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο ποῦ ἔθεσε ὁ καθηγητὴς Strawson, στὴν ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ἐναρκτήρια διάλεξή του, γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ θεωρίες τοῦ νοήματος, τῶν τύπων ποῦ ἐξετάσαμε, καὶ στὴν περιγραφή τοῦ νοήματος ἀπὸ τὸν Grice, καὶ νὰ τελειώσω ἐξετάζοντας τὴν ἔννοια τοῦ ὀμιλιακοῦ ἐνεργήματος, καθὼς καὶ τὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ τέτοια ἐνεργήματα καὶ τίς ἐσωτερικεύσεις τους, λόγου χάρι ἀνάμεσα στὴν ἀπόφανση καὶ τὴν κρίση. Μόνον πραγματευόμενος τὰ θέματα αὐτὰ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἰσχυριστεῖ πῶς ἀπάντησε στὴν ἐρώτηση ποῦ διάλεξα σὰν τίτλο. Θὰ χαρεῖτε ὅμως νὰ μάθετε ὅτι σκέφτηκα πῶς θὰ ἦταν καλύτερα νὰ μὴν ἐπιχειρήσω νὰ ὀλοκληρώσω τὴν ἀπάντηση τώρα.

Ἐποικοδομητική είναι ἡ ἐπισκόπηση μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος τύπου Davidson σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴ θεωρία τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Frege (β). Ὁ Frege πρόβαλε δύο εἶδη ἐπιχειρημάτων γιὰ τὸ ὅτι, παράλληλα μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀναφορᾶς, χρειάζεται καὶ ἡ ἔννοια τῆς σημασίας. Τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα ἀφορᾷ τὴ γνώση μιᾶς γλώσσας ἀπὸ ἕναν ὁμιλητὴ καὶ συνίσταται οὐσιαστικὰ στὴν παρατήρηση ὅτι εἶναι ἀκατανόητο νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ὁποιοδήποτε μιὰ ὀρισμένη γνώση, *ὀλόκληρη* ἢ περιγραφή τῆς ὁποίας εἶναι ὅτι αὐτὸς γνωρίζει τὴν ἀναφορὰ μιᾶς δεδομένης ἔκφρασης. Ἐάν κάποιος ξέρεי ποιὸ εἶναι τὸ ἀναφερόμενο μιᾶς ἔκφρασης, τότε τὸ ἀναφερόμενο αὐτὸ πρέπει νὰ τοῦ δίνεται μὲ ἕναν ὀρισμένο τρόπο. Καὶ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο τοῦ δίνεται τὸ ἀναφερόμενο, ἀποτελεῖ τὴ σημασία ποὺ ἐκεῖνος προσδίδει στὴν ἔκφραση. Ἡ συλλογιστικὴ αὐτὴ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς ἑξῆς: τὸ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ κάποιον ἡ γνώση τῆς ἀναφορᾶς, ἔστω τοῦ ὀνόματος 'Ὁξφόρδη', ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ πεῖ κανεὶς γι' αὐτὸν ὅτι ξέρεي πὼς ἡ πόλη τῆς Ὁξφόρδης εἶναι τὸ ἀναφερόμενο τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Λέγοντας γιὰ κάποιον ὅτι γνωρίζει τὴν ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος, χωρὶς νὰ προσδίδει σ' αὐτὸ μιὰν ὀρισμένη σημασία, λέμε ὅτι ἡ κατοχὴ ἐκ μέρους τοῦ αὐτοῦ τῆς γνώσης περιγράφεται *πλήρως* ἂν ποῦμε ὅτι γνωρίζει, γιὰ τὴν πόλη, ὅτι εἶναι τὸ ἀναφερόμενο τοῦ ὀνόματος· καὶ αὐτὸ πάλι ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ συγκεκριμένη αὐτὴ γνώση δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ χαρακτηριστεῖ περισσότερο μὲ κάτι, τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε τὴν ἀκόλουθη μορφή: «Ξέρεي πὼς ἡ πόλη, ἢ ὁποῖα . . ., εἶναι τὸ ἀναφερόμενο τοῦ 'Ὁξφόρδη'». Ἐπίσης, τὸ νὰ ἀποδώσει κανεὶς σὲ κάποιον μιὰ γνώση τῆς ἀναφορᾶς (ἐκτασης), λ.χ. τοῦ κατηγορήματος 'τὸ x εἶναι εὐκαμπτο', ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ πεῖ κανεὶς γι' αὐτὸν πὼς ξέρεي ὅτι τὸ κατηγορήμα εἶναι ἀληθὲς γιὰ τὰ πράγματα ποὺ εἶναι εὐκαμπτα. Ἐνῶ τὸ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι κάποιος γνωρίζει τὴν ἐκταση τοῦ ἴδιου κατηγορήματος, χωρὶς νὰ προσδίδει σ' αὐτὸ μιὰν ὀρισμένη σημασία, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ πεῖ πὼς ἡ ἀπόδοση αὐτὴ ἀποτελεῖ *πλήρη* περιγραφή αὐτοῦ τῆς συγκεκριμένης γνώσης. Καὶ τοῦτο πάλι ἰσοδυναμεῖ μὲ ἄρνηση τοῦ ὅτι ἡ συγκεκριμένη αὐτὴ γνώση εἶναι δυνατὸ νὰ χαρακτηριστεῖ περισσότερο μὲ τὸ νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο κάτι, τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε τὴν ἀκόλουθη μορφή: «Ξέρεي πὼς τὸ 'Τὸ x εἶναι εὐκαμπτο' ἀληθεύει γιὰ κάθε ἀντικείμενο, τὸ ὁποῖο. . .».

Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ νὰ ἀποδίδεται σὲ κάποιον γνώση τῆς ἀναφορᾶς μιᾶς φράσης, πρέπει νὰ νοεῖται ὡς δήλωση τῆς μορφῆς $\Gamma \text{ 'O X ξέρει, γιὰ τὸ a, ὅτι εἶναι } F^{\top}$ ἢ τῆς μορφῆς $\Gamma \text{ 'O X ξέρει, γιὰ τὰ G, ὅτι εἶναι } F^{\top}$. Πρέπει δηλαδὴ νὰ νοεῖται ὡς δήλωση, στὴν ὁποία τὸ ὑποκείμενο τῆς δευτερεύουσας εἰδικῆς πρότασης (ποὺ ἀρχίζει μὲ 'ὅτι') βρίσκεται, μέσα σὲ ἕνα διαφανὲς πλαίσιο, ἔξω ἀπὸ τὴν εἰδικὴ πρόταση. Ἄς ὀνομάσουμε μιὰ παρόμοια δήλωση 'ἀπόδοση γνώσης γιὰ ἕνα ἀντικείμενο ἢ γιὰ ἀντικείμενα'. Ἐνῶ ἡ ἀπόφανση πὼς κάποιος γνωρίζει τὴν ἀναφορὰ μιᾶς φράσης, χωρὶς νὰ προσδίδει

στή φράση όρισμένη σημασία, ίσοδυναμεί με τὸ νὰ ἀποδίδει κανεὶς σ' αὐτὸν γνώση γιὰ ἓνα ἀντικείμενο ἢ γιὰ ἀντικείμενα, ἀρνούμενος ὅτι εἶναι δυνατὸν ἢ συγκεκριμένη αὐτὴ γνώση νὰ χαρακτηριστεῖ περισσότερο με μιὰ δήλωση τῆς μορφῆς $\Gamma^{\circ} O X$ ξέρει πὼς τὸ b εἶναι F^{\neg} ἢ $\Gamma^{\circ} O X$ ξέρει πὼς τὰ G εἶναι F^{\neg} , δηλαδὴ με μιὰ δήλωση ὅπου τὸ ὑποκείμενο τῆς εἰδικῆς πρότασης παρουσιάζεται μέσα στὴν πρόταση αὐτὴ καί, κατὰ συνέπεια, μέσα σὲ ἓνα ἀδιαφανὲς πλαίσιο. (γ) Ἄς ὀνομάσουμε μιὰ παρόμοια δήλωση 'ἀπόδοση προτασιακῆς (propositional) γνώσης'. Ἀλλά, κατὰ τὴ συλλογιστικὴ τοῦ Frege, ἡ ἀπόδοση γνώσης γιὰ ἓνα ἀντικείμενο ἢ γιὰ πολλὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀκατανόητη, ἂν συνοδεύεται ἀπὸ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι εἶναι ἀδύνατος ὁποιοσδήποτε περαιτέρω χαρακτηρισμὸς με βάση προτασιακὴ (propositional) γνώση. Γιατί, κατὰ τὴν ἄποψη αὐτὴ, ἡ προτασιακὴ (propositional) γνώση εἶναι βασικὴ: ὅποτε εἶναι ὀρθὴ μιὰ ἀπόδοση γνώσης γιὰ ἓνα ἀντικείμενο ἢ ἀντικείμενα, πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ κάποια ἐπίσης ὀρθὴ ἀπόδοση προτασιακῆς (propositional) γνώσης, ἀπὸ τὴν ὁποία νὰ προκύπτει ἡ πρώτη ἀπόδοση. Κατὰ συνέπεια, ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει σκέτη γνώση τῆς ἀναφορᾶς μιᾶς φράσης, δηλαδὴ γνώση τῆς ἀναφορᾶς χωρὶς τὴ μεσολάβηση κάποιας σημασίας, ἢ ὁποία νὰ προσδίδεται στὴν ἔκφραση.

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ συλλογιστικὴ αὐτὴ, ἔτσι διατυπωμένη, δὲν συνεπάγεται τὴν ἀποκαλούμενη 'περιγραφικὴ θεωρία τῶν ὀνομάτων' ποὺ οἱ ἀντίπαλοί της κακόπιστα ἀποδίδουν στὸν Frege. Λόγου χάρι, περιγραφή τῆς συνθήκης, τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ ἓνα ἀντικείμενο γιὰ νὰ εἶναι φορέας ἑνὸς ὀνόματος, προσφέρει καὶ ἡ 'αἰτιακὴ θεωρία τῶν ὀνομάτων'. Ἡ κύρια διαφωνία τῆς αἰτιακῆς καὶ τῆς περιγραφικῆς θεωρίας δὲν ἀφορᾷ τὸ ἂν ὑπάρχει τέτοια συνθήκη, ἀλλὰ τὸ ἂν εἶναι δυνατό νὰ διατυπωθεῖ αὐτὴ ἡ συνθήκη χωρὶς οὐσιαστικὴ ἀναφορὰ στὸ ἴδιο τὸ ὄνομα. (Ἡ ἀπόδοση τῆς περιγραφικῆς θεωρίας στὸν Frege εἶναι κακόπιστη, γιατί ὁ Frege δὲν ἔχει προβάλλει κανένα ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖο νὰ φιλοδοξεῖ νὰ δείξει πὼς αὐτὸ εἶναι πάντα δυνατό.)

"Ὅ,τι καὶ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ δείξει αὐτὴ ἡ συλλογιστικὴ, ἡ σημασία ποὺ κάθε ὁμιλητῆς προσδίδει σὲ μιὰ ἔκφραση μπορεῖ νὰ διαφέρει, παρόλο ποὺ κάθε ὁμιλητῆς πρέπει νὰ προσδίδει σὲ μιὰ ἔκφραση κάποια σημασία. Ἡ δευτέρη συλλογιστικὴ τοῦ Frege ἀφορᾷ στὴν ἐπαύξηση τῆς μὴ γλωσσικῆς μας γνώσης, ἐπαύξηση ποὺ πραγματοποιεῖται ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἀναγνωρίζουμε ὡς ἀληθὴ μιὰ πρόταση, τὴν ὁποία κατανοοῦμε. Ἡ συλλογιστικὴ αὐτὴ εἶναι πολὺ γνωστὴ στὴν ἐφαρμογὴ της σὲ δηλώσεις ταυτότητας: ἂν, δηλαδὴ, γιὰ νὰ κατανοήσει ἓνας ὁμιλητῆς κάποιο κύριο ὄνομα, πρέπει νὰ ξέρει, γιὰ τὸ ἀναφερόμενο, ὅτι εἶναι τὸ ἀναφερόμενο, τότε δὲν μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε πὼς μιὰ ἀληθῆς σχέση ταυτότητας $\Gamma a = b^{\neg}$ εἶναι σὲ θέση νὰ τοῦ παράσχει νέα γνώση, ἀφοῦ ὁ ὁμιλητῆς πρέπει νὰ ξέρει ἀπὸ πρὶν, γιὰ τὸ ἀντικείμενο ποὺ εἶναι τὸ ἀναφερόμενο τῶν δύο ὀνομάτων, ὅτι εἶναι τὸ ἀναφερόμενο καθενὸς ἀπ' αὐτά. Μάλιστα, ἡ ἴδια συλλογιστικὴ ἰσχύει με τὴν

ίδια αποτελεσματικότητα για οποιαδήποτε επιμέρους δήλωση: με βάση την παραπάνω παραδοχή ως προς τα όνόματα, καθώς και με βάση την αντίστοιχη παραδοχή ότι, για να κατανοήσει ένα κατηγορημα κάποιος ομιλητής, πρέπει να γνωρίζει, για κάθε αντικείμενο για το οποίο το κατηγορημα είναι αληθές, πώς το κατηγορημα είναι αληθές για το αντικείμενο αυτό, αδυνατούμε, όσο και στην προηγούμενη περίπτωση, να κατανοήσουμε πώς μια αληθής δήλωση, σχηματιζόμενη με την τοποθέτηση ενός ονόματος σε θέση όρισματος ενός κατηγορήματος, μπορεί να παράσχει στον ομιλητή νέα πληροφορία. Αν υποθέσουμε πώς μια περιγραφή της χρήσης της γλώσσας στην επικοινωνία απαιτεί να έχει ή κάθε πρόταση ένα γνωστικό περιεχόμενο κοινό σε όλους τους ομιλητές, τότε ή συλλογιστική αυτή παρέχει πραγματικά βάση για να αποδοθεί σε κάθε έκφραση μια έννοια σταθερή από ομιλητή σε ομιλητή.

Τελικά, το συμπέρασμα του πρώτου επιχειρήματος είναι ότι σε οποιονδήποτε ομιλητή χρειάζεται να αποδίδουμε κάτι *περισσότερο* από μια σκέτη γνώση της αναφοράς κάθε φράσης. Ένώ το συμπέρασμα του δεύτερου είναι πώς, αν οί προτάσεις πρόκειται να προσφέρουν πληροφόρηση, δεν μπορούμε, γενικά, να αποδίδουμε στους ομιλητές παρά κάτι *λιγότερο* από μια γνώση της αναφοράς των φράσεων. Στην πραγματικότητα, τα δύο αυτά συμπεράσματα δεν αλληλοαντικρούονται. Αν, για να ποθμε για κάποιον ότι ξέρει, για ένα αντικείμενο x , πώς αυτό το αντικείμενο x αποτελεί το αναφερόμενο του ονόματος N , απαιτούμε να υπάρχει ένας όρος t , ο οποίος αντιπροσωπεύει το x , και είναι τέτοιος ώστε να αληθεύει το να ποθμε για το πρόσωπο αυτό Γ Ξέρει πώς το t είναι το αναφερόμενο του N Γ , τότε δεν έπεται πώς κάποιος, ο οποίος γνωρίζει, για ένα όρισμένο αντικείμενο, και ότι το αντικείμενο αυτό είναι το αναφερόμενο ενός ονόματος και ότι το αντικείμενο αυτό είναι το αναφερόμενο ενός άλλου ονόματος, γνωρίζει επίσης ότι τα δύο αυτά όνόματα έχουν το ίδιο αναφερόμενο. Αντίθετα, έχουμε εδώ σε σχηματική μορφή ακριβώς αυτό που προτείνει ο Frege για τη λύση του προβλήματος, μια περιγραφή βασισμένη στη σημασία. Μάλλον, ή υπόθεση, την οποία ή δεύτερη συλλογιστική επιδιώκει να ανάγει σε άτοπο, είναι ότι ή κατανόηση μιās έκφρασης συνίσταται σε *σκέτη* της αναφοράς. Εκείνο που προσθέτει στην πρώτη συλλογιστική είναι απλώς ένας λόγος να πιστεύουμε πώς ή σημασία πρέπει να είναι κοινή στους διάφορους ομιλητές.

Έκ πρώτης όψεως ή θεωρία του Davidson είναι μια θεωρία που εξηγεί τα πάντα με βάση την αναφορά, χωρίς να εισάγει τη σημασία. Η πρώτη όμως αυτή έντύπωση είναι αρκετά παραπλανητική. Όταν ο Davidson αποδίδει σε έναν ομιλητή μια (υπολανθάνουσα) γνώση της πρότασης (proposition), την οποία εκφράζει το άξιωμα που διέπει το όνομα 'Οξφόρδη', δεν ισχυρίζεται ότι ο ομιλητής γνωρίζει για την πόλη της Οξφόρδης πώς το όνομα 'Οξφόρδη' την καταδηλώνει, αλλά μάλλον ότι ο ομιλητής γνωρίζει πώς το 'Οξφόρδη' καταδηλώνει την πόλη της Οξφόρδης. Σίγουρα λοι-

πὸν ὁ Davidson καθόδου δὲν ἀποδίδει σὲ κάθε ὁμιλητὴ σκέτη γνώση τῆς ἀναφορᾶς κάθε ἐκφρασης ποὺ ὁ ὁμιλητὴς αὐτὸς κατανοεῖ, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀπόδοσης ἐναντίον τῆς ὁποίας βάλλουν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Frege. (Στὴ διάλεξη ἔδωσα πράγματι στὴν ἰδέα μιᾶς αὐστηρῆς θεωρίας τοῦ νοήματος τοῦ McDowell τὴν ἐρμηνεῖα ὅτι συνεπάγεται μιὰ σκέτη γνώση τῆς ἀναφορᾶς. Αὐτὸ ἴσως ἀποτελεῖ παρερμηνεῖα τῆς πρόθεσης τοῦ McDowell.)

Τίθεται πάντως τὸ ἐρώτημα, ποιά εἶναι ἡ γνώση ποὺ ἀποδίδουμε σὲ ἕναν ὁμιλητὴ, ὅταν τὸν παρουσιάζουμε νὰ ξέρεи πὼς τὸ "Ὁξφόρδη" καταδηλώνει τὴν Ὁξφόρδη καὶ θέλουμε νὰ μὴν τοῦ ἀποδώσουμε ἀπλῶς τὴν ἀμελητέα γνώση ὅτι ἡ πρόταση «Τὸ "Ὁξφόρδη" καταδηλώνει τὴν Ὁξφόρδη» ἀληθεύει. Ἐδῶ θὰ λέγαμε μᾶλλον πὼς ἡ θεωρία τοῦ Davidson εἶναι ὀλιγαρκῆς, γιατί, ἐνῶ δὲν ἀποδίδει στοὺς ὁμιλητὲς μιὰ σκέτη γνώση τῆς ἀναφορᾶς, πράγμα ποὺ κατὰ τὴ συλλογιστικὴ τοῦ Frege θὰ ἀποτελοῦσε ἀτόπημα, ἀλλὰ ἀντίθετα δέχεται πὼς αὐτοὶ προσδίδουν συγκεκριμένες σημασίες στὶς ἐκφράσεις, ὥστόσο δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσει τί εἶναι αὐτὲς οἱ σημασίες. Αὐτὴ βασικὰ τὴν κατεύθυνση ἀκολουθοῦσα, ὅταν, στὴν διάλεξη, ἔκανα κριτικὴ τῆς ἰδέας μιᾶς ὀλιγαρκοῦς θεωρίας τοῦ νοήματος, παρόλο ποῦ, φτάνοντας στὴν ἐξέταση τοῦ ὀλισμοῦ τοῦ Davidson, ἔτεινα μᾶλλον νὰ θεωρῶ ὅτι συνεπάγεται πὼς εἶναι ἀδύνατη ἡ παροχὴ ὁποιασδήποτε περιγραφῆς τῆς σημασίας.

Ὡστόσο κατοπινὲς σκέψεις μοῦ δημιούργησαν τὴν ὑπόνοια, ὅτι ἴσως ἡ κατεύθυνση αὐτὴ ποὺ εἶχα πάρει νὰ μὴν ἦταν ἡ σωστὴ. Τί εἶναι μιὰ ὀλιγαρκῆς θεωρία τοῦ νοήματος; Εἶναι ἄραγε μιὰ θεωρία ποὺ ἀφήνει χῶρο γιὰ μιὰ περιγραφή τῶν σημασιῶν, τίς ὁποῖες οἱ ὁμιλητὲς προσδίδουν στὶς λέξεις ποὺ χρησιμοποιοῦν (δηλαδὴ τῶν ἐννοιῶν ποὺ συσχετίζονται μὲ τίς λέξεις), ἀλλὰ ποὺ ἡ ἴδια δὲν παρέχει παρόμοια περιγραφή; Ἡ εἶναι μιὰ θεωρία ποὺ καταρχὴν ἀρνεῖται τὴ δυνατότητα νὰ παρασχεθεῖ ὁποιαδήποτε τέτοια περιγραφή; Ἄν θεωρήσουμε τὴ θεωρία τοῦ Davidson ὡς ὀλιγαρκῆ, κατὰ τὴν πρώτη ἔννοια, τότε παραμένει ἡ δυνατότητα νὰ συμπληρώσουμε τὴ θεωρία αὐτὴ μὲ μιὰ περιγραφή τῶν εἰδικῶν σημασιῶν, τίς ὁποῖες οἱ ὁμιλητὲς προσδίδουν στὶς λέξεις τῆς γλώσσας, καὶ νὰ τὴ μετατρέψουμε σὲ ἰσχυρὴ καὶ ἀτομιστικὴ: στὴν περίπτωσι δὲν αὐτῇ, τί γίνεται ἡ ὀλιστικὴ τῆς ἀποψη; Ὁσο ὀλισμὸς θὰ τῆς ἀπόμενε θὰ ἀφοροῦσε μόνο τὴν περιγραφή τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ φτάσει κανεῖς, παρατηρώντας τὴ γλωσσικὴ καὶ τὴν ὑπόλοιπη συμπεριφορὰ τῶν ὁμιλητῶν, σὲ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ μιὰ γλώσσα ποὺ ἀρχικὰ δὲν θὰ γνώριζε: κατὰ τὴν ἐπινόηση μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος, θὰ ἔπρεπε κανεῖς νὰ τὴν ταιριάζει μὲ ὅλα τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα ποὺ ἡ κρίσις τῶν ὁμιλητῶν θὰ παρεῖχε ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος τῶν προτάσεών τους. Ὡστόσο, ὁ ὀλισμὸς ὡς πρὸς τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀφοροῦν μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν ὀλιστικὴ ἀποψη τῆς γλώσσας, γιὰ τὴν ὁποία μίλησα στὴ διάλεξη. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἀφορᾷ τὴν ἴδια τὴ θεωρία τοῦ νοήματος καὶ ὄχι τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἕνας μὴ ὁμιλητὴς θὰ μπορούσε ἴσως νὰ φτάσει

σ' αὐτὴ τὴ θεωρία: εἰδικὰ μάλιστα ἀφορᾷ τὴν παρεχόμενη περιγραφή τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖο μιὰ ὑπολανθάνουσα καὶ ἀποδιδόμενη σὲ κάποιον ὁμιλητὴ σύλληψη τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος καταλήγει στὴν ἀπὸ μέρους τοῦ χρήστη τῆς γλώσσας καί, κατὰ συνέπεια, ὅπως ὑποστήριξα, στὸ περιεχόμενο τῆς θεωρίας. Ἐνῶ ὁ ὀλισμὸς, ὁ ὁποῖος ἀφορᾷ μονάχα τὸ πῶς κάποιος ὁ ὁποῖος θὰ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸ μηδέν, θὰ ἔφτανε σὲ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος ἐπάνω σὲ μιὰ γλώσσα, δὲν ἔχει, αὐτὸς καθαυτὸς, παρόμοιες συνέπειες καὶ εἶναι, τουλάχιστον ἀπ' ὅσο μπορῶ νὰ δῶ, ἀναμφισβήτητος καὶ σχεδὸν κοινότοπος. Σίγουρα ὁ Davidson θέλει τὸν ὀλισμὸ τοῦ θεωρία αἰχμηρότερη ἀπὸ αὐτήν.

Ἴσως ὁ Davidson προσωπικὰ νὰ προσυπόγραφε μιὰ θεωρία ὀλισμοῦ ποὺ θὰ ἐκπροσωποῦσε κάποια ἰδιαίτερη τάση, παρόλο ποὺ ἡ ἀντίληψή του γιὰ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος εἶναι, αὐτὴ καθαυτὴ, οὐδέτερη ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὀλιστικῆς, μοριακῆς ἢ ἀτομιστικῆς ἀντιμετώπισης τῆς γλώσσας. Εἶναι ἀπίθανο ὅμως νὰ μὴν ὑπάρχει ὀργανικότερος σύνδεσμος ἀνάμεσα στὶς διαφορὲς πλευρὲς τῆς φιλοσοφίας του γιὰ τὴ γλώσσα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἂν θεωρήσουμε πῶς ἡ θεωρία του γιὰ τὸ νόημα εἶναι συγκρατημένη κατὰ τὴ δεύτερη ἀπὸ τὶς δύο προαναφερόμενες ἔννοιες, τότε δυσκολευόμαστε νὰ δοῦμε πῶς ἡ θεωρία αὐτὴ διαφέρει ἀπὸ μιὰ θεωρία ἢ ὁποῖα ὀλότελα ἀρνιέται τὴν ἰδέα τῆς σημασίας καὶ ἀποδίδει στοὺς ὁμιλητὲς σκέτη γνώση τῶν ἀναφορῶν τῶν λέξεων ποὺ χρησιμοποιοῦν. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο ὀδηγοῦμαι εἶναι ὅτι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, τὸ νὰ ἀντιμετωπίζουμε μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος κατὰ Davidson ὡς ὀλιγαρκή, μὲ ὁποιαδήποτε ἔννοια τοῦ ὄρου, ἀποτελεῖ σφάλμα. Ἄς δοῦμε πῶς μπορεῖ νὰ συμβαίνει αὐτό.

Ἐπὶ ὑπάρχουν πολλὰ καὶ διάφορα εἶδη ἐπιχειρημάτων ποὺ συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ γλωσσικοῦ ὀλισμοῦ. Τὸ πιὸ κατάλληλο γιὰ τὸ σκοπὸ μας εἶναι ἐκεῖνο ποὺ γενικεύει τὶς παρατηρήσεις τοῦ Wittgenstein γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα 'Μωυσῆς'.⁽⁸⁾ Ἡ θέση τοῦ Wittgenstein εἶναι ὅτι ὑπάρχουν διάφορα πράγματα, τὰ ὁποῖα πιστεύουμε πῶς ἀληθεύουν γιὰ τὸν Μωυσή: ὅτι ἀνατράφηκε σὲ παλάτι βασιλιᾶ, ὅτι ὀδήγησε τὸ λαὸ του μακριὰ ἀπὸ τὴ σκλαβιά, ὅτι τοῦ ἔδωσε τὸ μωσαϊκὸ νόμο κλπ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸ νὰ ἐξακολουθοῦμε νὰ θεωροῦμε ἀληθὲς ὁποιοδήποτε ἀπὸ τὰ πράγματα αὐτά, γιὰ νὰ διατηρήσουμε τὴ χρήση τοῦ ὀνόματος 'Μωυσῆς'. Γιατὶ φτάνει νὰ συνεχίσουμε νὰ πιστεύουμε πῶς ὑπῆρξε ἕνας καὶ μόνον ἄνθρωπος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀληθεύουν πολλὰ ἀπὸ τὰ προαναφερόμενα, καὶ νὰ ἀπορρίψουμε τὰ ὑπόλοιπα. Μπορεῖ ἐδῶ νὰ γίνῃ δεκτὸ ὅτι σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ πράγματα, ποὺ πιστεύουμε γιὰ τὸν Μωυσή, προσδίδουμε μεγαλύτερο βάρος παρὰ σὲ ἄλλα: γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ φορέα τοῦ ὀνόματος, εἴμαστε ἐλεύθεροι νὰ μὴν προσδώσουμε κανένα βάρος σὲ μερικὰ ἀπὸ αὐτά. Ὁ Wittgenstein ἀσχολήθηκε μόνο μὲ τὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποῖα ἐνδιαφερόμαστε νὰ καθορίσουμε τὸ ἀναφερόμενο ἔνδς καὶ μόνον ὀνόματος. Εἶναι ὅμως φανερὸ ὅτι ἡ ἴδια μέθοδος μπορεῖ νὰ προσαρμοστῇ στὴν περίπτωση, κατὰ τὴν ὁποῖα ἐνδιαφερόμαστε νὰ καθορίσουμε ταυ-

τόχρονα τὰ ἀναφερόμενα δύο ὀνομάτων, ἔστω τῶν 'Μωσῆς' καὶ 'Ἀαρών'. Ὑπάρχει ἓνας ἀριθμὸς προτάσεων ποὺ περιέχουν ἢ τὸ ἓνα ὄνομα ἢ τὸ ἄλλο καὶ ποὺ τὶς θεωροῦμε ὡς ἀληθεῖς. Μερικὲς μάλιστα, ὅπως ἡ πρόταση "Ὁ Μωσῆς καὶ ὁ Ἀαρών ἦταν ἀδελφία", περιέχουν καὶ τὰ δύο. Μποροῦμε τώρα νὰ ὀρίσουμε μιὰ σύμβαση σὰν τὴν ἀκόλουθη. "Ἄν ὑπάρχει ἓνα καὶ μόνο ἓνα ζεῦγος ἀτόμων, μ καὶ α, τέτοιο ὥστε, ὅταν τὰ μέλη του θεωροῦνται ὡς τὰ ἀντίστοιχα ἀναφερόμενα τῶν ὀνομάτων 'Μωσῆς' καὶ 'Ἀαρών', ἡ (σταθμισμένη) πλειονότητα τῶν προτάσεων ποὺ περιέχουν τὸ 'Μωσῆς' νὰ ἐπαληθεύονται, καὶ ἐπίσης ἡ (σταθμισμένη) πλειονότητα τῶν προτάσεων ποὺ περιέχουν τὸ 'Ἀαρών' νὰ ἐπαληθεύονται, τότε τὰ ἄτομα αὐτὰ εἶναι τὰ πραγματικὰ ἀναφερόμενα τῶν ὀνομάτων. Ἄν δὲν ὑπάρχει τέτοιο ζεῦγος ἢ ἂν ὑπάρχουν περισσότερα ἀπὸ ἓνα τέτοια ζεύγη, ὑπάρχει ὅμως ἓνα καὶ μόνο ἄτομο μ τέτοιο ὥστε, ὅταν τὸ μ θεωρεῖται ὡς τὸ ἀναφερόμενο τοῦ 'Μωσῆς' καὶ ὅταν ὅλες οἱ προτάσεις ποὺ περιέχουν τὸ 'Ἀαρών' θεωροῦνται ψευδεῖς, ἡ (σταθμισμένη) πλειονότητα τῶν προτάσεων ποὺ περιέχουν τὸ 'Μωσῆς' ἀποδεικνύονται ἀληθεῖς, τότε τὸ μ εἶναι τὸ πραγματικὸ ἀναφερόμενο τοῦ 'Μωσῆς', ἐνῶ τὸ 'Ἀαρών' δὲν ἔχει ἀναφερόμενο. Ἀνάλογος ὀρισμὸς γίνεται καὶ γιὰ τὴν περίπτωση ποὺ τὸ 'Ἀαρών' ἔχει ἀναφερόμενο ἀλλὰ τὸ 'Μωσῆς' εἶναι κενό. Ἄν καμιὰ ἀπὸ τὶς περιπτώσεις αὐτὲς δὲν ἀληθεύει, τότε κανένα ἀπὸ τὰ δύο ὀνόματα δὲν ἔχει ἀναφερόμενο.

Δὲν προτείνω μιὰ τέτοια θεωρία. Πρόκειται ὅμως γιὰ θεωρία εὐκολονόητη καὶ μὲ κάποια πρόδηλη εὐλογοφάνεια. Μὲ βάση μιὰ παρόμοια περιγραφή, ἡ σημασία ἑνὸς κύριου ὀνόματος εἶναι τέτοια ὥστε νὰ ἔχουμε ἀπὸ πρὶν ἐξασφαλίσαι ὅτι ὁποιοδήποτε μεμονωμένο πράγμα, ἀνάμεσα στὰ ὅσα θεωροῦμε ὅτι καθορίζουν μερικῶς τὸ ἀναφερόμενο, μπορεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ ψευδές, χωρὶς τὸ ὄνομα νὰ στερηθεῖ τὸ ἀναφερόμενό του. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει πῶς, ὅταν ἀρνιόμαστε ὡς ψευδές κάτι ποὺ προγενέστερα εἴχαμε δεχτεῖ ὡς ἀληθές καὶ ὡς μερικῶς καθοριστικὸ τῆς ἀναφορᾶς, ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος δὲν θὰ ὑποστεῖ καμιὰ ἀλλαγὴ: ἀντίθετα, θὰ ὑποστεῖ ἀλλαγὴ, γιὰτὶ παύουμε νὰ μετρᾶμε τὴ δήλωση ποὺ ἀπορρίψαμε σὰν μιὰ ἀπὸ ἐκεῖνες, ἡ πλειονότητα τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἀληθεύει γιὰ τὸ φορέα τοῦ ὀνόματος.

Ἡ εὐλογοφάνεια τῆς περιγραφῆς τοῦ Wittgenstein δὲν περιορίζεται στὰ προσωπικὰ κύρια ὀνόματα. Φυσικὸ εἶναι νὰ ἐφαρμόζεται ἡ ἴδια περιγραφή καὶ σὲ ἄλλου εἶδους λέξεις, λόγου χάρι σὲ μὴ ἀπαριθμητικοὺς ὄρους (mass terms). Φτάνουμε σὲ μιὰ μορφή ὀλισμοῦ, ἂν γενικεύσουμε τὴ θέση αὐτὴ γιὰ ὅλες τὶς λέξεις τῆς γλώσσας ταυτόχρονα, περιλαμβανόμενων καὶ τῶν κατηγορουμένων, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὶς λογικὲς σταθερὲς καὶ ἴσως τὶς προθέσεις καὶ τὰ παρόμοια. Ἄς ὑποθεθεῖ ὅτι ἔχουμε ἓνα μεγάλο σύνολο (A) προτάσεων ποὺ θεωροῦνται ὅτι εἶναι ἀληθεῖς καὶ ὅτι καθορίζουν ἀπὸ κοινοῦ τὶς ἀναφορὲς τῶν λέξεών μας (ὀνομάτων καὶ κατηγορημάτων). Ἄς ὑποθεθεῖ ἐπίσης, ἀπλοποιώντας πολὺ, ὅτι μᾶς δίνεται ἓνα ὀρισμένο πεδίο ἀντικειμένων, γιὰ τὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὰ κατηγορήματα ἔχουν

όριστεί και μέσα στο όποιο περιέχονται οί καταδηλώσεις τών όνομάτων. "Ας θεωρήσουμε τώρα όλες τις δυνατές καθολικές αποδόσεις αναφορών στα όνόματα και τα κατηγορούμενα τής γλώσσας: κάθε τέτοια καθολική απόδοση θα άποτελεί μιάν έρμηνεία τής γλώσσας, ως προς το δεδομένο πεδίο κατά τήν έννοια μιās τυπικής σημασιολογίας για μιá πρωτοβάθμια γλώσσα, με τή διαφορά πώς μιá καθολική απόδοση μπορεί να προβλέπει ότι ένα ή περισσότερα όνόματα δέν έχουν αναφερόμενο, όποτε θα αποδίδει αναφερόμενα στα υπόλοιπα όνόματα και εκτάσεις στα κατηγορήματα. Όποιαδήποτε συνολική απόδοση θα καθορίζει τιμές αλήθειας για τις άτομικές προτάσεις τής γλώσσας, και αυτός ό καθορισμός τής τιμής αλήθειας θα επεκτείνεται σε όλες τις προτάσεις, μέσα από τα αξιώματα τής θεωρίας τής αλήθειας τα όποια διέπουν τους τελεστές του σχηματισμού προτάσεων. Μπορούμε τώρα να καθορίσουμε τα πραγματικά αναφερόμενα τών όνομάτων και τις πραγματικές εκτάσεις τών κατηγορημάτων, λέγοντας ότι πρόκειται για τα αναφερόμενα και τις εκτάσεις που αντιστοιχούν στα όνόματα και τα κατηγορήματα μέσα στα πλαίσια τής προτιμότερης ή όρθης καθολικής απόδοσης, όπου ή τελευταία αυτή έννοια εξηγείται στη συνέχεια κατά κάποιο κατάλληλο τρόπο με βάση το σύνολο Α. Η άπλούστερη εξήγηση, και αυτή που κατά πάσα πιθανότητα θα προτιμούσε ένας όλιστής, θα ήταν να πεί κανείς πώς ή προτιμότερη καθολική απόδοση είναι ή μοναδική εκείνη, ή όποια (άν υπάρχει) επαληθεύει το μέγιστο άριθμό προτάσεων του Α.¹

"Αν τώρα δώσουμε στη θεωρία του νοήματος του Davidson τήν έρμηνεία ότι ένσωματώνει μιá όλιστική περιγραφή (κατά τα προηγούμενα) του πώς έρμηνεύονται οί αναφορές τών άρχικων μη λογικων λέξεων, δέν θα μπορούμε πιά να θεωρούμε ότι δέν περιγράφει τή σύλληψη τών σημασιών τών λέξεων αυτών εκ μέρους του όμιλητή: αντίθετα, εκείνο που ένδιάθετα γνωρίζει ένας όμιλητής είναι πώς ή αναφορά καθορίζεται με τον όλιστικό αυτό τρόπο. Η γνώση αυτή έμπεριέχεται στην από μέρους του όμιλητή γνώση τών προτάσεων (propositions), τις όποιες εκφράζουν τα αξιώματα τής θεωρίας τής αλήθειας. Λόγου χάρι, αυτό που γνωρίζει ένας όμιλητής, όταν ξέρει πώς το 'Όξφόρδη' καταδηλώνει τήν Όξφόρδη, είναι, σύμφωνα με τήν παραπάνω περιγραφή, πώς το "Όξφόρδη" καταδηλώνει το αντικείμενο εκείνο, το όποιο αποδίδεται στο όνομα 'Όξφόρδη', στο πλαίσιο τής προτιμότερης καθολικής απόδοσης στα όνόματα και κατηγορήματα τής έλληνικής γλώσσας. Αυτό πάλι που ένας όμιλητής γνωρίζει, όταν ξέρει ότι το 'το x είναι εύκαμπτο' αληθεύει ως προς ένα αντικείμενο, τότε και μόνο τότε, αν το αντικείμενο αυτό είναι εύκαμπτο, είναι ότι το 'το x είναι εύκαμπτο' αληθεύει για όποιοδήποτε αντικείμενο, τότε και μόνο τότε, αν το αντικείμενο αυτό ανήκει στο σύνολο εκείνο τών αντικειμένων, το όποιο αποδίδεται, ως εκταση του 'το x είναι εύκαμπτο', μέσα στο πλαίσιο τής προτιμότερης καθολικής απόδοσης. Αυτό τέλος που ένας όμιλητής γνωρίζει, όταν ξέρει ότι το 'ή γή κινείται' αληθεύει, τότε και μόνο τότε, αν ή γή κινείται, είναι ότι το

‘ή γή κινείται’ ἀληθεύει, τότε και μόνο τότε, αν τὸ ἀντικείμενο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται στὸ ‘ή γή’, στὸ πλαίσιο τῆς προτιμότερης καθολικῆς ἀπόδοσης, εἶναι στοιχεῖο ἐκείνου τοῦ συνόλου, πὸ ἀποδίδεται στὸ κατηγορημα ‘τὸ x κινείται’ στὸ πλαίσιο τῆς ἀπόδοσης αὐτῆς.

Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτή, μιὰ θεωρία τύπου Davidson φαίνεται νὰ εἶναι ἀνεξίτηλα ὀλιστική, ὄχι ὅμως πιά, κατὰ ὁποιαδήποτε ἔννοια, ὀλιγαρκῆς· αν τὴ δοῦμε ἔτσι, παραμένει ἀνέγγιχτη ἀπὸ μομφές σὰν αὐτὴ πὸ διατύπωση στὴ διάλεξη, ὅτι δηλαδὴ δὲν παρέχει περιγραφή τοῦ σὲ τί συνίσταται ἡ γνώση ἢ ὁποῖα ἀποδίδεται στοὺς ὁμιλητὲς μιᾶς γλώσσας. Ἐξακολουθῶ νὰ εἶμαι ἔτοιμος νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ὀλόκληρη ἡ ἀντίληψη μιᾶς ὀλιγαρκοῦς θεωρίας τοῦ νοήματος εἶναι ἀπὸ τὴ φύτρα τῆς ἀπαράδεκτη. Νομίζω ὅμως πὸς ἡ ἐντύπωση, πὸ, ὅπως πιστεύω, δὲν εἶχα μόνο ἐγὼ ἀλλὰ και ἄρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτὲς τοῦ Davidson, ὅτι δηλαδὴ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος τοῦ εἴδους τοῦ πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται ὡς ὀλιγαρκῆς, ὀφείλει νὰ ἀπορριφθεῖ. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἐρμηνεύτηκε ἔτσι ἔγκειται κυρίως στὸ ὅτι ὁ Davidson ἀνέκαθεν παρουσίαζε τὴ συλλογὴ πληροφοριακῶν στοιχείων γύρω ἀπὸ τὶς κρίσεις, τὶς ὁποῖες πραγματικὰ ἐκφέρουν οἱ ὁμιλητὲς ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια και τὸ ψεῦδος τῶν προτάσεων, ὡς ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν προκύπτουσα θεωρία τῆς ἀλήθειας — ἐνῶ, μὲ βάση τὴν ὀλιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ σημασία, πὸ σκιαγράφησα πὸ πάνω, τὰ πληροφοριακὰ αὐτὰ στοιχεῖα δὲν προσφέρουν ἐξωτερικὴ ὑποστήριξη στὴ θεωρία ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τῆς. Σκεφτεῖτε, λ.χ., τὸ μοντέλο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκινήσαμε τὴν περιγραφή τοῦ ὀνόματος ‘Μωσῆς’ ἀπὸ τὸν Wittgenstein. Ὁ Wittgenstein δὲν θὰ ἔλεγε ὅτι κατανοεῖ τὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος ‘Μωσῆς’ κάποιος πὸ ἀγνοεῖ ὀλότελα ποιὲς προτάσεις, ἀπὸ αὐτὲς πὸ περιέχουν αὐτὸ τὸ ὄνομα, θεωροῦνται γενικὰ ὡς ἀληθεῖς, ἐνῶ γνωρίζει ὅτι αὐτὸ τὸ ὄνομα καταδηλώνει τὸ μοναδικὸ ἐκεῖνο ἄτομο, αν ὑπάρχει, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀληθεύει ἡ πλειονότητα αὐτῶν τῶν προτάσεων, ὁποιες και νὰ εἶναι. Αὐτὸς πὸ ἔχει μιὰ τέτοια γνώση δὲν διαθέτει παρὰ μιὰ σωστὴ σχηματικὴ περιγραφή τῆς μορφῆς, τὴν ὁποῖα πρέπει νὰ πάρει ὀποιοσδήποτε καθορισμὸς τῆς χρῆσης τοῦ ‘Μωσῆς’ — ἢ ὀποιοσδήποτε ἄλλου ὀνόματος. Γιὰ νὰ ξέρει τὴν εἰδικὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος ‘Μωσῆς’, πρέπει νὰ γνωρίζει ποιὲς συγκεκριμένες προτάσεις, πὸ περιέχουν τὸ ὄνομα, θεωροῦνται γενικὰ ὡς ἀληθεῖς. Πρέπει βέβαια νὰ παραδεχθεῖ κανεὶς ὅτι οἱ διάφοροι ὀμιλητὲς ἐκμεταλλεύονται συχνὰ τὴν ὑπαρξη καθιερωμένης χρῆσης ἑνὸς ὀνόματος ἢ ἄλλης λέξης και ἀναλαμβάνουν οἱ ἴδιοι τὴν εὐθύνη τοῦ καθιερωμένου τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο καθορίζεται ἡ χρῆση τῆς λέξης, χωρὶς οἱ ἴδιοι νὰ τὸν κατέχουν ὀλότελα. Εἶναι ἐντυπωσιακὸ τὸ ὅτι αὐτὸ συμβαίνει συχνὰ μὲ τὰ τοπωνύμια. Πρόκειται γιὰ συνέπεια τοῦ ὅτι μιὰ γλώσσα ἀποτελεῖ κοινωνικὸ φαινόμενο και ὄχι οἰκογένεια ὀμοίων ἰδιολέκτων, συνέπεια πὸ δὲν ἐπηρεάζει τὸ βασικὸ ἐπιχείρημα. Γιὰ νὰ μπορεῖ κάποιος ὀμιλητὴς νὰ χρησιμοποιεῖ ἑνα ὄνομα ἢ μιὰν ἄλλη λέξη γενικὰ, αν βέβαια δὲν εἶναι ἠχογραφικὴ συσκευὴ, πρέπει νὰ γνωρίζει

κάτι είδικό για τὸ πῶς καθορίζεται ἡ ἀναφορὰ τῆς λέξης, ἔστω καὶ ἂν δὲν ξέρει καθετὶ τὸ σχετικό. Καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει μιὰ κοινωνικὴ ἐφαρμογή, τῆς ὁποίας τὴν εὐθύνῃ ἀναλαμβάνει ὁ ὁμιλητής, ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἓνα τρόπο ἀνακάλυψης αὐτοῦ πὺν διέπει τὴν ἐφαρμογὴ αὐτή.

“Ὁμοια, μὲ βάση μιὰ ὀλιστικὴ θεωρία, δὲν εἶναι δυνατό νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι κάποιος ξέρει τὸ ἀξίωμα, τὸ ὁποῖο διέπει τὸ ‘ἡ γῆ’, δηλαδὴ ὅτι ξέρει πῶς τὸ ‘ἡ γῆ’ καταδηλώνει τὴ γῆ, ἂν ὁ κάποιος αὐτὸς ἀπλῶς γνωρίζει πῶς ἡ ἐκφραση αὐτὴ καταδηλώνει τὸ ἀντικείμενο ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται στὸ ‘ἡ γῆ’ στὸ πλαίσιο τῆς καθολικῆς ἐκείνης ἀπόδοσης στὶς ἀρχικὲς ἐκφράσεις τῆς ἑλληνικῆς, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στὴν ἐπαλήθευση τοῦ μέγιστου ἀριθμοῦ προτάσεων πὺν γενικὰ θεωροῦνται ὡς ἀληθεῖς ἀπὸ τοὺς ὁμιλητὲς τῆς ἑλληνικῆς, ὁποιες καὶ νὰ εἶναι οἱ προτάσεις αὐτές. Γνωρίζοντας κάποιος τὸ παραπάνω στοιχεῖο, ξέρει μόνο τὸ γενικὸ σχῆμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ δίνεται ἡ συγκεκριμένη ἐξήγηση τῆς χρήσης ὁποιοῦδήποτε μοναδιαίου ὄρου, σὲ ὁποιαδήποτε γλώσσα, καί, πέρα ἀπ’ αὐτό, τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ ‘ἡ γῆ’ ἀποτελεῖ μοναδιαῖο ὄρο τῆς ἑλληνικῆς. Τὴ γνώση αὐτὴ θὰ μποροῦσε κάποιος νὰ τὴν ἔχει χωρὶς νὰ ξέρει ὅτιδήποτε περισσότερο για τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα καί, σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση, δύσκολα θὰ λεγόταν ὅτι ξέρει τί σημαίνει τὸ ‘ἡ γῆ’ ἢ, κατὰ συνέπεια, τὴν πρόταση (proposition) πὺν ἐκφράζεται μὲ τὸ «‘Ἡ γῆ’ καταδηλώνει τὴ γῆ». Για νὰ ξέρει κανεὶς τὸ είδικὸ νόημα τοῦ ‘ἡ γῆ’, νὰ ξέρει δηλαδὴ τὴν πρόταση (proposition) πὺν ἐκφράζεται ἀπὸ τὸ ἀξίωμα αὐτό, πρέπει νὰ γνωρίζει ποιὲς συγκεκριμένες προτάσεις ἀπαρτίζουν τὸ σύνολο A, σὲ σχέση πρὸς τὸ ὁποῖο καθορίζεται ποιὰ εἶναι ἡ προτιμότερη καθολικὴ ἀπόδοση. (Ὁ ὀλισμὸς φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι χρειάζεται πάντα ἡ ἴδια είδικὴ γνώση για τὴν κατανόηση τῶν σημασιῶν ὄλων τῶν ὀνομάτων καὶ κατηγορημάτων τῆς δεδομένης γλώσσας.) Ἔτσι, αὐτὸ πὺν ὁ Davidson ἀποκαλεῖ ‘ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα’ για τὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα ἐσωτερικὸ στοιχεῖο τῆς θεωρίας. Ἡ θεωρία δὲν εἶναι κάτι πὺν βασίζουμε στὰ ‘ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα’ καὶ πὺν γίνεται νὰ κατανοηθεῖ χωρὶς νὰ γνωρίζουμε ποιὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀπόδειξή της: δὲν εἶναι δυνατό νὰ κατανοήσουμε ἢ νὰ μεταφέρουμε τὸ περιεχόμενο τῆς θεωρίας χωρὶς ρητὴ καὶ λεπτομερειακὴ μνεία τῶν προτάσεων, οἱ ὁποῖες ἀπὸ κοινοῦ καθορίζουν τὶς ἀναφορὲς τῶν λέξεῶν μας, Γιατὶ χωρὶς τέτοια μνεία, εἶναι ἀδύνατο νὰ ποῦμε ποιὲς εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας, οἱ ἀναφορὲς τῶν λέξεων αὐτῶν.

Στὴ διάλεξη, ἐνδιαφέρθηκα κυρίως νὰ φτάσω σὲ ὀρισμένες βασικὲς ἀρχὲς πὺν νὰ διέπουν τὴν κατασκευὴ μιᾶς βιώσιμης θεωρίας τοῦ νοήματος. Καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ σχετικὰ συμπεράσματά μου ἐξακολουθοῦν νὰ ἰσχύουν, παρόλο πὺν ἔσφαλα ἐρμηνεύοντας τὴν ἀντίληψη τοῦ Davidson για μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος ὡς ὀλιγαρκή. Ἐνα ὡστόσο σημαντικὸ συμπέρασμα ἀπαιτεῖ ἀναθεώρηση. Πρόκειται για τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ υἱοθεσία μιᾶς ὀλιστικῆς ἀποψῆς τῆς γλώσσας καθιστᾶ ἀδύνατη τὴν κατασκευὴ μιᾶς

συστηματικής θεωρίας τοῦ νοήματος. Τὸ συμπέρασμα ὅμως αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἂν μιὰ θεωρία τύπου Davidson, ἐρμηνευμένη κατὰ τὸν ὀλιστικὸν τρόπο πού σκιαγραφεῖται πῶς πάνω, εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἀξιόπιστη. Ἡ πρώτη ἐντύπωση, σωστὴ ὅπως πιστεύω, εἶναι πὼς ἡ θεωρία, ἀκόμα καὶ ἂν καταρχὴν εἶναι λογικὰ συνεπής, ἀπλῶς δὲν εἶναι ἀξιόπιστη. Εἶδαμε πὼς τὸ νὰ δηλωθοῦν οἱ ἀρχές, οἱ ὁποῖες σύμφωνα μὲ τὸν Wittgenstein διέπουν τὸν ταυτόχρονο καθορισμὸ τῶν ἀναφορῶν δύο κύριων ὀνομάτων, εἶναι ἀρκετὰ περίπλοκο· ἀλλὰ, μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ πλαίσιο, οἱ σημασίες τῶν ἄλλων λέξεων πού ὑπάρχουν στὶς προτάσεις, οἱ ὁποῖες περιέχουν τὰ ὀνόματα αὐτὰ, θεωρήθηκαν ὡς ἤδη γνωστές. Καί, λόγῳ τῆς παραδοχῆς πὼς οἱ χρήσεις τῶν γενικῶν ὄρων εἶναι σταθερές, ἦταν δυνατὸ νὰ θεωρεῖ κανεὶς τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς ἔρευνας γιὰ τὰ ἀναφερόμενα τῶν κύριων ὀνομάτων καί, κατὰ συνέπεια, γιὰ τὶς τιμὲς ἀλήθειας τῶν προτάσεων, οἱ ὁποῖες περιέχουν αὐτὰ τὰ ὀνόματα, ὡς ἱκανὰ νὰ δηλωθοῦν μὲ τὴ χρήση γενικῶν ὄρων. Ὄταν ὅμως προσπαθήσουμε νὰ πάρουμε στὰ σοβαρὰ τὴν ἰδέα ὅτι οἱ ἀναφορὲς ὅλων τῶν ὀνομάτων καὶ κατηγορημάτων τῆς γλώσσας καθορίζονται μαζί καὶ ταυτόχρονα, τότε γίνεται φανερὸ ὅτι μὲ τὴν προσπάθεια αὐτὴ ἀποδίδουμε στὸν ὁμιλητὴ ἓνα ἔργο πού ξεπερνᾶ κατὰ πολὺ τὶς ἀνθρώπινες δυνατότητες. Στὰ πλαίσια ἑνὸς τέτοιου ταυτόχρονου καθορισμοῦ, δὲν ὑπάρχει λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἀναφορὰ μιᾶς ὁποιασδήποτε λέξης θὰ πρέπει νὰ ἀποδειχτεῖ τέτοια, ὥστε νὰ ὀδηγεῖ στὴν ἐπαλήθευση τοῦ μέγιστου ἀριθμοῦ προτάσεων τοῦ Α πού περιέχουν αὐτὴ τὴ λέξη. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα συνέβαινε κάτι τέτοιο, πολὺ λίγη θὰ ἦταν ἡ καθοδήγηση πού θὰ πρόσφερε στὸν ὁμιλητὴ ἡ σκέψη ὅτι ἀναφερόμενο ἑνὸς ὀνόματος εἶναι τὸ ἄτομο ἐκεῖνο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀληθεύει ἡ πλειονότητα τῶν κατηγορημάτων πού ἐξάγονται ἀπὸ παρόμοιες προτάσεις. Καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ δὲν θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἤδη δεδομένο τί εἶναι τὸ νὰ ἀληθεύει ὁποιοδήποτε τέτοιο κατηγορημα γιὰ ὁποιοδήποτε συγκεκριμένο ἄτομο· ἀντίθετα, τὸ στοιχεῖο αὐτὸ θὰ ἔμενε νὰ καθοριστεῖ ταυτόχρονα, μέσα ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τῶν ἐκτάσεων τῶν ἀρχικῶν κατηγορημάτων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν στὶς προαναφερόμενες προτάσεις, καὶ τελικὰ ὅλων τῶν κατηγορημάτων πού ἔχει ἡ γλώσσα. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαδικασίας καθορισμοῦ τῆς ἀναφορᾶς ὁποιασδήποτε λέξης ποτὲ δὲν θὰ μπορούσε νὰ δηλωθεῖ μὲ λόγια — ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ὅπου τὸ ἀναφερόμενο θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἀντικείμενο κατάδειξης — ἀφοῦ οἱ λέξεις πού θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴ δήλωσή του δὲν θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἔχουν ἐφαρμογή, ἢ ὁποῖα νὰ παρέχεται πρὶν ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τῆς ἀναφορᾶς τῆς ἐξεταζόμενης λέξης. Πρέπει βέβαια κανεὶς νὰ παραδεχτεῖ πὼς, ἂν καὶ μιὰ ἀπόλυτα πειστικὴ κατάδειξη τῆς ἀλήθειας ὁποιασδήποτε πρότασης θὰ ἀπαιτοῦσε πρῶτα νὰ ὀλοκληρωθεῖ πραγματικὰ τὸ ἔργο τῆς ἀνακάλυψης τῶν ἀναφερομένων τῶν λέξεων πού ἀπαρτίζουν τὴν πρόταση στὸ πλαίσιο τῆς προτιμότερης καθολικῆς ἀπόδοσης, δὲν χρειάζεται νὰ περιμένει κανεὶς αὐτὸ τὸ ἔργο

για να εκφέρει μια κρίση που να αναφέρεται σε τιμή αλήθειας, ακριβώς όπως και για να εκφέρει κανείς μια κρίση για τον Μωυσή δεν είναι ανάγκη να περιμένει να καταλήξει σε οριστική απόφαση σχετικά με το ποια από τα πράγματα, τα οποία συνήθως πιστεύουμε γι' αυτόν, είναι αληθή. Θα μπορούσε μάλιστα να συνάγει κανείς από την δλιστική θεωρία ότι ποτέ δεν θα ήταν δυνατό να παρασχεθεί απόλυτα πειστική απόδειξη της αλήθειας. Παραμένει γεγονός ότι όπως ακριβώς, σύμφωνα με τη θεωρία του Wittgenstein, πρέπει κανείς να ξέρει και το πώς καθορίζεται το αναφερόμενο του 'Μωυσής' και τα συγκεκριμένα πράγματα που πιστεύουμε για τον Μωυσή, αν πρόκειται να γνωρίζει ότι το περιεχόμενο οποιασδήποτε πρότασης περιέχει το όνομα αυτό, έτσι και, σύμφωνα με την δλιστική θεωρία, πρέπει κανείς και να ξέρει τη σύνθεση ολόκληρου του συνόλου A και να συλλαμβάνει τον ταυτόχρονο καθορισμό των αναφορών των λέξεών μας, σε συνάρτηση με το σύνολο αυτό, αν πρόκειται να κατανοήσει το περιεχόμενο οποιασδήποτε συγκεκριμένης πρότασης.

Η δυσκολία να καταστεί εύλογοφανής ή δλιστική περιγραφή γίνεται πιο πρόδηλη, αν διερευνήσουμε τη σύνθεση του βασικού συνόλου A. Θα αντέβαινε κάπως στο πνεύμα του δλισμού ή αποδοχή της ύπαρξης, ανάμεσα σε όσες προτάσεις γενικά θεωρούνται ως αληθείς, μιᾶς ειδικής κατηγορίας προνομιούχων προτάσεων, τις οποίες θα μπορούσαμε να ονομάσουμε 'ήμιαναλυτικές' προτάσεων που, μεμονωμένες, επιδέχονται μὲν αναθεώρηση (αν και η απόρριψη οποιασδήποτε από αυτές προκαλεί αλλαγή στις σημασίες των λέξεών μας) αλλά και που διαδραματίζουν ειδικό ρόλο, τον οποίο δεν διαδραματίζουν άλλες προτάσεις που αναγνωρίζονται ως αληθείς, στον καθορισμό των αναφορών των λέξεών μας. Ο δλιστής ωστόσο καλείται να διαλέξει, κατά την ακριβή διατύπωση του δόγματός του, αν πρόκειται ή όχι να επιτρέψει διαφωνίες ανάμεσα στους όμιλητές. Αν δεν αντιμετωπίζει αυτήν την επιλογή, τότε πρέπει να θεωρεί ότι το A περιέχει μόνο τις προτάσεις εκείνες, τις οποίες όλοι οι όμιλητές δέχονται ως αληθείς ή, τουλάχιστον, τις οποίες πολλοί δέχονται ως αληθείς και κανένας δεν απορρίπτει ως ψευδείς, και ότι κατά συνέπεια το A περιέχει μόνο προτάσεις, οι οποίες δεν έχουν κανένα σημαντικό δεικτικό (indexical) στοιχείο. Στην περίπτωση όμως αυτή είναι άπιθανο ότι το A επαρκεί για να καθοριστεί ή χρήση πολλών κατηγορημάτων, όπως λόγου χάρι είναι το '... είναι εύκαμπτο' παρόλο που οι περισσότεροι όμιλητές της ελληνικής θα συμφωνούσαν για οποιαδήποτε συγκεκριμένη χρήση ενός τέτοιου κατηγορήματος, στην πραγματικότητα υπάρχουν πολύ λίγες προτάσεις που περιέχουν τη λέξη και που οι περισσότεροι όμιλητές θα αναγνώριζαν την αλήθεια τους, ώστε να καθοριστεί ή έκταση του κατηγορήματος. Μπροστά στη δυσκολία αυτή, το πιθανότερο είναι πως ο δλιστής θα προβεί στην άλλη επιλογή και θα θεωρήσει ότι το βασικό σύνολο A αποτελείται όχι από προτάσεις αλλά από μεμονωμένες κρίσεις αλήθειας, τις οποίες εκφέρουν οι διάφοροι όμιλητές. Στην περίπτωση αυτή,

τὸ Α θὰ περιέχει ὄχι μόνο ἀποκλίνουσες κρίσεις ποὺ ἀφοροῦν μὴ δεικτικές προτάσεις, ἀλλὰ καὶ κρίσεις σχετικές μὲ προτάσεις ποὺ ἔχουν δεικτικά στοιχεῖα ἢ, ἀκριβέστερα, μὲ δηλώσεις (ὅπου ἡ δήλωση θεωρεῖται ὡς μιὰ τριάδα πρότασης, ὁμιλητῆ καὶ χρονικῆς στιγμῆς). Ὡστόσο, ἡ ἐπιλογή αὐτὴ συνεπάγεται κάτι ἄλλο, ποὺ καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι εὐλογοφανές: στὴν περίπτωση ποὺ τὸ Α θεωρεῖται ὡς ἡ ὁλότητα τῶν κρίσεων ποὺ πραγματικὰ ἐκφέρονται ἀπὸ τοὺς ὁμιλητὲς τῆς γλώσσας, κανένας ὁμιλητῆς δὲν θὰ μπορέσει κὰν νὰ προσεγγίσει ποτὲ τὴ σύλληψη τῆς ὀρθῆς θεωρίας τοῦ νοήματος γιὰ τὴ γλώσσα αὐτή, ἀφοῦ ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν κρίσεων αὐτῶν θὰ τοῦ εἶναι ἄγνωστες.

Γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν παράλογη αὐτὴ κατάσταση, ὁ ὀλιστῆς μπαίνει στὸν πειρασμὸ νὰ συρρικνώσει τὴν ἔννοια τῆς γλώσσας καὶ νὰ τὴν περιορίσει στὴν ἔννοια τοῦ ἰδιολέκτου· κάθε συγκεκριμένος ὁμιλητῆς θεωρεῖται τώρα σὰν κάποιος ποὺ διαθέτει τὴ δική του προσωπικὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας γιὰ τὴ γλώσσα, ὅπως τὴ μιλάει, θεωρία ἢ ὁποῖα ἐνσωματώνει, στὸ βασικὸ τῆς σύνολο Α, ὅλες τὶς κρίσεις ποὺ αὐτὸς προσωπικὰ ἐκφέρει, καμιά ὅμως ἀπὸ τὶς κρίσεις τῶν ἄλλων ὁμιλητῶν, ἀφοῦ αὐτὲς εἶναι ἄσχετες πρὸς τὸ ἰδιόλεκτό του. Μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἀντιστρέφει τὴν ἀληθὴ σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἔννοια τοῦ ἰδιολέκτου καὶ στὴν ἔννοια μιᾶς γλώσσας, μὲ τὴν τρέχουσα σημασία τοῦ ὅρου 'γλώσσα'. Μιὰ γλώσσα, μὲ τὴν τρέχουσα ἔννοια, ἀποτελεῖ κάτι οὐσιαστικὰ κοινωνικὸ, μιὰ πρακτικὴ τὴν ὁποῖα ἀσκοῦν πολλοὶ ἄνθρωποι. Καὶ ἡ ἔννοια τῆς γλώσσας, ὄχι τοῦ ἰδιολέκτου, εἶναι αὐτὴ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρεῖται σὰν πρωταρχικὴ. Βέβαια, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καταργήσουμε τὴν ἔννοια τοῦ ἰδιολέκτου, ἢ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀτόμου μερικὴ, καὶ συχνὰ ἐν μέρει λανθασμένη, κατανόηση τῆς γλώσσας του. Ἀνάγκη ὅμως εἶναι ἡ ἔννοια αὐτὴ νὰ ἐξηγεῖται μὲ βάση τὴν ἔννοια μιᾶς κοινῆς γλώσσας, ὄχι τὸ ἀντίστροφο. Αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ὑποστηρίξει γιὰ πολλοὺς λόγους καὶ ἕνας ἀνάμεσά τους εἶναι τὸ φαινόμενο ποὺ ὁ Putnam ὀνομάζει 'γλωσσικὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας'· περιττεύει ὅμως ἐδῶ ἡ λεπτομερειακὴ ἐξέταση τοῦ θέματος, ἀφοῦ ἡ μετατόπιση ἀπὸ μιὰ κοινὴ γλώσσα σὲ ἕνα ἰδιόλεκτο δὲν ἀπαλλάσσει τὸν ὀλιστῆ ἀπὸ τὴ δυσκολία ποὺ ἀντιμετωπίζει.

Ἄν ἡ ἀπὸ μέρους ἑνὸς ὁμιλητῆ κατοχὴ τῆς γλώσσας του συνίσταται σὲ μιὰν ὑπολανθάνουσα κατανόηση μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος γιὰ τὴ γλώσσα αὐτή, τότε, ἂν ἡ θεωρία εἶναι ὀλιστικὴ, πρέπει ὁ ὁμιλητῆς νὰ γνωρίζει τὶς κρίσεις, οἱ ὁποῖες ἀπαρτίζουν τὸ βασικὸ σύνολο. Κατὰ συνέπεια, ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ γλώσσα εἶναι τὸ δικό του προσωπικὸ ἰδιόλεκτο, τὸ σύνολο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ περιέχει ἕνα πλῆθος ἀπὸ περιστασιακὲς κρίσεις, τὶς ὁποῖες ὁ ὁμιλητῆς ἐξέφερε καὶ στὴ συνέχεια λησμόνησε· σὲ ἕνα δεδομένο χρονικὸ διάστημα, αὐτὸ τὸ σύνολο μπορεῖ νὰ περιέχει μόνο ἐκεῖνες τὶς κρίσεις, τὶς ὁποῖες ὁ ὁμιλητῆς ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐκφέρει κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο αὐτή. Εἶναι ἄρα τελείως ἀπίθανο ἡ ὁλότητα νὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρκετὰ ἐκτε-

νής, ώστε να καθορίζει τις αναφορές όλων των λέξεων της γλώσσας του όμιλητή.

Ἐναφορικὰ μὲ ὀρισμένες λέξεις, εἶναι ἀπόλυτα λογικὸ νὰ ὑποστηριχτεῖ πὼς ἡ ἀναφορὰ καθεμιᾶς τους καθορίζεται ἀπὸ τὸ αἴτημα νὰ ἐπαληθεύονται μιὰ ἢ περισσότερες προτάσεις πὸ τὴν περιέχουν. Ὅποτε μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πὼς ὑπάρχει ἓνας οὐσιαστικὰ μοναδικὸς τρόπος ὀρισμοῦ μιᾶς λέξης, τὸ γεγονὸς αὐτὸ γίνεται νὰ ἐκφραστεῖ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς θέσης αὐτῆς σὲ μιὰ καὶ μόνη πρόταση, ἢ ὁποῖα ἐνσωματώνει τὸν ὀρισμὸ. Καὶ ἡ παραπάνω θέση μπορεῖ νὰ ἐφαρμόζεται σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη λέξη πὸ πρέπει, ἢ ἀκόμα εἶναι δυνατὸ νὰ εἰσάγεται μὲ μιὰ λεκτικὴ ἐξήγηση, εἴτε ἡ ἐξήγηση αὐτὴ ἰσοδυναμεῖ στὴν πραγματικότητα πρὸς ὀρισμὸ εἴτε ὄχι. Ἡ περιγραφικὴ θεωρία τῶν κύριων ὀνομάτων ἀντλεῖ τὴ σημαντικὴ εὐλογοφάνεια πὸ διαθέτει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ἀκριβῶς ὅτι μποροῦμε, ὅπως συχνὰ συμβαίνει, νὰ παρουσιάσουμε ἓνα κύριο ὄνομα, σὲ κάποιον πὸ δὲν τὸ ξέρει, μὲ μιὰ λεκτικὴ ἐπεξήγηση. Καὶ στὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπίσης βασίζεται ἡ περιγραφή τοῦ Wittgenstein γιὰ τὸ ὄνομα 'Μωσῆς', περιγραφή πὸ, ὅπως παρατήρησε ὁ Kripke, εἶναι μιὰ παραλλαγή τῆς 'περιγραφικῆς θεωρίας'. Αὐτὴ ἡ παραλλαγή ἔχει δύο χαρακτηριστικά: πρῶτα-πρῶτα, λαβαίνει ὑπόψη τὸ γεγονὸς ὅτι συνήθως ὑπάρχουν περισσότεροι ἀπὸ ἓναν θεμιτοὶ τρόποι εἰσαγωγῆς ἑνὸς κύριου ὀνόματος καὶ ὅτι οἱ διάφοροι αὐτοὶ τρόποι προσφέρουν ἀπὸ κοινὸ περισσότερα ἀπὸ ὅσα χρειάζονται γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ὀνόματος. Καί, κατὰ δεύτερο λόγο, παρέχει ἀπὸ πρὶν τὸν τρόπο τῆς ἐπίλυσης ὁποιασδήποτε σύγκρουσης, ἢ ὁποῖα θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἀνακύψει ἀνάμεσα στοὺς ἐναλλακτικοὺς τρόπους καθορισμοῦ τοῦ ἀναφερομένου. Τὴν περιγραφή αὐτὴ μπορεῖ πάλι νὰ ἀντιπροσωπεύσει ἡ θέση ὅτι ἡ ἀναφορὰ ἑνὸς τέτοιου ὀνόματος καθορίζεται ἀπὸ τὸ αἴτημα ὅτι πρέπει νὰ ἐπαληθεύεται μιὰ σταθμισμένη πλειοψηφία τῶν προτάσεων, οἱ ὁποῖες θὰ χρησίμευαν γιὰ τὴν εἰσαγωγή τοῦ ὀνόματος. Μερικοὶ γενικοὶ ὄροι συμπεριφέρονται ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ σὰν κύρια ὀνόματα, ἐνῶ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ὀρισμένων ἄλλων δὲν ἰσχύουν πολλαπλὰ κριτήρια, πὸ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀλληλοσυγκρούονται, ἀλλὰ ὑπάρχει οὐσιαστικὰ ἓνας μόνος σωστὸς τρόπος νὰ ἐξηγηθοῦν. Ἄλλοι πάλι κατέχουν ἐνδιάμεση θέση, δηλαδὴ ἡ ἐξήγησή τους εἶναι περίπλοκη, μὲ τὴν ἐννοια ὅτι θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ παρουσιάσει τὴν ἐκτασὴ τους σὰν κάτι πὸ καθορίζεται ἀπὸ τὸ αἴτημα νὰ ἀληθεύει ἓνας ἀριθμὸς ἀπὸ διαφορὰς προτάσεις: ἀλλὰ ἡ σύγκρουση πὸ θὰ προξενόυσε ἡ ἀνακάλυψη ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ καταφάσκει κανεὶς ὅλες αὐτὲς τὶς προτάσεις, οἱ ὁποῖες μέχρι ἐδῶ θεωροῦνταν ὅτι συγκροτοῦσαν τὸ νόημα τῶν γενικῶν αὐτῶν ὄρων, θὰ ἦταν πολὺ σοβαρότερη ἀπ' ὅσο στὴν περίπτωση ἑνὸς ὀνόματος σὰν τὸ 'Μωσῆς' — καὶ δὲν ἔχει προβλεφθεῖ κανένα μέσο τὸ ὁποῖο θὰ ἐπέτρεπε τὴ λύση μιᾶς τέτοιας σύγκρουσης.

Ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα πλάνη νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μπορεῖ κανεὶς πάντα νὰ ἐξισώνει τὴ σημασία αὐτοῦ πὸ λέγεται ἐπεξηγηματικὰ γιὰ μιὰ λέξη μὲ τὴ

σημασία τῆς ἴδιας τῆς λέξης. Καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦ Kripke ἐπάνω στὰ κύρια ὀνόματα — ὅποιες ἀντιρρήσεις καὶ ἂν ἔχει κανεὶς γιὰ τὶς λεπτομέρειες τῆς θεωρίας του — ὅπωςδήποτε χρησιμεύουν γιὰ νὰ ἐπισημανθεῖ αὐτὴ ἢ πλάνη· στὸ βαθμὸ ποῦ ὑπάρχει μιὰ γενικὰ κατανοητὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ χρῆση μιᾶς ὀριστικῆς περιγραφῆς (definite description) καὶ στὴ χρῆση ἑνὸς κύριου ὀνόματος, ὁ ἀκροατὴς θὰ ἀποδεχτεῖ σιωπηρὰ αὐτὴ τὴ διαφορὰ, ὅταν τοῦ παρουσιάσουμε ἓνα κύριο ὄνομα μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς ὀριστικῆς περιγραφῆς. Μιὰ τέτοια ὥστόσο παραχώρηση δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἰδέα ὅτι ὁ τρόπος ποῦ χρησιμοποιοῦμε γιὰ νὰ μεταδώσουμε σὲ κάποιον τὴ σημασία μιᾶς λέξης, τὴν ὁποία αὐτὸς πρὶν δὲν κατανοοῦσε, φανερώνει τὴ σημασία ποῦ ἡ λέξη φέρει μέσα στὴ γλώσσα (ἢ κατανόηση τῆς σημασίας μιᾶς λέξης ἐξισώνεται ἐδῶ μὲ τὴν κατανόηση τῆς γενικὰ παραδεκτῆς τῆς χρήσης). Ἐν, λόγου χάρι, ὑπάρχει γενικὰ παραδεκτὸς τρόπος καθορισμοῦ τῆς ἀναφορᾶς ἑνὸς ὀνόματος, ὁ τρόπος αὐτὸς ἀποτελεῖ ἀναγκαστικὰ ἀναπόσπαστο μέρος τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος.

Ἔτσι, ὡς πρὸς ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ λέξεων, εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστηριχτεῖ ἡ θέση πὼς ἡ ἀναφορὰ καθορίζεται ἀπὸ τὸ αἴτημα νὰ ἐπαληθεύονται ὅλες, ἢ οἱ περισσότερες, προτάσεις ἑνὸς συνόλου προτάσεων. Χάνει ὥστόσο ἡ θέση αὐτὴ τὴν εὐλογοφάνειά της, ὅταν οἱ ὀλιστῆς τὴ γενικεύουν, ἔτσι ὥστε νὰ ἰσχύει γιὰ ὅλες ταυτόχρονα τὶς λέξεις τῆς γλώσσας. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ, ἀρχικά, ἡ ἐξεταζόμενη θέση ἦταν ἓνας ὀρισμένος τρόπος νὰ ἀναπαραστήσουμε τὴ σημασία μιᾶς λέξης, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ μὲ λεκτικὴ ἐξήγηση· κατὰ συνέπεια, ἡ εὐλογοφάνεια τῆς θέσης καλύπτει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μόνο σὲ λέξεις, οἱ ὁποῖες εἶναι δυνατὸ νὰ παρουσιαστοῦν ἔτσι, καὶ τὴν ὑποστήριξή της μόνο σὲ σχέση πρὸς ἐκεῖνες τὶς προτάσεις, οἱ ὁποῖες μποροῦν θεμιτὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ τέτοια ἐξήγηση. Ἐν θέλουμε νὰ παραστήσουμε τὴ σύλληψη τῆς σημασίας μιᾶς λέξης ἀπὸ ἓναν ὁμιλητὴ λέγοντας ὅτι συνίσταται στὴ γνώση πὼς ἡ ἀναφορὰ τῆς λέξης καθορίζεται ἀπὸ ἓνα σύνολο προτάσεων ποῦ τὴν περιέχουν, τότε οἱ προτάσεις αὐτὲς θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἐκεῖνες, τὶς ὁποῖες θὰ ἐπιλέξει γιὰ νὰ ἐκφέρει ὁ ὁμιλητὴς κατὰ τὴν ἀπὸ μέρους του ἐξήγηση τῆς λέξης. Ἐπίσης, ἂν θεωροῦμε τὴ λέξη μέρος μιᾶς κοινῆς γλώσσας, πρέπει νὰ εἶναι προτάσεις γενικὰ παραδεκτὲς ὡς ἀληθεῖς καὶ ὡς καθοριστικὲς τῆς σημασίας τῆς λέξης, προτάσεις δηλαδὴ ποῦ εἶναι θεμιτὸ νὰ ἀναφέρονται κατὰ τὴν ἐξήγηση τῆς σημασίας τῆς λέξης. Κατὰ συνέπεια, ὁ ὀλιστῆς σφάλλει ὅταν περιλαμβάνει, στὸ βασικὸ τοῦ συνόλου A, κρίσεις ποῦ εἴτε ἰσχύουν μόνο γιὰ μεμονωμένους ὁμιλητῆς, εἴτε ποῦ ἓνας συγκεκριμένος ὁμιλητὴς ἢ δὲν θυμᾶται νὰ τὶς ἔχει ἐκφέρει ἢ δὲν θὰ τὶς μνημόνευε ἐξηγώντας μιὰ λέξη σὲ κάποιον ποῦ δὲν τὴν κατανοεῖ. Ἐπεταὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γενικευτεῖ, ὅπως ἐπιθυμεῖ νὰ τὴ γενικεύσει ὁ ὀλιστῆς, ἡ θέση πὼς οἱ ἀναφορὲς τῶν λέξεών μας καθορίζονται ἀπὸ τὸ αἴτημα νὰ ἐπαληθεύονται ὀρισμένες προτάσεις — γενίκευση ποῦ ἔχει σκοπὸ νὰ περιγράψει πὼς καθορίζονται ὅλες οἱ λέξεις τῆς γλώσσας.

Γιατί ή γλώσσα έχει πολλές λέξεις που δεν εισάγονται, ούτε μπορούν να εισαχθούν, με λεκτικές μόνο επεξηγήσεις. Η θέση δεν ισχύει καθόλου για τις λέξεις αυτές. Η γλώσσα μας αποτελεί πολυώροφη κατασκευή και ή δυνατότητα να εισαχθούν, με λεκτικές επεξηγήσεις, νέες εκφράσεις — είτε στη γλώσσα είτε στο λεξιλόγιο ενός συγκεκριμένου όμιλητή — εξαρτάται από το να έχουμε προηγούμενα οικοδομήσει τους χαμηλότερους όρους με διάφορα μέσα. Η άχίλλεια πτέρνα του όλισμοδ βρίσκεται όπωσδήποτε στην από μέρος του περιγραφή της προοδευτικής απόκτησης της γλώσσας. Όσοτόσο, μιá όρθή θεωρία του νοήματος όφείλει να παρέχει περιγραφή αυτού στο όποιο συνίσταται, αυτό καθαντό, το να έχει κανείς κατοχή μιās γλώσσας: ένα πρότυπο που παρέχει μιάν αναπαράσταση μόνο του πώς, με τη χρήση ενός θεμελιακοδ μερους της γλώσσας, μπορεί κανείς να φτάσει σε μιá κατανόηση των σημασιών εκφράσεων σε ανώτερα επίπεδα, είναι ένα κακό γενικό πρότυπο για να χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή μιās τέτοιας θεωρίας.

Όπως έχουμε κιόλας δεί, οί κρίσεις που εκφέρουν συγκεκριμένοι όμιλητές διαδραματίζουν διπλό ρόλο σύμφωνα με την περιγραφή του Davidson: από τη μιá πλευρά, αποτελούν τά αποδεικτικά στοιχεία, τά όποια θα χρησιμοποιόσε κάποιος που δεν θα είχε προηγούμενη γνώση της γλώσσας και που θα επιθυμοόσε να κατασκευάσει μιá θεωρία του νοήματος γι' αυτήν: από την άλλη, γίνονται συστατικό στοιχείο της ίδιας της θεωρίας, σχηματίζοντας το σύνολο A, το όποιο καθορίζει τις αναφορές των λέξεων. Ός προς την πρώτη από τις δύο αυτές λειτουργίες, είναι φυσικό να προσφεύγει κανείς σ' αυτήν και δεν μπορεί να υπάρξει αντίρρηση: αν προσπαθοόμε να ανακαλύψουμε, παρατηρώντας τη γλωσσική συμπεριφορά κάποιου, τη σημασία που αυτός προσδίδει σε μιάν όρισμένη λέξη, φυσικό είναι να στρέψουμε την προσοχή μας σε όλες τις κρίσεις του για την τιμή αλήθειας των προτάσεων που περιέχουν τη λέξη, αφού είναι πρόδηλο ότι τέτοιες κρίσεις δείχνουν την τάση του να χρησιμοποιεί τη λέξη με έναν όρισμένο τρόπο. Η ιδέα όμως ότι τότε μπορούμε, με αναφορά στο σύνολο των κρίσεων που εκφέρουν οί όμιλητές, να αποκτήσουμε έναία και όμοιογενή αναπαράσταση του τρόπου με τον όποιο καθορίζονται οί φορείς όλων των όνομάτων και οί εκτάσεις όλων των κατηγορημάτων της γλώσσας, παραβλέπει τόσο την ποικιλία διάφορων τύπων φράσης που περιέχει ή γλώσσα μας όσο και τη διαβάθμιση των διάφορων επιπέδων, στα όποια ανήκουν οί τύποι αυτοί. Όσως τά λόγια αυτά να φαίνονται απερίσκεπτα, δεδομένου ότι ό Quine ήταν αυτός που, όντας ό κυριότερος σύγχρονος ύποστηρικτής του γλωσσικοδ όλισμοδ, πρότεινε την περίφημη απεικόνιση της γλώσσας ως άρθρωτής κατασκευής, με τις προτάσεις της να βρίσκονται σε διαφορετικές αποστάσεις από την περιφέρεια. Στην πραγματικότητα όμως, ή κατασκευή εκείνη καθόλου δεν αντιπροσωπεύει μιάν ούσιαστικά όλιστική άποψη της γλώσσας και μάλιστα έναρμονίζεται μάλλον άσχημα με μιá τέτοιαν άποψη. Για τον όλισμό ή γλώσσα δεν αποτελεί πολυώροφη κατασκευή αλλά μάλλον ένα τεράστιο μονώ-

ροφο συγκρότημα. Οί δυσκολίες πού αντιμετώπιζει ό όλισμός, εξηγώντας τή σταδιακή απόκτηση τής γλώσσας, άπορρέουν άπό τò γεγονός ότι δέν είναι σέ θέση νά εξηγήσει τήν ιδέα τοῦ νά γνωρίζει κανείς μέρος μόνο μιᾶς γλώσσας. "Όπως καί στήν προκείμενη περίπτωση, ή διαίσθηση πού βρίσκεται στήν άφειτηρία τῶν όλιστικῶν επιχειρημάτων είναι άπόλυτα γνήσια· ό όλισμός προκύπτει καθώς ένδίδει κανείς στὸν πειρασμό νά γενικεύσει τή διαίσθηση αὐτή πέρα άπό τò πεδίο εφαρμογῆς της, μέ σκοπό νά φτάσει νά διατυπώσει μιᾶ καί μόνη φόρμουλα πού νά καλύπτει κάθε περίπτωση.

Μετάφραση: 'Ιορδάνης 'Αρζόγλου

Σημείωση τοῦ συγγραφέα

1. Μιᾶ εξήγηση πιστότερη πρὸς τὸ άρχικό πρότυπο τοῦ Wittgenstein θά ήταν άναγκαστικά μᾶλλον περίπλοκη. Θα μπορούσαμε νά ποῦμε πὸς μιᾶ καθολική απόδοση είναι *άποδεκτή*, άν, για κάθε λέξη στήν όποία άποδίδει άναφερόμενο, όδηγεῖ στήν έπαλήθευση τής πλειονότητας τῶν προτάσεων τοῦ Λ, οί όποιες περιέχουν τή λέξη, καί νά όνομάσουμε *βαθμό* μιᾶς απόδοσης τὸν άριθμό τῶν όνομάτων, στὰ όποία άποδίδει άναφερόμενο. Τότε θα μπορούσε νά όριστεῖ συμβατικά ότι ή προτιμότερη καθολική απόδοση είναι ή μοναδική εκείνη άποδεκτή απόδοση, άν ύπάρχει, ή όποία έχει τὸ μέγιστο βαθμό ανάμεσα στις άποδεκτές άποδόσεις. Τὸ περίπλοκο τής διατύπωσης αὐτῆς φαίνεται νά είναι άναπόφευκτο, άν πρόκειται νά ακολουθήσουμε τὸ σχῆμα τής περίπτωσης μόνο δύο άλληλοσυνδεόμενων κύριων όνομάτων, ὅπως είναι τὰ 'Μωυσής' καί 'Ααρών'. ἄς πάρουμε μιᾶ περίπτωση στήν όποία έχουμε δύο τέτοια κύρια όνόματα, τὰ 'a' καί 'b', καί μόνο πέντε προτάσεις πού τὰ περιέχουν καί τις θεωροῦμε αληθεῖς, τις 'Fa', 'Ga', 'Rab', 'Hb' καί 'Kb'. Κάνω τήν παραδοχή ότι οί έκτάσεις τῶν κατηγορημάτων είναι σταθερές. "Ας ύποτεθεῖ ότι ύπάρχουν τέσσερα μόνο άτομα, τὰ i, j, m, καί n, τὰ όποία θέτουν ύποψηφιότητα για τήν ιδιότητα τοῦ άναφερομένου τῶν όνομάτων αὐτῶν, καί ότι τὰ i καί m βρίσκονται μέσα στήν έκταση τοῦ 'F', τὸ m μόνο του μέσα στήν έκταση τοῦ 'G', τὰ j καί n μέσα στήν έκταση τοῦ 'H' καί τὸ n μόνο του μέσα στήν έκταση τοῦ 'K', ένῶ τὸ ζεύγος (i, j) αποτελεί τὸ μόνο πού βρίσκεται στή σχέση, τήν όποία καταδηλώνει τὸ 'R'. "Αν τότε άποδώσουμε τὸ i στὸ 'a' καί τὸ j στὸ 'b', δύο άπό τις τρεῖς προτάσεις πού περιέχουν τὸ 'a' έπαληθεύονται καί δύο άπό τις τρεῖς προτάσεις πού περιέχουν τὸ 'b' έπαληθεύονται: ακριβῶς ὅμως τὸ ἴδιο άποτέλεσμα βγαίνει άν στὸ 'a' άποδώσουμε τὸ m καί στὸ 'b' τὸ n. Στήν περίπτωση αὐτή, θα έπρεπε ύποθέτω νά ποῦμε ότι ή άπροσδιοριστία στερεῖ τὰ όνόματα 'a' καί 'b'

ἀπὸ ἀναφερόμενο. Δὲν θὰ ὑπῆρχε αἰτιολόγησις ποὺ νὰ μᾶς δώσει τὴ δυνατότητα νὰ ἀποφανθοῦμε ὅτι ἓνα μόνον ἀπὸ τὰ δύο ὀνόματα δὲν ἔχει ἀναφερόμενο, ἀφοῦ δὲν θὰ εἶχαμε λόγο γιὰ νὰ ἀποφασίσουμε ποῖο θὰ ἦταν τὸ ὄνομα αὐτό.

Σημειώσεις τοῦ ἐκδότη

(α) Πρβλ. τὸ ἄρθρο τοῦ D. Davidson, 'Αλήθεια καὶ Νόημα, ποὺ δημοσιεύεται σ' αὐτὸ τὸ τεύχος.

(β) Πρβλ. G. Frege, 'Über Sinn und Bedeutung', στὸ *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 100 (1892), σελ. 25-50. Ἑλλ. μετάφρασις ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ, τεύχος 17, σελ. 19-40

(γ) Διαφανὲς πλαίσιο ἀναφορᾶς (transparent context): ἓνα πλαίσιο γιὰ τὸ ὁποῖο ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντικατάστασης ἰσοδύναμων ὄρων· στὴν ἀντίθετη περίπτωση τὸ πλαίσιο εἶναι ἀδιαφανὲς (opaque). Ἡ διάκρισις ὀφείλεται στὸν Russell καὶ τὸν Quine. Πρβλ. W. O. Quine, *From a Logical Point of View* (Cambridge, Mass., 2η ἐκδ., 1961), σελ. 142, σημ. 2· καὶ *Word and Object*, σελ. 144, σημ. 2. Πρβλ. ἐπίσης F. Récanati, *La transparence et l'énonciation* (Paris 1979), σελ. 31 - 47.

(δ) Πρβλ. L. Wittgenstein, *Φιλοσοφικὲς Ἔρευνες*, (ἑλλ. μετ. Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα 1977), Πρῶτο μέρος, § 79 καὶ § 87.